

A KINYILATKOZTATÁS, MINT A LEGHITELESEBB FORRÁS

A KINYILATKOZTATÁS, MINT A LEGHITELESEBB FORRÁS

A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából
2025. november 5-én rendezett
tudományos konferencia anyaga

Nyíregyháza
2026

A Pedagógiai és Pszichológiai Központ
Kiadványai
8. kötet

Kiadja:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi
Főiskola

Nyíregyháza
Bethlen Gábor u. 13-19.
Telefon, fax: (42) 597-600

Felelős kiadó:
Galambvári Péter mb. rektor

Lektorálta:
Dr. Orosz István Mókiosz
Dr. Szilágyi Barnabás

Szerkesztette:
Dr. habil. Pauwlik Zsuzsa Orsika

Nyomdai előkészítés:
Balogh Katalin

© Szerzők, 2026

ISSN 2630-8630
ISBN 978-615-6201-42-3

Tartalom

GALAMBVÁRI PÉTER	7
SZÉKELY JÁNOS: A Nyugat válsága – A Biblia, mint kiút	II
DUDÁS GYÖRGY: A ChatGPT valójában süketel? A generatív MI-k megbízhatósága és átláthatósága	21
NÉMETH ISTVÁN: Szinodalitás és Szentírás	33
OROSZ ISTVÁN MÓKIOSZ: Tiszta forrásból meríteni világos módszerekkel Egy VI. századi szentírásértelmezési kézikönyv Instituta regularia divinae legis Konstantinápolyból latinul szír ihletésre	45
SESZTÁK ISTVÁN: A hit megvallása, mint kommunikációs eszköz	59
TÓTH ATTILA ÁKOS: Az adódás fenomenológiája. Jean-Luc Marion és a kinyilatkoztatás lehetősége	69
BUHÁLY ATTILA: Kihez szól az isten szava? “Tetten ért szavak” az uralkodói legitimáció formálódásában Urartuban	83
GARAI PÉTER: Bűn és bűnhődés, avagy az irgalmas szeretet tanítása	93
INÁNTSY-PAP ÁGNES: Az egyházi önazonosság pedagógiai dimenziói a magyarországi görögkatolikus népoktatásban (1877–1948)	113
KÜRTI LÍVIA: „Minden forrásom belőled fakad!” – A víz a Bibliában, és földrajzi vonatkozásai	121
SZEGVÁRI ZOLTÁN: Család vagy ellenség? Katolikus nyugati és ortodox bizánci családok rokoni kötelékeinek tendenciózus ábrázolásai a 13. század első felének bizánci episztolográfiájában	139
SZILÁGYI BARNABÁS: A kognitív és szociális fejlődés digitális támogatású értékelése kisgyermekkorban	149

Főtisztelendő Érsek és Püspök atyák, Tisztelt Előadók, Kollégák, Kedves Érdeklődők!

Több okból is egészen különleges az idei esztendőben a Magyar Tudomány Ünnepe országos eseménysorozata kapcsán szervezett konferencia a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán. Egyrészt első alkalommal köszönhetem Önöket házigazdaként, mint a Főiskola nemrég kinevezett megbízott rektora.

De ennél sokkal fontosabb, hogy jeles évfordulót is tartunk: a Magyar Tudományos Akadémia alapításának bicentenáriumát ünnepeljük 2025-ben. A Jubileumi Tudományünnep mottója: „200 év a tudás és a társadalom szolgálatában”.

Az eseményfolyam hagyományosan egy központi gondolat köré szerveződik, amely közös szempontként érvényesül a rendezvény előadásaiiban. Ezek alapján konferenciánk címe: **„A kinyilatkoztatás, mint a leghitelesebb forrás”**. Nagyon örülök, hogy elfogadta felkérésünket a plenáris előadás megtartására Főtisztelendő Székely János szombathelyi megyéspüspök, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia nemrég megválasztott elnöke. Biztos vagyok benne, hogy előadásában egyszerre lesz jelen a biblikus szakértelem, a lelki bölcsesség, a bátorság és az őszinteség. Ahogyan ezt volt szerencsém megtapasztalni már több alkalommal is, leginkább pedig azokban az években, mikor Püspök atya spirituálisom és professzorom volt a Központi Szemináriumban. S azóta is számos biblikus könyv, elmélkedés és előadás bizonyítja Püspök atya komoly tudományos szakértelmét, a lelki életben való éleslátását, elismertségét.

Engedjék meg, hogy a konferencia címéből kiindulva fogalmazzam meg röviden bevezető gondolataimat.

A kinyilatkoztatás, mint a leghitelesebb forrás. A kinyilatkoztatás.

Szent Pál apostol az Efezusiakhoz írt levelében pontosan beazonosítja a kinyilatkoztatás kiindulópontját: Jóságában és bölcsességében Isten úgy határozott, hogy kinyilatkoztatja önmagát, és tudtunkra adja akaratának szent titkát. (vö.: Ef 1,9) Isten, mint személy határozta el a kinyilatkoztatást és nem egyszerűen határozatokat közölt, melyeket tudomásul kell vennünk.

Isten azért nyilatkoztatta ki misztériumát, hogy ezzel elindítson egy folyamatot az emberiségben és a mindenségben, és e folyamat vége Jézus Krisztus, akiben az egész emberiséget, sőt az egész mindenséget egy főben akarja összefoglalni. E folyamat dialógus, mely ma is tart: Isten ma is szól, és hív, hogy életközösségbe lépjünk vele. A II. Vatikáni zsinatnak, az Isteni kinyilatkoztatásról szóló Dei Verbum dogmatikus konstitúciója egyértelműen megfogalmazza, hogy a kinyilatkoztatást elsősorban nem igazságközlésként kell felfognunk, hanem, mint említettük, az Isten kapcsolatkereséseként, ahogyan barátaivá, üdvözítő szeretetének tárgyává akarja tenni az embereket. A kinyilatkoztatás tehát Isten szabad, személyes megnyílása, mondhatjuk, önközlése.

Azaz Isten nem irigy. Nem zárkózik be isteni tökéletességébe, hanem túlcorduló szeretete kinyilatkoztatja misztériumát, akaratának szentséges titkát.

Amikor egy tanár, kutató, oktató, tudományos előadást tart, kicsiben az Istenhez kell hasonlónak válnia. Nem lehet irigy, nem tarthatja meg sajátjának tudását. A tudomány belső logikájából következik, hogy meg akar nyílni, dialógust keres, közölni szeretne valamit, a szent tudományok esetében Valakit.

De mitől válik leghitelesebbé a kinyilatkoztatás? Ki hitelesíti azt? Maga Isten. Mivel a kinyilatkoztatásban Isten önmagát közli, a Jézusban történt kinyilatkoztatás felülmúlhatatlan: ez a lehető legtökéletesebb önközlése Istennek. Isten egyedülálló módon igaz, szép és jó, így önközlése is a legigazabb, kinyilatkoztatása a leghitelesebb.

Egy hittudományi főiskolán előadó kutatóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy mi teszi igazán szent tudománnyá a teológiát. Elsősorban nem a tárgya, hiszen hit nélkül is lehet a vallásokkal foglalkozni, vallástörténetet kutatni. Hanem a tárgyával párosult módszere az, ami igazán szentté teszi a teológiát: a kinyilatkoztatás fényében, az Egyházi Tanítóhivatal által adott keretek között kutatjuk Isten titkait. S ez hitelesít minket. Azaz csak addig vagyunk hitelesek, míg e keretek között maradunk.

A kinyilatkoztatás, mint a leghitelesebb forrás. E forrás folyamatosan táplál minket. Kiapadhatatlan módon. Bármennyire is közhelyesnek tűnik, de ebben az összefüggésben is igaz: a forrás mellett is szomjan lehet halni. Isten hiába keresi folyamatosan az emberrel való kapcsolatot, ha mi nem akarunk vele közösségbe lépni. Bármennyire is leghitelesebb módon kinyilatkoztatja önmagát Egyszülött Fiában, ha én nem akarom megismerni Jézus Krisztust. Hiába gyakorolja valaki az Egyházi Tanítóhivatal által adott keretek között a szent tudományokat, ha nincs, aki meghallgassa. Ezért fontosak ezek a konferenciák, maga a tudomány ünnepe, a találkozási lehetőségek. Őszintén kívánom a konferencia minden résztvevőjének, hogy sikerüljön ma délután töltekeznünk a kinyilatkoztatásból, mint a leghitelesebb forrásból.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

SZÉKELY JÁNOS

A Nyugat válsága – A Biblia, mint kiút¹

Kalkuttai Teréz anyát kérdezte egyszer egy riporter: „Annyi rossz van a világban és az egyházban is. Ön szerint minek kellene elsősorban megváltoznia, mit kellene leginkább megváltoztatni?” Teréz anya hosszan a riporter szemébe nézett, aztán csak ennyit mondott: „Hogy minek kellene megváltoznia? Magának és nekem...”

Ha röviden kellene összefoglalni előadásom lényegét, akkor az ennyi lenne. A megújulás bennünk kell, hogy kezdődjön. E nélkül igazi megújulás nincs. Megtérés nélkül Európa számára nincs talpra állás. Az egyházunk megújulása bennünk tud elkezdődni, sehol másutt.

Előadásom első fele a Nyugat válságáról, ezen belül a hit válságáról, az attól való eltávolodásról szól. Amikor erről gondolkodunk, nagyon fontos azt világosan látni, hogy a Föld teljes népességének körében a hit, a vallásosság egyáltalán nem csökken. A Pew Research Center kutatásai szerint jelenleg a Föld lakosságának kb. 16%-a az, aki teljesen vallástalan, és ez az arány folyamatosan csökken. 40 év múlva úgy becsülik, hogy körülbelül 13% lesz. A Kelet-ázsiai régióban – Vietnám, Korea, Kína és a környező országok tartoznak ide – 1970-ben a keresztények száma kb. 1,2% volt. Jelenleg – alig több mint 50 év után – a régió több mint 10%-a (171 millió ember) keresztény. Afrikában 1910-ben, tehát kicsit több mint 100 éve, a kontinens 9%-a volt csak keresztény, kb. 12 millió ember. Jelenleg a kontinens 49%-a keresztény, kb. 660 millió ember.

A hit, a vallásosság nem csökken a Föld teljes népessége körében. Miért nem? Egyrészt a hívő embereknek világszerte jóval több gyermeke születik, mint a nem hívőknek. Ez így van a legszegényebbek körében, de a középosztályban és a leginkább jómódú rétegekben is. Ezenkívül pedig nagyon sok a megtérés világszerte. Hiteles keresztény közösségekbe ma is nagyon sokan lépnek be pl. Kelet-Ázsiában. Franciaországban az utóbbi években évente kb. 20 ezer fiatalot és felnőttet keresztelnek meg.

¹ Ez az előadás a Magyar Tudomány Ünnepe országos eseménysorozat alkalmából a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola konferenciáján hangzott el. A konferencia mottója ez volt: A kinyilatkoztatás, mint a leghitelesebb forrás, melynek keretében plenáris előadáson hallgathatták meg a résztvevők dr. Székely János római katolikus megyéspüspök, a Római Katolikus Püspöki Kar elnöke gondolatait.

Nem csökken a vallásosság. Miért nem? Ezt diktálja az ember a feje és a szíve is. Az értelmünk azt diktálja, hogy a világmindenségnek van oka, nem a semmiből lett, nem véletlenül. A világban levő, ámulatba ejtő rendnek, bölcsességnek valami forrása, oka kell, hogy legyen. De ezt diktálja a szívünk is. Az emberi élet legnagyobb pillanataiban, amikor gyermek születik, vagy a szeretet, szerelem gyönyörű pillanataiban, a szépség átélésekor, a lelkiismeret hangjának a meghallásakor vagy a halál szent közelségében minden ember, aki egy kicsit is érzékeny, érzi, hogy létezik még valami a látható, fogható világon túl. Az ember javíthatatlanul vallásos.

Nyugaton azonban kétségtelenül a hitnek egy óriási krízisét éljük át. Mi ennek az oka? A XX. század egyik legnagyobb bölcse XVI. Benedek pápa volt, aki ezt a nyugati szellemi megbicsaklást talán a legjobban értette, a legmélyebben tudta számunkra kifejezni, érthetővé tenni. Két dolgot emelnék ki az ő meglátásai közül. Az egyiket így nevezte: „az ész önkényes önkorlátozása”. A felvilágosodás óta, tehát mintegy 200 év óta, egy különleges folyamat játszódik le a nyugati ember fejében, A felvilágosult ember azt gondolta, hogy csak az igazán megbízható ismeret, amit természettudományos módszerekkel ki lehet kutatni, amit kísérletileg igazolni lehet. Ezek a megbízható igazságok. A többi: mítosz, érzelem, szubjektív vélemény.

Nem tilos, a sekrestyében szabad, de a társadalom fontos helyein, mint egyetemek, közélet, parlamentek, ahol az emberiség álmodja, tervezi a jövőjét, az életét, ott olyasminek, mint filozófia, erkölcs, vallások, semmi helye nincs. Ezek nem komoly ismeretet közvetítenek, csak szubjektív véleményeket és érzéseket.

Miért alakult ki ez a gondolat a nyugati emberben? XVI. Benedek pápa azt írta, hogy ez első megközelítésben egy ártatlan filozófiai fordulatnak látszik. Immanuel Kant és mások azt gondolták, hogy az objektív igazság nem megismerhető, minden ismeret szubjektív, és ezért relatív. Valójában azonban nem egy ártatlan filozófiai fordulatról van szó, hanem egy nagyon mély emberi döntésről. A modern ember nem megismerni akarja az igazságot, a valóságot, mert azt nagyon jól érzi és tudja, hogy ha megismerni akarná ezt a gyönyörű világmindenséget, a belerejtett harmóniát és rendet, akkor a világmindenségbe belerejtett, objektív, gyönyörű harmónia szerint kellene élnie. A modern ember ez ellen zsigerileg lázad. Nem megismerni akarja a világot, hanem használni. Lehetőleg korlátlanul. A testét, az életét, a világot. Maga akarja kitalálni az identitását, az élettervét, abba ne szóljon bele senki és

semmi. Ez egy nagyon mély emberi döntés. Nem alázattal megismerni akarom a világba beleírt törvényt, hanem korlátlanul használni akarom a testet, az életet, a világmindenséget, a Föld ásványkincseit, az élet-lehetőségeimet.

Nagyon nyilvánvaló azonban az, hogy a valóságnak az a szelete, amit a természettudományok meg tudnak közelíteni, csak a felszín. A valóság legmélye, a létezés legfontosabb dimenziói természettudományosan nem mérhetőek, kísérletileg nem vizsgálhatóak. A Mozart Requiem szépsége tudományosan nem bizonyítható, matematikailag nem megragadható, mégis létezik. Egész lényünket átjárja, átizzítja. A szeretet nem lemérhető, nem kimutatható egy ember véréből, mégis valóság: emberek egész életét áthatja, történelmet alakító hatalmas erő.

A valóság igazán fontos dimenziói természettudományosan nem megközelíthetőek. Ám az embernek erről a mélyebb dimenzióról is van ismerete, tapasztalata, sejtése.

Talán érdekes ezzel kapcsolatban azt is elmondani, hogy értelmes emberi nyelven nem lehet azt kimondani, hogy: „igazság nincs” vagy, hogy: „objektív igazság nem létezik, nem megismerhető.” Ha ugyanis „igazság nincs”, akkor ez a mondat sem igaz. Ha „az objektív igazság nem megismerhető”, akkor ő sem ismerhette meg, akkor ez a mondat sem tartalmaz objektív igazságot. Ezek a mondatok önmagukat cáfolják meg. És ez egyáltalán nem véletlen. A nyelvünk a valóságból született. Abból, ahogyan sok tízezer évvel ezelőtt az első homo sapiensek - valahol a Tanganyika-tó partján eléggé sötét bőrrel - látták a Napot, a Holdat, a csillagokat, látták a másik emberi arcot, öntudatra ébredtek, erkölcsi döntéseket hoztak. Ebből az őstapasztalatból születnek a szavaink, a mondataink arról, hogy a valóság megismerhető. Erről az ember meg van győződve. A nyelvünk a valóságból született, a valóság megtapasztalásából. Az, hogy a valóság megismerhető, egy ősevidencia. Nem tudunk másképpen gondolkodni.

Az is teljesen nyilvánvaló minden gondolkodó ember számára, hogy a világmindenségnek kell, hogy legyen oka. A mai tudomány egyébként, amikor beszél az anyagvilág, az univerzum kezdetéről, akkor arról beszél, hogy az anyag, a látható, fogható világ, a múltban nem örökkévaló. Ezt a csillagászat és az atomfizika nagyon egyértelműen kimutatja. Kb. 13,7 milliárd évvel ezelőtt egy hatalmas energia-szétáradással indul az univerzum története. Az anyag a múltban nem örökkévaló. Ennek kell, hogy legyen elégséges oka. Magától a semmiből nem lesz valami.

Az anyagban döbbenetes törvények, matematikai harmóniák uralkodnak, sőt fejlődnek. Nem úgy robbant szét a világ, mint egy kézigránát, hanem kezdettől gyönyörű, tökéletes, rendkívül kifinomult matematikai harmóniák szerint jött létre.

Einstein gyakran mondta azt, hogy amikor ő valamit fölfedez, úgy érzi magát, mint egy kisgyerek, aki betéved egy ódon, régi könyvtárba. Leemel egy-két könyvet, lapozgatja, a nagy részét nem érti, de egy-két lapot el tud belőle olvasni. Ilyenkor mindig az a meggyőződés támad benne, hogy a könyvtár nagy részét ugyan nem érti, de arról teljes bizonyossággal, a lelke mélyéig meg van győződve, hogy mindazt, ami ezekben a régi könyvekben leírva van, azt valaha valakinek ki kellett gondolnia. Valakiben ezeknek a gondolatoknak, törvényeknek, harmóniáknak meg kellett születnie.

Nemrégiben tért meg az Egyesült Államokban egy ateista filozófus, Anthony Flew. Egész életében arról tartott előadásokat, hogy a vallás ostobaság, menekülés, kivetítés, vágyak szüleménye. Aztán öreg korában elkezdett természettudományt is olvasni. Így szembesült többek között azzal, hogy a legegyszerűbb DNS, ami működni tud, például egy vírusnak a DNS-e, kb. 160 ezer bázispárból áll, – nem kettőből, nem ötől, nem tízből, hanem 160 ezerből. És ennek a bázissorrendnek pontosnak kell lennie, benne a betűknek - mind a 160 ezernek - mint egy 160 ezer betűs könyvben, sorban kell lennie, különben a DNS nem életképes. Ettől leesett az álla, rádöbrent, hogy e mögött végtelen bölcsesség, rend, szépség, harmónia rejtezőik.

Ha az ember azt gondolja, hogy az univerzumnak nincs oka, véletlen, és nincs célja sem, megy a nagy semmi felé, akkor igazából megszűnik az erkölcs és az igazság is. Akkor az erkölcs nem más, mint evolúciós túlélési stratégia. Ahogy fejlődött az emberi faj, ezek a viselkedésmódok tűntek praktikusnak. Az emberi törzs, a csoport így tudott túlélni. Nem több az erkölcs, mint olyan viselkedésformák összessége, amik akkor praktikusnak tűntek. Túléléshez segítették az embert. De lehet, hogy egy bankigazgatónak más a túlélési stratégiája, mint a neandervölgyi ősebernek volt. Objektív erkölcs nem létezik. Objektív igazság sem létezik, az is csak idegsejtek, agysejtek működése, esetlegesen, a túlélés szempontjából vagy céljából kialakult gondolatok. Eltűnik nem csak az erkölcs és az igazság, de eltűnik az élet igazi értelme, célja, tartalma is.

Egy régi latin sírfelirat, amit egyébként XVI. Benedek pápa idéz a *Spe salvi* kezdetű enciklikájának az elején, így hangzik: *In nihil ab nihilo quam*

cito recidimus (A semmiből a semmibe milyen hamar visszahullunk). Ha azt gondolja az ember, hogy a létének nincs oka, csak véletlen mutációk és szelekció eredményeként, az evolúció tévedéseként jött létre, és igazából célja sincs, mert az élete végén az élete háza, amit nagy fáradtsággal, erőfeszítéssel, sok szenvedéssel, örömmel, szeretettel fölépített, kapcsolatok, emlékek és élmények, az egész felépített ház mind megy a süllyesztőbe, mind megsemmisül, akkor az egész élet, az egész házépítés válik értelmetlenné.

Jung, a híres pszichiáter mondta, hogy a mai embernek a legfőbb baja, a legfőbb betegsége az üresség neurózisa. Kierkegaard pedig azt mondta, hogy ha terápiát kellene a modern nyugati embernek ajánlania, akkor ő a csendet ajánlaná. Talán ebben a csendben elgondolkodik, és rátalál újra az élet forrására, a mélységre.

A hit és az ember Nyugaton megtapasztalható válságának vannak súlyos tünetei is. Egyre kevesebb házasság kötődik a nyugati kultúrkörben. Nagyon sok ember alig-alig érti már azt, hogy mi abban a szép, hogy az egész életemet nagylelkűen, bőkezűen odaajándékozzam valakinek, hogy szeretetben, önátadásban éljek. Mintha ez a fajta emberi nagyság, hogy valaki képes legyen, és akarja az egész életét odaadni, mintha ez már nagyon sok nyugati emberből hiányozna. Egyre kevesebb gyermek születik. A demográfiai krízis legfőbb oka nem anyagi jellegű probléma. Óriási tévedés lenne ezt gondolni. Nagymamáink, dédmamáink sokkal nagyobb szegénységben, sokkal több gyermeknek adtak életet. A demográfiai krízis oka egy egzisztenciális krízis. A demográfiai úr mögött egy egzisztenciális úr van. Az az ember, aki tudja, hogy az élet értékes, kincs, gyönyörű, ingyen kaptam, annak a számára természetes, magától értetődő, nem kell magyarázni azt, hogy bőkezűen, bátran, nagylelkűen továbbadom.

XVI. Benedek pápa - az értelem önkényes önkorlátozásán túl - rámutat a válság egy másik okára is. A modern ember gyökeresen félreérti a szabadság fogalmát. Azt gondolja, hogy a szabadság lényege a minden külső kényszer-től való mentesség. Az igazi szabadság azt jelenti, hogy ami eszembe jut, amit szeretnék, amit éppen most kitalálok, - ha a többieknek nem ártok vele - azt korlátok nélkül, azonnal megtehessem. A szabadság lényege a pillanatnyi önkény, a minden objektivitástól független, szubjektív szándéknak a beteljesíthetősége.

Benedek pápa azt mondja, ennek a szabadság felfogásnak három nagy problémája is van. Az első az, hogy sok szubjektív emberi szabadság létezik,

mert sok ember él a Földünkön. Ahhoz, hogy harmonikus társadalomban élhessünk, a sok szubjektív szabadságot, a sok életervet valahogyan össze kellene hangolni. Hogyan lehet ezt megtenni? Csakis valamilyen objektív mérce segítségével. Szükség van ehhez egy objektív támpontra, mércére.

A második probléma az, hogy nem csak szubjektív szabadságok léteznek. Létezik az objektív külvilág. Például a Földünk bioszférája. Az ember nem tehet akármit. Se a saját testével, a családjával, se a társadalomban, de a Földünk ásványkincseivel és bioszférájával sem. Az ökológiai katasztrófa egyre fenyegetőbb réme egy üdvös kijózanodás a kicsit nagyképű, modern ember számára. Szembesít azzal, hogy vagy alázattal elfogadjuk a természetbe beleírt kőkemény, objektív törvényeket, korlátokat vagy önmagunkat fogjuk elpusztítani. Léteznek objektív törvények belerejtve, beleírva az atomokba, a sejteinkbe, a galaxisokba, a lelkünkbe. Vagy ezeket tiszteletben tartjuk, vagy pedig önmagunkat pusztítjuk el.

Am Benedek pápa azt mondja, hogy a legnagyobb a mai szabadság fogalommal még csak nem is ez, hanem a harmadik probléma. Itt a bölcs pápa megint csak zseniális mélységben látja a modern ember drámáját. A nagy probléma ugyanis ezzel a modern szabadságfogalommal az, hogyha egy fiatal úgy nő föl, ha arra tanítjuk, hogy az élete legnagyobb kincse a pillanatnyi szabadságának minden külső korláttól független megélése, – ahogyan sajnos a legtöbb nyugati kultúrkörben szocializálódó fiatal valami ilyesmit gondol –, akkor a fiataaltól a boldogságnak, a boldogulásnak a legfontosabb útját vettük el. Mert az ember lényege szerint társas lény. Szeretetre születik. Arra, hogy odaajándékozza az életét, hogy kötődjön. Magyar nyelvünk sok mindenben, ebben is zseniális - egyébként nem csak a magyar tudja ezt, de a mi nyelvünk is tudja. A „kötelező” szavunk, amit a mai gyerekek, fiatalok általában a legjobban utálnak, ennél csúnyább szót nem is nagyon lehet kiejteni, miből is származik? Kötél, kötelék, kötődés, elköteleződés. Ha bárki az életben valaha is kötődött egy másik emberi személyhez, ha valaha is szeretett egy kicsit is, abból rengeteg kötelező dolog fakad. Ha egy édesanya egy kicsit is kötődik a gyermekéhez, akkor neki kötelező, ha a gyerek sír éjszaka, fölkelni, megetetni. És ha nem teszi, akkor nem is kötődik hozzá igazán, nem is szereti igazán. Ha egy férj igazán kötődik a feleségéhez, akkor kötelező lesz az, hogy szépen szölk hozzá, akkor is, ha ideges vagyok, időt szánok rá, boldoggá akarom tenni minden erőmmel. S ha nem fakad a férfi szívéből ez a sok-sok kötelező, akkor nem is kötődik igazán. Az ember szeretetre születik. Az élete legfőbb célja az,

hogy megtanuljon szeretni, kötődni, hogy ajándékká tegye az életét. Ez által tud kiteljesedni, boldog lenni. A szabadság lényege nem a minden külső dologtól független, semmihez sem kötődő, pillanatnyi önkény.

Az értelmünk - a másik alapképességünk a szabad akarat mellett - természetes módon az igazra, a valóságra irányul. Az emberi értelem akkor működik jól, ha mindig az igazat ismerem meg igaznak, a valóságot olyannak, amilyen. Nem akkor értelmes valaki, ha sokszor téved, ha sokszor melléfog, hanem akkor, ha mindig az igazat ismeri meg igaznak, a valóságot olyannak, amilyen. Az értelmünk egyirányú képesség. Az igazságra irányul. A szabad akarat ugyanilyen. Ez a két emberi képesség nagyon hasonlít. A szabad akarat természetes célja a jó, az érték. Akkor igazán szabad valaki, ha a láncaitól, a szenvedélyektől, a lehúzó erőktől, az önzéstől, a panaszkodástól megszabadul, ha tud szárnyalni, ha tud szeretni.

Nem akkor szabad valaki, ha összevissza dönt, és gyakran az értéktelen is értékesnek gondolja, hanem akkor, ha felismeri az igazit, a jót, az értéket. Ha semmi nem akadályozza abban, hogy szárnyaljon és szeressen.

Martin Buber mondta azt, hogy egy kultúra addig él, amíg kapcsolatban van azzal az éltető titokkal, ami valaha létrehozta. Az európai kultúrának elsősorban három gyökere van, amit három várossal is szoktak jelezni: Athén, Róma és Jeruzsálem. Athén a görög filozófiát jelzi. Az emberiségnek azt a hatalmas fölismerését, hogy objektív igazság létezik, meg is ismerhető, azt az embernek kutatnia kell, és a szerint is kellene élnie. Szókratésznek, Platónnak, Arisztotelésznek és a többi nagy görög gondolkodónak volt ez a gyönyörű fölismerése. Az emberi értelem hatalmas vállalkozása: megérteni a világot, megérteni az embert, az igazságnak megfelelően élni és gondolkodni.

Az európai kultúra második éltető, tápláló gyökere Róma, ami a római jogra utal, vagyis arra, hogy a társadalmat méltányos jogrendnek kell irányítania. Nem az erő, nem a túlhatalom kell, hogy diktáljon, hanem a méltányos jogrend, amely mindenkinek megadja azt, ami neki jár.

A harmadik éltető gyökér pedig Jeruzsálem, vagyis a Biblia, a kereszténység kincse. Ez a legfontosabb, a leghatalmasabb éltető forrás, amelyből az európai kultúra megszületett, amelyből a nyugati kultúránk táplálkozott. Az a fölismerés, hogy minden ember Isten képmása, az ő remekműve, végtelen érték. Az éppen csak megfogant kicsi gyermeknek az édesanya szíve alatt, a sérültnek, a betegnek, a magatehetetlen öregnek, a szegénynek végtelen méltósága van. Ezen alapszik a nyugati gondolkodásunk. Ebből született a

szociális háló. Ebből született a történelem első, mai értelemben vett kórháza. Az első kórházat nem római császár alapította, nem kínai maharadza, nem Egyiptomban, nem Mezopotámiában, nem aztékok, nem maják, hanem egyszerű, keresztény szerzetesek hozták létre: Kr. u. 372 táján Nagy Szent Bazil és az ő szerzetesei a kisázsiai Cezáreában. Ez volt a világtörténelemben az első olyan népjóléti intézmény, ahova bárki ingyen jöhetett. Volt ott árvaház, szegénykonyha, menhely, gyógyhely. A keresztény fantáziából született, ahogyan az ingyenes közoktatás is, vagy a művészeteknek a megtermékenyülése, a tudományok döbbenetes fejlődése. Európának addig van jövője, amíg ezekből az éltető forrásokból meríteni tud. Izajás próféta azt mondta: „Ha nem hisztek, nem maradhattok meg” (Iz 7,9). A Nyugat kulturális válságának a legfőbb oka ez: elvesztettük az éltető forrásokat, elszakadtunk tőlük.

Ez a válság nem csak rajtunk - az egyházon és a kereszténységen - kívül zajlik, hanem bennünk is történik, az egyház válsága is. Az egyház döbbenetesen meggyengült nyugaton a tisztánlátásában, erkölcsi tartásában, erkölcsi minőségében. Rengeteg olyan keresztény van, akinek esze ágában nincs az Úr napját megszentelni, fölösleges a számára, nem is érti. A házasság előtti kapcsolatok, együttélések, kísérletezések a legtermészetesebb dolgok, keresztény szülő a saját gyerekének sem nagyon mer már szólni, elengedtük ezt a témát. Ilyen a világ. Válasok, abortusz, anyagiasság, önzés és rengeteg minden más. A válság az egyház szívéig elért, nem rajtunk kívül zajlik.

A prófétai látású teológus és egyházi vezető Ralph Martin szerint a hit és az egyház válsága, amit a nyugati világban átélünk: büntetés, következmény. Az Ószövetségben számtalanszor halljuk, hogy Isten népe letért a helyes útról, és ezért az Úristen kiszolgáltatta őket idegen hatalmaknak. Isten népe gyötrődik, szenved, végül pedig ezen a mélyponton kiált újra Istenhez. Ralph Martin azt mondja, hogy a Nyugat kereszténysége jelenleg ezt éli át. Letértünk az útról, és most ennek a következményeit szenvedjük. A Biblia tanítását nagyképűen, rengeteg témában fölülbíráljuk. Azt mondjuk a Biblia isteni eredetű, örök igazságaira, hogy ez már idejétmúlt. Főleg a nemi erkölcs területén gondoljuk, hogy mi már felvilágosultak vagyunk, okosabbak, mint az az ókori társadalom, amelynek a körében a kinyilatkoztatás nagy eseményei megtörténtek, ezek a korlátok minket nem érintenek. A nagyképű, modern ember a Biblia fölé helyezi magát. Azután azt is gondolja, hogy úgyis magától mindenki üdvözülni, nagyon öröklödni nem kell.

Vagypedig azt gondolja, hogy minden vallás alapvetően egyenértékű, mindegyik ugyanahhoz az Istenhez vezet, sokféle út egyetlen hegyre, akkor minek törekedjek arra, hogy továbbadjam az evangéliumot? Miért zavarjam meg a hindut, a más vallásút, jó az ő útja is, maradjon meg csak rajta. Lényeges pontokon átalakult a nyugati kereszténység gondolkodása, eltávolodott a forrásoktól, letért az evangélium egyenes, életre vezető, keskeny útjáról. Mi a kiút?

XVI. Benedek pápa sokszor beszélt arról, hogy mennyit tanulhatnánk az első 300 év keresztényeitől, akik 300 év alatt meghódították a Római Birodalmat. Arra hívta fel a figyelmet, hogy ennek a hatalmas dinamizmusnak elsősorban három fő oka, három tényezője volt. Az első - így fogalmazta meg Benedek pápa - hitték, amit hittek. Mit értett ez alatt? Azt, hogy az első évszázadok keresztényeinek szemernyi kételyük sem volt a hitük legalapvetőbb igazságaiban. Abban, hogy a világ nem magától van, hanem Isten teremttette, hogy a Biblia nem csak nagyszerű emberi alkotás, hanem valóban odafönről jövő üzenet, hogy Jézus valóban az élő Isten fia, nem csak egy nagy ember, hogy Ő valóban föltámadt, jelen van az egyházban és a történelemben, és ezért a szentségeink hatékonyak, hogy az erkölcsi parancsok jók, nem korlátok, hogy van örök élet. A hitük alapigazságaiban szemernyi kételyük sem volt. Az ókor végén a kereszténység úgy jelent meg, mint egy rendkívül logikus, gyönyörű világnézet. Intellektuális ereje volt, vonzó volt. A mai keresztényeknek egy nagyon jelentős része a hite legalapvetőbb igazságaiban gyökeresen kételkedik. A templomban, a padokban ülő hívő embereink is. Megmagyarázni, bátran megvallani a hitét még kevésbé tudja. Vissza kellene nyernie a kereszténységnek ezt az intellektuális erőt, a hitnek, a meggyőződésnek a mélységét, erejét.

A második: az első keresztényeknek hiteles volt az élete. Segítették a szegényt. A rabszolgát is embernek tartották. Ha kellett, vállalták a vértanúságot. Szerették egymást.

És a harmadik: hirdették az örömhírt. Az első 300 évben elsősorban nem is annyira papok, mert nyilvánosan prédikálni nemigen lehetett. Világi keresztények adták tovább, ember a barátjának, munkatársának, jó barátjának. Futótűzként terjedt az evangélium. Újra kellene tanulnunk ezeket a dolgokat.

Németországban egy egyetemista lány elkezdett hétvégenként, aztán szinte naponta bulizni, egyre többet ivott, a kábítószereket is ki-ki próbálta, teljesen felelőtlen párkapcsolatokba bonyolódott. Egyre gyakrabban ki-

hagyta a vizsgákat, végül teljesen abbahagyta az egyetemet. Szülei nagyon aggódtak mindezek miatt. Nagy nehezen be tudták őt juttatni egy ifjúsági közösségbe, ahol egy nagyon intelligens fiatal atya volt a közösség vezetője, aki pszichológiát is végzett. Többször beszélt a lánnyal, tanácsokat adott, próbált neki segíteni. Aztán eljött a nyár, a lány elment Olaszországba egy pizzériába dolgozni. Onnan teljesen átalakulva jött haza, az arca ragyogott, újrakezdte az egyetemet, az örült bulizást abbahagyta. Az atya megkérdezte tőle, hogy mivel magyarázható ez a nagy változás. „Talán valamelyik tanácsom segített abban, hogy újra talpra állj?” – kérdezte. „Egyáltalán nem – mondta a lány –, hanem az a főszakács ott a pizzériában, ahol dolgoztam. Ő nem olyan kesztyűs kézzel bánt velem, mint maga. Egyik nap, ahogy találkoztunk, megszólított, azt mondta: Te, lány, egyáltalán nem tetszel nekem. Olyan szomorú az arcod, mint a három napos esős idő. Újra elő kellene venned a forrást, a Bibliát. Ki kellene nyitnod. Engedned kellene, hogy a lapjaiból előlépjén Krisztus, s belépjen az életedbe.” Mire a lány azt mondta, ő ilyen ostobaságokban nem hisz. Elment, de a kis szobában, amit ott a pizzéria mellett biztosítottak neki, a polcon ott volt Biblia. Egyik este, ahogy nézegette, gondolta, kicsit belelapoz. Olvasgatta. Aztán a következő estén, és az utána levő estén is. Az egyik éjszaka pedig valóban megtörtént: a Biblia lapjairól előlépett az élő Krisztus, és belépett az életébe.

Európa megújulása itt kezdődhetne. Vissza kellene találnunk a forráshoz. Kézbe kellene adnunk a forrást fiataloknak, gyerekeknek, az élő ígét, ami nem betű, hanem lélek és élet.

DUDÁS GYÖRGY
SZAGKHF; ELTE

A ChatGPT valójában süketel? **A generatív MI-k megbízhatósága és átláthatósága**

Bevezetés

A nagy nyelvi modelleken (*LLM – Large Language Models*) alapuló generatív mesterségesintelligencia-rendszerek az elmúlt években jelentős fejlődésen mentek keresztül mind működésük komplexitása, mind pedig retorikai meggyőzőerejük tekintetében. A kiterjedt tanítóadatbázisokra és valószínűségi mintázatfelismerésre épülő működésük következtében az általuk előállított szövegek, képek és videók gyakran nehezen különböztethetők meg az emberi alkotásoktól. E technológiai előrelépés nyomán számos etikai és társadalomfilozófiai kérdés került a diskurzus középpontjába, így különösen a munkaerőpiaci kiszorítás lehetősége, a személyes vagy terápiás felhasználás problematikája, valamint az általános mesterséges intelligencia esetleges megjelenésének kockázata. E kérdések kétségtől legitim és sürgető vitatémák, amelyek indokoltá teszik a filozófiai és interdiszciplináris vizsgáldást.

Mindazonáltal e diskurzusok mellett viszonylag kisebb figyelem irányult a generatív MI-rendszerek által előállított tartalmak filozófiai természetének elemzésére, különösen azok reprezentációs státuszára. Jelen tanulmány központi tézise szerint a nagy nyelvi modelleken alapuló generatív MI-rendszerek által létrehozott szövegek nem igazságfeltételek által meghatározott reprezentációkként értelmezendők. E rendszerek elsődleges működési célja nem a valóság igaz vagy hamis állítások formájában történő leképezése, hanem olyan nyelvi output előállítása, amely formailag és stílusban megfelel az emberi szövegalkotás mintázatainak. Ebből következően amellet érvelek, hogy a generatív MI-rendszerek működése adekvát módon a Harry Frankfurt által elemzett „süketelés” fogalmának keretében írható le, amely az igazság iránti közömbösség sajátos formáját jelöli.

A generált szöveg nem azért problematikus, mert szükségképpen hamis, hanem mert előállításakor az igazságérték mint normatív viszonyítási pont strukturálisan irreleváns.

A generatív MI-k működésének e fogalmi keretben történő értelmezése nem pusztán pontosabb leírást tesz lehetővé, hanem új megvilágításba helyezi az ilyen rendszerek által előállított szövegek episztemikus státuszát is. Amennyiben a generált tartalmakat nem igazságorientált reprezentációként, hanem igazság iránt közömbös nyelvi produktumokként értjük, úgy újra kell gondolnunk, milyen tekintélyt tulajdoníthatunk nekik, és milyen értelemben tekinthetők megbízható forrásnak a tudásszerzés különböző kontextusaiban.

A nagy nyelvi modellek működésének alapjai

Az *LLM*-ek (mint a ChatGPT vagy a Gemini)¹ olyan mélytanuláson alapuló mesterségesintelligencia-rendszerek, amelyek képesek az emberi nyelv megértésére, feldolgozására és generálására. Működésük eredményeként a felhasználó gyakran azt az élményt tapasztalja, mintha egy másik emberrel folytatna párbeszédet: a válaszok koherensek, meggyőzőek és kontextusérzékenyek. Ez a teljesítmény könnyen azt a benyomást keltheti, hogy a rendszer valamiféle, az emberi elméhez hasonló működéssel rendelkezik. Felmerül azonban a kérdés: milyen viszonyban áll az ilyen módon generált szöveg az igazsággal? Tekinthejtük-e e rendszerek céljának az igazság közvetítését? E kérdés megválaszolásához szükséges röviden áttekinteni az *LLM*-ek működési elveit és szerkezeti felépítését. Az elemzés azt fogja sugallni, hogy elsődleges funkciójuk nem az igazság feltárása, hanem az emberi nyelvhasználat mintázatainak reprodukálása.

Az *LLM*-ek technológiai hátterének megértéséhez a konnekcionizmus² paradigmájából kell kiindulnunk. Ez a megközelítés az idegrendszer működéséről alkotott tudományos modellekből merít inspirációt. A neuron-dokt-

1 E tanulmány fókuszában a nagy nyelvi modellek állnak, amelyek a generatív MI-k egy alcsoportja. Mindezt azért tartom fontosnak megjegyezni mert az *LLM*-ek által generált szövegek igazsághoz való viszonya kerül majd bővebb kifejtésre. Ezért amikor egyes programokra név szerint is utalok, akkor azok szövegfeldolgozó- és generáló funkciójukra utalok. A fogalmi tisztázást L. Békefi Bálint, *A mesterséges intelligencia és a keresztény hit* (Budapest: Harmat, 2024), 38–39.

2 Békefi, *A mesterséges intelligencia*, 31–39. A mesterséges intelligencia teljes történetéhez L. Uo., 11–42.

rína³ kutatási eredményei rámutattak arra a tényre, hogy az idegrendszer alapegysége az idegsejt más idegsejtekkel szinaptikus kapcsolatok révén áll összeköttetésben. Egyetlen neuron számos bemeneti ingerületet fogad a rövid nyúlványain, dendritein keresztül, miközben egy kimeneti ingerületet továbbít a hosszúnyúlványán, axonján keresztül. A bemeneti kapcsolatok erőssége és a beérkező jelek mintázata meghatározza a kimeneti aktivitást.

A mesterséges neurális hálózatok – mint amilyenek az *LLM*-ek is – e működési elv matematikai absztrakciói⁴, vagyis olyan programok, amelyek a neuronok közötti aktivitást szimulálják le. Többretegű struktúrák, amelyekben az egyes csomópontok – aktivációs függvények segítségével – bemeneti értékekből kimeneti értékeket számítanak. A csomópontok közötti kapcsolatokhoz súlyok tartoznak, amelyek meghatározzák, hogy egy adott bemenet milyen mértékben befolyásolja a kimenetet. A rendszer tanulása e súlyok módosításán keresztül valósul meg. Amikor azonban a hálózat bonyolultsága meghalad egy bizonyos szintet, mélytanulásról beszélünk. A tanulási folyamat során a rendszer összeveti aktuális kimenetét a kívánt eredménnyel, majd a hibát visszatérjesztéses eljárással korrigálja. Felügyelt tanulás esetén a rendszer explicit visszajelzést kap arról, hogy válasza helyes vagy helytelen. Például egy képfelismerő modell esetében nagyszámú, előre címkézett képet használnak a tanításhoz; a rendszer a hibák alapján módosítja paramétereit, amíg képes nem lesz korábban nem látott képeken is felismerni az adott mintázatot.

Létezik megerősítéses tanulás is, amelyben a rendszer nem konkrét helyes válaszokat, hanem értékeléseket kap. Ebben az esetben a cél nem egy előzetesen meghatározott eredmény elérése, hanem a program működésének olyan nemű finomhangolása, amely maximalizálja a pozitív visszajelzéseket⁵.

A ChatGPT – mint az egyik legismertebb *LLM* – működése e tanulási eljárások kombinációjára épül. Alapvető feladata statisztikai jellegű: egy

3 Camillo Golgi és Santiago Ramón y Cajal 1906-ban orvosi Nobel-díjat kapott a neuron doktrína területén végzett kutatásikért. Nobel Prize Outreach, „The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1906.”, NobelPrize.org, 2026.02.19, <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1906/summary.html>

4 Az első, neuron doktrínából inspirálódott matematikai modell McCulloch és Pitts jegyezte le 1943-ban. McCulloch Warren S. and Pitts Walter, „A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity”, *The Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5/4 (1943), 115-133. Az első gép, a „perceptron” pedig 1957-ben készült el. Gyires-Tóth Bálint, „A mélytanulás múltja, jelene és jövője”, *Híradástechnika*, 75 (2020), 23-29, 24.

5 Békefi, *A mesterséges intelligencia*, 33-36.

adott szövegkörnyezet alapján megbecsülni a következő szó előfordulásának valószínűségét. A modell hatalmas szövegtörzsekben tanul, amelyekből nyelvhasználati mintázatokat von ki. A szavakat és kifejezéseket nagy dimenziószámú vektortérben reprezentálja; e reprezentációk a használati hasonlóságok alapján szerveződnek. Szöveggeneráláskor a rendszer a korábbi szavak által meghatározott kontextusvektor segítségével valószínűségi eloszlást rendel a lehetséges folytatásokhoz, majd ezek közül választ. A generálás során alkalmazott „hőmérséklet” (*temperature*) paraméter szabályozza a választás determináltságát. Alacsony érték mellett a rendszer a legvalószínűbb kimenetet részesíti előnyben, magasabb érték esetén nagyobb szerepet kap a valószínűségi szórás. Ez kreatívabbnak tűnő, de egyben kevésbé megbízható szöveget eredményezhet. A folyamat iteratív módon ismétlődik mindaddig, amíg a rendszer egy koherens válasznak tekinthető szöveget nem állít elő⁶.

E működési mechanizmus alapján világossá válik, hogy a ChatGPT és az emberi elme között alapvető különbségek húzódnak. A modell a nyelvi elemeket absztrakt vektortérben reprezentálja, ahol a hasonlóság statisztikai együtt járásokon alapul. Nem tudható azonban, hogy e reprezentációk milyen mértékben feleltethetők meg az emberi értelemben vett jelentésnek. A rendszer nem rendelkezik közvetlen hozzáféréssel a világhoz, sem érzékszervi tapasztalattal; működése kizárólag a nyelvi mintázatok statisztikai struktúrájára épül.

További különbség figyelhető meg a kettő „rendszer” céljait illetően is⁷. Az embernek nyelvi jellegűeken kívüli céljai is vannak: mint például azok, amelyek alapvető fizikai, szociális vagy spirituális igényeik vagy szükségleteik kielégítésére irányulnak. Ezzel szemben a ChatGPT optimalizációs célja a nyelvi valószínűségek pontos becslése és a koherens szöveg előállítás. A rendszer nem rendelkezik intencionalitással abban az értelemben, hogy állításait a valóság állapotához kívánná igazítani; működése nem az igazság, mint normatív mérce köré szerveződik.

Fontos leszögezni, hogy mindez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a ChatGPT vagy az LLM-ek általában szükségszerűen hamis állításokat generálnak. Mindazonáltal működésükből az következik, hogy az igazság nem belső irányító elvük, hanem csupán olyan külső elvárás, amely bizonyos tréning- és finomhangolási eljárások révén részlegesen beépíthető működé-

6 Hicks Michael Townsen, Humphries James és Slater Joe, „ChatGPT is bullshit”, *Ethics and Information Technology*, 26/2 (2024): 1-10, 2., <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09775-5>

7 Hicks és tsai, „ChatGPT is bullshit”, 2.

sükbe. Az elsődleges funkciójuk a nyelvi mintázatok reprodukciója: olyan szövegek előállítása, amelyek megfelelnek az adott kontextusban várható emberi válaszok statisztikai szerkezetének.

Ebből a szempontból a ChatGPT nem a világ reprezentációját állítja elő, hanem a világra vonatkozó beszéd reprezentációját. A különbség filozófiai jelentősége abban áll, hogy míg az emberi diskurzus ideális esetben az igazság normájához igazodik, addig a ChatGPT működésének középpontjában a koherencia és a valószínűség áll. A kérdés tehát nem pusztán az, hogy egy adott válasz igaz-e vagy hamis, hanem az, hogy a rendszer szerkezete lehetővé teszi-e az igazságra irányuló viszony kialakulását. A bemutatott működési elvek alapján azt állíthatjuk, hogy e rendszerek elsődleges célja nem az igazság feltárása, hanem az emberi nyelvhasználat statisztikai mintázatainak meggyőző reprodukciója. Ebből kifolyólag tekinthetjük úgy, hogy a ChatGPT (és vele együtt minden *LLM*) valójában „süketel”, amelynek pontos tartalma következő részben kerül kifejtésre.

A ChatGPT és a süketelés

A ChatGPT fejlesztői napjainkban összetett és többdimenziós kihívással szembesülnek. Egyfelől olyan rendszert kell létrehozniuk, amely informatív, hasznos és felelősen alkalmazható; másfelől biztosítaniuk kell, hogy a generált válaszok tényszerűek legyenek, vagyis megfeleljenek a valóságnak, és ne csupán nyelvileg koherensnek vagy meggyőzőnek tűnjenek. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a ChatGPT időnként olyan állításokat is előállít, amelyeknek nincs valóságalapjuk, jóllehet logikailag lehetségesnek, sőt kifejezetten meggyőzőnek hatnak⁸. E jelenséget a szakirodalom „hallucinációnak”⁹ nevezi. Fontos azonban emlékeztetnünk arra, hogy a Chat-

8 Nemrégiben egy ügyvéd a ChatGPT-vel készítette el egy bírósági tárgyalásra szánt szövegét. Amikor a kész szöveget átolvasta, akkor vette észre, hogy a program több olyan korábbi esetet is citált, amelyek nem voltak valóságok. Weiser Benjamin, „Here’s What Happens When Your Lawyer Uses ChatGPT”, New York Times, 2026.02.13, <https://www.nytimes.com/2023/05/27/nyregion/avianca-airline-lawsuit-chatgpt.html> De meg lehet még említeni a norvég Arve Hjalmar Holmen esetét is, aki saját magáról kérdezte szintén a ChatGPT-t, hogy ki ő. A program válasza viszont megdöbbentette, hiszen azt állította róla, hogy ő egy gyilkos, aki végzett két gyermekével és ezért 21 év börtönt kapott, amelyet most tölt le. Mindez természetesen teljesen valótlan információ. Neuron Solution LTD, „Az MI és a hallucináció”, Neuron Solution, 2026.02.23, <https://neuronsolutions.hu/az-mi-es-a-hallucinacio.html>

9 Hicks és tsai, „ChatGPT is bullshit”, 2-3.

GPT elsődleges célja nem a tényszerű igazság közvetítése, hanem az emberi kommunikációhoz hasonló, koherens és kontextusérzékeny szövegalkotás. Ebből következően a modell által generált konfabulált állítások nem egyszerűen a hazugság kategóriájába sorolhatók, hanem inkább a Harry Frankfurt által meghatározott „süketelés”¹⁰ fogalmával hozhatók összefüggésbe.

A „süketelés” fogalmának tisztázása megköveteli annak elhatárolását a hazugságtól. Ez utóbbi alatt klasszikus értelemben olyan hamis állítást értünk, amelyet a beszélő tudatos megtévesztési szándékkal tesz: célja, hogy a hallgató az elhangzottakat igaznak fogadja el. A hazugság lényegi eleme tehát az intencionális eltérés az igazságtól, amelyhez morális felelősség is társul.

A megtévesztés szándékossága az, ami a hazugságot erkölcsileg problematikussá teszi. Mindazonáltal nem minden félrevezető megnyilatkozás mögött húzódik meg ilyen szándék. A hétköznapi társalgás során gyakran találkozunk olyan beszélővel, aki bőségesen és magabiztosan nyilatkozik egy adott témáról anélkül, hogy különösebb figyelmet fordítana állításai igazságértékére. Lehetséges, hogy figyelemfelkeltés vagy önreprezentáció motiválja, de az is elképzelhető, hogy egyszerűen hajlamos a túlzó, megalapozatlan vagy improvizatív beszédre.

Frankfurt értelmezésében a süketelés sajátossága nem az, hogy a beszélő tudatosan eltér az igazságtól, hanem az, hogy közömbös vele szemben¹¹. A süketelő nem az igazság elfedésére törekszik, de nem is annak feltárására; számára állításainak igazságértéke nem bír központi jelentőséggel. A hallgató előtt azonban mégis úgy jelenik meg, mintha az igazság közlésére törekedne. A süketelés így abban különbözik a hazugságtól, hogy nem az igazság tudatos meghamisításán alapul, hanem az igazság iránti indifferencián. Frankfurt szerint a süketelés egyik jellegzetes vonása éppen az, hogy „valamiféleképpen hamisan állítja be, miben sántikál maga a beszélő”¹². A kommunikáció felszíni formája az igazság iránti elkötelezettséget sugallja, miközben a beszélőt valójában más szempontok – például önkifejezés vagy retorikai hatás – vezérlik.

E fogalmi keret fényében vizsgálható a ChatGPT működése. Amennyiben a modellnek nem tulajdonítunk szándékot, nyilvánvalóan nem beszélhetünk hazugságról, hiszen hiányzik a tudatos megtévesztési intenció.

¹⁰ Lukács Laura *hantázás*-ként fordította az angol *bullshit* szót. Én *süketelés*-ként fordítom, mert szemantikailag közelebb érzem az eredeti angol szó jelentéséhez.

¹¹ Frankfurt Harry G., „A hantáról”, ford. Lukács Laura, *Nagyvilág* 53/7 (2008): 687-706, 702.

¹² Frankfurt, „A hantáról”, 702.

Ugyanakkor a pusztá szándéknélküliség még nem teszi indokolttá a süketelés fogalmának alkalmazását sem. Egy kavicsnak sem tulajdonítunk szándékot, mégsem állítjuk róla, hogy „süketel”. Az analógia akkor válik relevánssá, ha figyelembe vesszük, hogy a ChatGPT jelentéssel bíró, állításformájú mondatokat generál, amelyek pragmatikai értelemben igazságigénnyel lépnek fel. A rendszer működése nem az igazság normatív követésére irányul, de az általa létrehozott diskurzus mégis az igazmondás konvencióira épül. Jobban mondva az általa generált kijelentések a kommunikációs helyzetben úgy működnek, mintha igaz állítások lennének, holott valójában közömbös az igazság iránt.

Felvethető továbbá az a lehetőség is, hogy – legalább analóg vagy instrumentális értelemben – szándékot tulajdonítunk a ChatGPT-nek¹³. Még ebben az esetben is megállapítható, hogy a modellt nem az igaz állítások előállítására tervezték, hanem a nyelvi mintázatok valószínűségi alapú reprodukciójára. Célja a legvalószínűbb szövegfolytatás generálása egy adott kontextusban. Mivel az igaz állítások gyakran statisztikailag valószínűbbek a hamisaknál, a modell teljesítménye rendszerint meghaladja a véletlent. Ez azonban nem jelenti azt, hogy működésének belső normája az igazság lenne. A süketelő személy megnyilatkozásai is tartalmazhatnak igaz elemeket – éppen ez teszi őket meggyőzővé –, miközben a beszélő közömbös marad állításai valóságtartalmával szemben. Hasonlóképpen, még ha analógikus értelemben tulajdonítunk is intencionalitást a programnak, annak működése nem az igazság iránti elkötelezettséget, hanem a nyelvi valószínűség optimalizálását tükrözi¹⁴.

Következésképpen a ChatGPT által generált hallucinációk nem értelmezhetők a hazugság kategóriájában, mivel hiányzik belőlük a megtévesztés tudatos szándéka. Ugyanakkor működésének strukturális sajátossága az igazsághoz való közömbös viszony: az igazság nem cél, hanem esetleges melléktermék. A süketelés fogalma ezért nem morális vádként, hanem analitikus leíró kategóriaként alkalmazható a ChatGPT (és a többi *LLM*) működésének értelmezésére. Ebben az értelemben a modell nem azért „süketel”, mert félre akar vezetni, hanem mert architektúrája és célfüggvénye nem az igazság normatív követésére, hanem a koherens és valószínű szöveg generálására irányul.

13 Jelentős nézeteltérés mutatkozik abban, hogy az *LLM*-eknek tulajdonítható-e valódi szándék. Az eltérő álláspontok bemutatását L. Békefi, *A mesterséges intelligencia*, 72-79.

14 Hicks és tsai, „ChatGPT is bullshit”, 6.

Valóban süketel a ChatGPT?

A ChatGPT működésének „süketelésként” való értelmezése kapcsán felmerülhet egy legitimnek tűnő ellenvetés: ha a „süketelés” fogalmát szó szerinti értelemben tulajdonítjuk neki, nem követünk-e el kategóriahibát? Nem arról van-e szó, hogy a „süketel” predikátum logikai típusa nem illeszkedik ennek a rendszernek ontológiai státuszához?

Amint láttuk, Frankfurt értelmezése szerint a süketelő személy – még ha nem is tesz kifejezetten hamis állításokat – beszédében az igazmondás látszatát kelti, miközben sajátos viszonyban áll kijelentései igazságértékével: közömbös iránta. Ez a kettősség – az igazság iránti indifferencia és az igazságra irányuló beszédaktus fenntartása – intencionális és normatív feltételeket implikál. A süketelés fogalma ezért olyan ágenst feltételez, aki nem pusztán kijelentéseket produkál, hanem valamiképpen viszonyban áll az igazság normájával. Ez a viszony nem merül ki abban, hogy állításai objektíve rendelkeznek igazságértékkel; magában foglalja azt is, hogy számára az igazság, mint normatív mérce releváns kategória. A süketelés tehát csak olyan entitás esetében állapítható meg, amely részt vesz a normatív elszámoltathatóság terében, és amelynek beszéde nem pusztán kauzális esemény, hanem az igazság normája által strukturált cselekvés.

E fogalmi keret fényében kérdésessé válik, hogy a „süketelés” szó szerinti értelemben alkalmazható-e olyan rendszerekre, amelyek nem rendelkeznek mentális állapotokkal, propozicionális attitűdökkel vagy normatív pozíciókkal. A probléma hátterében Gilbert Ryle kategóriahiba-elemzése áll¹⁵. Ryle szerint akkor követünk el kategóriahibát, amikor valamely jelenséget olyan logikai kategóriába sorolunk, amelybe az fogalmilag nem tartozhat. A hiba nem empirikus természetű – nem arról van szó, hogy téves információval rendelkezünk –, hanem logikai: a használt fogalom típusa eleve kizárja az értelmes alkalmazhatóságot.

Ryle klasszikus példája szerint¹⁶ az a látogató, aki az oxfordi kollégiumok, könyvtárak és hivatalok bejárása után megkérdezi: „De hol van maga az egyetem?”, kategóriahibát követ el, mivel az „egyetem” nem egy további épület a sorban, hanem az intézmény szervezett egésze.

A ChatGPT működése – a korábbiakban bemutatott módon – statisztikai mintázatok alapján történő szöveggenerálás. A rendszer nem rendelke-

¹⁵ Ryle Gilbert, *A szellem fogalma* ford. Altrichter Ferenc, (Budapest: Osiris, 1999), 22–25.

¹⁶ Ryle, *A szellem fogalma*, 23.

zik hitekkkel, nem formál szándékokat, és nem képes reflexív módon értékelni kijelentései igazságértékét. Ha ezt az ontológiai képet elfogadjuk, akkor azt kell mondanunk: a ChatGPT nem képes igazat mondani abban az értelemben, hogy tudatosan megfeleljen az igazság normájának, de hamisat sem mondhat abban az értelemben, hogy tudatosan eltérjen attól. Az „igazság iránti közömbösség” attribúciója itt problematikussá válik, hiszen közömbös csak az lehet, akinek számára az adott norma potenciálisan releváns. Egy algoritmus esetében legfeljebb az igazsághoz való viszony hiányáról beszélhetünk, nem annak negligálásáról.

Ebből következően, ha a „süketelés” fogalmát szó szerint alkalmazzuk a ChatGPT-re, akkor olyan normatív és intencionális predikátumot tulajdonítunk neki, amely fogalmilag nem értelmezhető rá. Ebben az esetben kategóriahibát követünk el: a rendszerre olyan tulajdonságot vetítünk, amely csak mentális és felelősségi státusszal rendelkező ágensekre alkalmazható. Ebből kifolyólag az az állítás, miszerint „a ChatGPT közömbös az igazság iránt”, logikailag ahhoz hasonlítható, mintha azt mondanánk, hogy „a számológép tisztességtelen” vagy „a kő erkölcstelen”: a predikátum típusa nem illeszkedik az alany ontológiai státuszához.

Felmerülhet azonban az ellenvetés, hogy a „süketelés” fogalmának alkalmazása nem szó szerinti, hanem analóg értelemben történik. Ebben az esetben viszont tisztázni kell, mire és milyen mértékben terjed ki az analógia. E felfogás szerint az analógia arra szolgál, hogy a rendszer által generált válaszok bizonyos diszkurzív mintázatait – az igazságigény látszatát és az igazságértékkel szembeni funkcionális közömbösséget – szemléletesen megragadja.

Ebben az olvasatban nem állítható, hogy a ChatGPT maga süketel; csupán annyit mondhatunk, hogy beszédének formája hasonlít a süketelésre. A hangsúly így az interpretáció és a felhasználói tapasztalat szintjére kerül, nem pedig a rendszer ontológiai státuszára.

A dilemma végső soron ontológiai természetű. Ha ragaszkodunk a szó szerinti alkalmazáshoz, akkor el kell fogadnunk, hogy a ChatGPT valamilyen értelemben intencionális állapotokkal és felelősségi státusszal rendelkezik. Ha viszont ezt az ontológiai elköteleződést túlzónak tartjuk, akkor a „süketelés” fogalmát csupán analóg értelemben használhatjuk, elkerülve a kategóriahiba vádját, de egyben lemondva a fogalom teljes normatív erejéről. A kategóriahiba-ellenvetés tehát nem pusztán terminológiai kifogás, hanem

annak felismerése, hogy a ChatGPT-ről és az összes többi *LLM*-ről szóló diskurzus mélyén az intencionalitás, a normativitás és az ontológiai besorolás alapvető kérdései húzódnak meg.

Konklúzió

Ha abból a megállapításból indulunk ki, hogy az *LLM*-ek működésének belső célja nem az igazság normájának követése, hanem a nyelvi mintázatok valószínűségi optimalizálása, akkor a „süketelés” fogalma sajátos megvilágításba kerül. A ChatGPT nem azért nem igazmondó, mert eltér az igazságtól, hanem mert architekturális értelemben nincs az igazság normája alá rendelve. Diskurzusa az igazságigény formáját ölti, miközben működését nem az igazságra irányuló intencionalitás strukturálja. Ebben az értelemben a Harry Frankfurt által elemzett süketelés funkcionális analógiája rajzolódik ki: az igazság iránti közömbösség nem pszichológiai, hanem rendszerszintű sajátosságként jelenik meg.

Ebből azonban közvetlenül következik az episztemikus tekintély kérdése. Ha az *LLM*-ek működésének belső normája nem az igazság, akkor nem ruházhatók fel elsődleges, forrásjellegű episztemikus tekintéllyel. Nem tekinthetők olyan ágenseknek, amelyek saját jogukon igazolnak állításokat vagy felelősséget viselnek azokért.

Ugyanakkor a süketelés strukturális kondíciója nem zárja ki mindenfajta tekintély lehetőségét. Az *LLM*-ek instrumentális, másodlagos tekintéllyel bírhatnak: statisztikai teljesítményük, prediktív pontosságuk és intézményi ellenőrizhetőségük alapján megbízható eszközként integrálhatók a tudásgyakorlatba.

A döntő különbség tehát az elsődleges és a delegált tekintély között húzódik. A generatív modellek nem az igazság normájának hordozói, hanem olyan technikai mediátorok, amelyek megfelelő keretek között hozzájárulhatnak az igazságra irányuló kollektív gyakorlatokhoz. A kérdés így nem az, hogy „süketel-e” a ChatGPT, hanem az, hogy miként alakítjuk ki azokat az episztemikus és intézményi feltételeket, amelyek mellett e rendszerek használata nem gyengíti, hanem erősíti az igazság normájának társadalmi érvényét.

Bibliográfia

- Békefi Bálint. *A mesterséges intelligencia és a keresztény hit*. (Budapest: Harmat, 2024).
- Frankfurt Harry G. „A hantáról”. Ford. Lukács Laura. *Nagyvilág*. 53/7 (2008): 687-706.
- Gyires-Tóth Bálint. „A mélytanulás múltja, jelene és jövője”. *Híradástechnika*. 75 (2020): 23-29.
- Hicks Michael Townsen. Humphries James and Slater Joe. „ChatGPT is bullshit”. *Ethics and Information Technology* 26/2 (2024): 1-10, <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09775-5>
- McCulloch Warren S. and Pitts Walter. „A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity”. *The Bulletin of Mathematical Biophysics*. 5/4 (1943): 115-133.
- Neuron Solution LTD. „Az MI és a hallucináció”. Neuron Solution. 2026.02.23. <https://neuronsolutions.hu/az-mi-es-a-hallucinacio.html>
- Nobel Prize Outreach. „The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1906.”. NobelPrize.org. 2026.02.19. <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/1906/summary.html>
- Ryle Gilbert. *A szellem fogalma*. Ford. Altrichter Ferenc, (Budapest: Osiris, 1999).
- Weiser Benjamin. „Here’s What Happens When Your Lawyer Uses ChatGPT”. New York Times. 2026.02.13. <https://www.nytimes.com/2023/05/27/nyregion/avianca-airline-lawsuit-chatgpt.html>

NÉMETH ISTVÁN

SZAGKHF

Szinodalitás és Szentírás

I. Bevezetés

Ferenc pápa¹ egyházképe szorosan összefonódott a szinodalitás fogalmával². A néhai Szentatya saját elmondása szerint ezzel a terminológiával nem az Egyház aspektusát, hanem lényegi tulajdonságát³ kívánta hangsúlyozni. Ez a megközelítés ösztönözheti az Egyház tagjait, hogy átgondolják saját szerepüket a közösségben. Ennek kulcsa pedig az, hogy a szinodalitás az Egyház életében való aktív részvétellel veszi kezdetét.

Az Egyház szinodális jellegének bemutatásával kapcsolatban számos dokumentum látott napvilágot, amelyek bibliai utalásokat is tartalmaznak⁴.

-
- 1 A néhai Szentatya Egyházról alkotott elképzelését talán már valamennyire értékelni tudjuk, és az idézett dokumentumok alapján a későbbiekben említett téma is egyértelműbbé válhat. Meg kell azonban jegyezni, hogy XIV. Leó pápa is már megválasztásának napján, első beszédében érintőlegesen foglalkozott a szinodalitás kérdésével, és kifejtette, hogy szinodális Egyház akarunk lenni, amely halad... XIV. Leó pápa, „Prima Benedizione “Urbi et Orbi” del Santo Padre Leone XIV, 08.05.2025”, Sala Stampa della Santa Sede, 2026.01.08., „<https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2025/05/08/0299/00524.html>
 - 2 A fogalom tisztázást igényel, a Nemzetközi Teológiai Bizottság: Szinodalitás az Egyház életében és küldetésében (2018) című dokumentum 6. pontjára hivatkozunk: „A szinodalitás ebben az ekleziológiai kontextusban az Isten népe Egyházának sajátos élet- és működésmódját jelöli, amely konkrétan megmutatja és megvalósítja a közösségben való létét az együtt járásban, az összegyűlésben és valamennyi tagjának aktív részvételében evangelizációs küldetésében”. Nemzetközi Teológiai Bizottság, „La sinodalità nella vita e nella missione della Chiesa”, Sala Stampa della Santa Sede, 2026.01.08., https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_20180302_sinodalita_it.html. Vagyis a szinodalitás leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az Egyházban mindenki aktívan részt vesz, azaz az egyes tagok kapcsolatban vannak egymással.
 - 3 Ferenc pápa, „Discorso del Santo Padre Francesco ai fedeli della Diocesi di Roma”, La Santa Sede, 2026.01.08., <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/september/documents/20210918-fedeli-diocesiroma.html>
 - 4 A legfontosabb dokumentumokat a szinódus honlapján találhatjuk rendszerezve: <https://www.synod.va/it/resources/documenti/documenti-ordine-cronologico.html>, külön foglal-

Ezek általában olyan epizódok és események a Szentírásból, amelyek szerint a választott nép és az őskeresztény közösség élete szintén szinodális jelleget mutat. A korábbi közösségek életéből olyan aspektusokra következtethetünk, amelyek a jelenkor egyháza számára is relevánsak lehetnek. Kétségtől mentes, hogy ezek a bibliai epizódok fontos forrásai a szinodális egyházfelfogásnak, azonban azt is be kell ismernünk, hogy a Szentírás leginkább nem úgy funkcionál, mint egyfajta értelmező kézikönyv az Egyház felépítésével kapcsolatban. Az Egyház működéséhez csak töredékes utalásokat fogunk találni az elbeszélésekben és történetekben.

Azonban ebben a tanulmányban szeretnénk rámutatni arra, hogy mégis milyen fontos párhuzamokra lehetünk figyelmesek a *szinodalitás* és a *Szentírás* között. Nem véletlenül, hiszen, ha az Egyház lényegi tulajdonsága a szinodalitás, vagyis az, hogy a tagok között fontos kapcsolat van, akkor az a Szentírás keletkezésében is nyomot hagyott. A Biblia egyházi közösségen belül keletkezett, a szentíró a vallási közösség tagjaként isteni sugalmazásra írta le a művét. Ez azt jelenti, hogy a vallási közösség a Biblia kialakulásában is döntő szerepet játszott, és ha a korábbi vallási közösségek szinodálisak voltak, akkor a szent szövegek létrejöttében is megfigyelhető a szinodális jelleg.

Ebben a tanulmányban tehát nem szeretnénk egyetlenegy konkrét szentírási hely elemzésével foglalkozni, amelynek szövege és elbeszélése *szinodális egyházképre* utal, hanem sokkal inkább arra kerülne a fókusz, hogy a Szentírás keletkezése, áthagyományozása és értelmezése a vallási közösségen belül történik, ezzel együtt pedig a szinodalitás nyomait is magán hordozza. Ez a téma eddig úgy tűnik, kevésbé volt kihangsúlyozva a teológiai diskurzusok

kozik a honlap olyan dokumentumokkal, amelyek egyéb forrásokat tartalmaznak és ezek jobban megvilágítják a szinodalitásnak a fogalmát és az ehhez kapcsolódó gyakorlatokat. Ezeket itt lehet megtalálni: <https://www.synod.va/it/resources/documenti/risorse-bibliche-teologiche-spirituali-e-liturgiche.html>

Kiemelkedik a már korábban említett kiadványok közül az, amely a szinodalitáshoz bibliai forrásokat kíván nyújtani: <https://www.synod.va/it/resources/documenti/risorse-bibliche-teologiche-spirituali-e-liturgiche/risorse-bibliche/risorse-bibliche-per-la-sinodalita.html>. Ezenfelül érdemes megemlíteni azt is, hogy a zárodokumentum maga is bibliai szövegen alapul és János evangéliumának 20 – 21. fejezetének egyes részei vezetik be a főbb témákat. Ferenc pápa, „For a Synodal Church: Communion, Participation, Mission. Final Document”, XVI Ordinary General Assembly of the Synod of Bishops, 2026.01.08. https://www.synod.va/content/dam/synod/news/2024-10-26_final-document/ENG---Documento-finale.pdf

A már korábban említett Szinodalitás az Egyház életében és küldetésében dokumentum 12-23. pontjai szintén a biblikus utalásokra fókuszálnak. Ezekben a Bibliában megtalálható üdvösségtörténet legfontosabb állomásait emelik ki, amelyekben különös hangsúlyt kap, hogy Isten népének már a kezdetektől fogva közösségi küldetése van.

során és megítélésünk szerint mégis fontos meglátásokat tartalmazhat, ami a szinodalitással kapcsolatban ismereteinket és elképzeléseinket árnyaltabban tudja bemutatni.

2. A Szentírás megírása

Elsőként a Szentírás megírásának körülményeivel szeretnénk foglalkozni, amely során reflektálunk arra, hogy az író milyen kapcsolatok révén tudta megalkotni a saját művét. Egyértelmű, hogy minden alkotás egyedi, de ezt az individuális tevékenységet nagyban befolyásolta az, hogy az író a vallási közösségnek a tagja és az, hogy élete során milyen kulturális hatások érték.

A Biblia egyes részei megírásának pontos időpontjára csak következtetni tudunk⁵, de valamilyen mértékben rekonstruálni lehet azt, hogy hogyan született meg egy-egy adott része a Szentírásnak. A keletkezés folyamatát igazi szinodális folyamatként lehet értelmezni⁶. A szentíró, aki az adott passzust megírta, egy adott vallási közösséghez tartozott⁷, ami nagyban meghatározta a szent iratot. Hiszen a szentíró vallásosságának egyéni jellege

-
- 5 Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy nincsenek fennmaradt írásos dokumentumok vagy hagyományok arról, pontosan hogyan született meg egy adott bibliai könyv. Természetesen egy-egy könyv tartalmaz utalást a megírásának időpontjára. A prófétai könyvek nagy része például egy körülbelüli datálást tartalmaz arra nézve, hogy mely uralkodók alatt születtek.
 - 6 Itt a szinodalitásnak azt a fontos aspektusát emelnénk ki, hogy a dolgok együtt történnek. Tehát nem csak egy ember az, aki valamilyen módon véghezvisz egy cselekedetet, hanem mások közreműködésével valósul meg az egység. Ferenc pápa maga úgy fogalmaz a Római Egyházmegyének tartott beszédében, hogy a szinodalitás lényege az, hogy együtt vagyunk az úton, vagyis az, hogy a cselekvés együtt történik. Ferenc pápa, „Discorso del Santo Padre Francesco ai fedeli della Diocesi di Roma”, La Santa Sede, 2026.01.08., <https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/september/documents/20210918-fedeli-diocesiroma.html>
 - 7 Nehezen képzelhetjük el azt, hogy a Szentírás egyes könyveinek vagy részeinek írói az egyházi közösségen kívül éltek volna. Érdekes, hogy a Példabeszédek könyvének 30-31. fejezeteiben a végső redaktor arra hivatkozik, hogy ezek a részek nem zsidó emberek mondásait tartalmazzák. Talán a szöveg nyelvezete is részben megerősíti azt, hogy itt egy nem klasszikusan zsidó betoldásról van szó. Clifford Richard J., *Proverbs: A Commentary* (Louisville KY – London – Leiden: Westminster John Knox Press, 1999) 270-271. Habár a könyv ezen részletének elsődleges forrása nem zsidó személy, a redaktor már a vallási közösség tagja, aki dönt arról, hogy ez a szakasz felvételt nyerjen az iratba. Vagyis habár az író maga nem tekinthető az irat szerint a zsidó közösség tagjának, ugyanakkor a végső redaktor, aki felveszi a műbe a részt bizonyára az. Összefoglalva tehát ezek a fejezetek nem azért kerültek bele a Szentírásba, mert valaki azon lobbizott, hogy az ő írása legyen része a zsidó vallásos irodalomnak, hanem mert a zsidó vallásos közösségben valaki felismerte, hogy ezek a részek is értékes gondolatokkal járulhatnak hozzá a könyv tartalmához.

mellett jelentős befolyással bírt a közösség vallási szokásrendszere (pl. zsidó, diaszpórában élő zsidó, őskeresztény stb.), amelyhez tartozott⁸.

Egy rövid példát szeretnénk Ozeás könyvéből bemutatni arra, hogy a szent író saját üzenetének megfogalmazásában bizonyára a személyes – privát – meggyőződése is fontos szerepet játszott, de ezek a képek talán nehezen értelmezhetők anélkül, hogy figyelembe vennénk a közösségi hovatartozását.

Ozeás az egyik olyan próféta, aki előszeretettel használ élénk képeket Isten és az ő népének kapcsolata bemutatására⁹. Önmagában ez az élénk kifejezőrendszer utal arra, hogy a személyes vallásos meggyőződése milyen szerepet játszik a saját írásának elkészítésében. A prófétai üzenet megértéséhez azonban elengedhetetlen a szentíró közösségének az ismerete.

Emblematikus Ozeásnál a férj és hűtlen feleség kép ábrázolása Isten és népének kapcsolatának viszonyára (Oz 1,3). Egyrészt a szentíró egyéni – individuális – hite, meggyőződése befolyásolhatta ennek a képnek a megszületését, hiszen a prófétai elbeszélés szerint maga a próféta az, akinek házasságot kell kötnie a hűtlen nővel, Gomerrel (Oz 1,2). Nem zárhatjuk ki azt, hogy Ozeásnak erős személyes tapasztalata van a hűtlenségről, amit maga is átél és ez az, ami szimbólummá válik Isten és az ő népe viszonyának leírására. Bizonyos értelemben a képek végső megalkotása az egyéni fantázia szüleménye is.

Ez az alkalmazott szimbólum nehezen értelmezhető, ha csak a próféta egyedi vallásosságával magyarázzuk, és nem vesszük figyelembe azt, hogy saját kora vallásos közösségének is a tagja volt.

Ozeás közösségének értenie kellett, hogy mit jelent egy hűtlen feleség a mindennapokban, és a közösség azt is fel tudta fogni, hogy mit szimbolizálhat az a férj, aki megbocsát egy ilyen feleségnek.

8 A szentíró tehát egy olyan közösségnek a tagja, amely sajátos liturgiáin és szokásain keresztül eleven kapcsolatban van az Úrral, és amelynek ő maga is tagja, vagyis a közösség által ismeretet szerez Istenről, amely domináns és meghatározó lehet a saját istenélményével kapcsolatban. Az írónak Istennel való személyes kapcsolata a kiinduló pontja a Szentírás megírásának, mégis az individuális istenkapcsolatot is nagyban meghatározza a közösséghez való tartozás is. A megírt szövegben – az adott bibliai helyen – nyomot fog hagyni ez a személyes meggyőződés, ami az író jellemzte, de ugyanakkor azok a benyomások is alakítani fogják a végső formáját a szövegnek, amely annak a közösségnek a vallásos szokásaira volt jellemző, mert ez az a közeg, ami az író Istenről alkotott képét meghatározza és befolyásolja.

9 Isten a férj, az apa, az orvos, stb. Wolff Hans Walter, *Hosea: a commentary on the book of the Prophet Hosea* (Philadelphia: Fortress Press, 1974) xxvii - xxviii.

Feltehető, hogy ezekről az aspektusokról volt valamilyen jellegű közösségi tapasztalatuk. Vagyis az alkalmazott szimbólum feltételezhetően közérthető volt a hallgatói és olvasói számára is.

Emellett a kép aktuális lehetett a korabeli vallásos kihívásokra. Ozeás vallásos közösséghez való tartozásának egyik következménye, hogy helytállóan tudja kritizálni meglátásait bizonyos vallási torzulásokkal kapcsolatban. Mindezt pedig úgy teszi meg, hogy az mindenki számára érthető legyen.

A Szentírás megírásánál számolni kell azzal, hogy a szentíró milyen közösségi vallásos élményekben gazdagodott. Ennél a példánál láthatjuk azt, hogy a szentíró úgy írhatta meg az üzenetét, hogy reflektált a saját közösségének kihívásaira és problémáira, illetve üzenetét pedig úgy írja le, hogy az érthetővé váljon a címzettek számára. Amennyiben ezzel kapcsolatban valamilyen fontos tulajdonságát kellene megragadni az írónak, aki a saját vallási csoportjának a tagja volt, talán azt mondhatnánk, hogy a figyelmesség elengedhetetlen. A Biblia egyes részeinek megírásánál fontos szerepe volt a közösségnek, amelynek tagjaira az író érzékeny volt.

Ezen felül azt is könnyen beláthatjuk, hogy minden író saját korának a szülöttje, vagyis az aktuálisan domináns irodalmi, kulturális környezet is meghatározó lehetett művének megírásakor. Mindenki valamilyen szinten magával hordozza saját korának általános kifejezőkultúráját.

Ennek első lenyomata a nyelv és a nyelvezet, amelyen alkotott az író. A kifejezések, a nyelvi fordulatok, amelyeket használt, ismertek voltak abban a közegben, amelyben élt. Egyértelmű jel arra, hogy a szentíró kommunikált azzal a világgal, amelyikben élt és annak nyelvi kifejezéseit is használja.

Ozeás példájánál maradvá számos olyan esetet találunk, amit a héber nyelvtörténetben klasszikusan északi kifejezésnek titulálhatunk, nyilván azért, mert maga az író északi lehetett, de feltételezhetően az olvasóközönsége is¹⁰.

De a nyelvi sajátosságokon túl könnyen visszhangot találhatunk a bibliái írók írásaiban más profán irodalmi művekkel kapcsolatban. A szentírók kapcsolatban voltak saját koruknak kulturális közegével és ezeknek a lenyomata megtalálható a Szentírásban.

Ha az Ozeástól vett példánál maradunk, akkor korának olvasói számára érthető volt, hogy Isten és az ő népe kapcsolatát egy diszfunkcionális ház-

10 Természetesen számolni kell azzal, hogy ilyen jellegű kijelentéshez jobban kellene ismernünk a héber nyelvjárások természetét, de ehhez talán túl kevés írásos adat áll rendelkezésünkre. Andersen Francis I. – Freedman David N., *Hosea: a new translation with introduction and commentary* (New Haven – London: Doubleday, 2008), 67-68.

ságként írja le. Találunk más ókori forrásokat is, amelyek egy hasonló jellegű kapcsolatról beszélnek¹¹. Azonban ki kell emelni, hogy Ozeás ezt a képet nem egyszerűen csak átvette a korabeli ókori forrásokból, hanem sokkal inkább alakította a saját teológiájának kifejezésére. Például egyedülálló, hogy ilyen nagy szerepet kap az, hogy Isten elköteleződik és hűséget fogad a népének, vagyis garantálja a megélhetését és ezt várja el cserébe az övéitől is¹².

Ezek alapján talán könnyen beláthatjuk, hogy a szentíró nem csupán az egyházi közösségének a tagja, hanem a nagyobb társadalmának a része is, és ismeri a környező kultúrák domináns nyelvi kifejezéseit, valamint irodalmi termékeit. Kapcsolatban van az író az egész világgal és ez a kapcsolat tükröződik a Szentírás létrejöttében is.

Ebből szintén fontos következtetést vonhatunk le a szinodalitással kapcsolatban: az író érzékenységet és aktív kommunikációt mutat a saját kulturális közegével, a világgal – vagyis a munkája során nem csupán egyedülként a vallási közösség a domináns, hanem a szélesebb kultúra is.

Összességében tehát a Szentírás megírása dominánsan függ a szentíró közösséghez való tartozásától és a világból szerzett ismereteitől is, számolva azzal, hogy bármennyire egyedi az az írott termék, amit alkotott, mégis a saját hitét befolyásolta a vallási közössége és az a kultúra, amelyben élt. A szentíró egy egyházi és világi közösség aktív tagjaként él, így a művén is meg tapasztalhatók ezeknek a közösségeknek a behatásai, amelyek szinodális jellegzetességek.

11 Dearman J. Andrew, *The Book of Hosea* (Grand Rapids, MI - Cambridge, U.K.: Eerdmans, 2010) 50-56.

12 Ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonban sokkal egyértelműbb az, amit a Teremtés könyvében találunk. Talán nem újdonság, hogy az őstörténet bemutatásakor számtalan utalást találhatunk különböző ókori irodalmi művekre. Egy klasszikus példát kiemelve röviden megemlítjük a vízözön elbeszélését. A történettel számos más klasszikus műben találkozunk (Gilgames eposza, stb.), és természetesen a Bibliában is. A szentíró ismeri a kora irodalmát, átvész belőle dolgokat, de mindig olyan módosítást hajt végre a művön, hogy a teológiai mondanivalója egyértelművé váljon. Például a Szentírásban egyértelmű az, hogy Isten már a történet elején elhatározza azt, hogy megmenti a népét – az ember menekülése nem minden más iratban ennyire egyértelmű. Westermann Claus, *A Continental Commentary: Genesis 1-11* (Minneapolis, MN: Fortress Press 1994) 399-406.

3. A Szentírás fejlődése

Nem csupán a Szentírás megírásakor feltételezünk szinodális tevékenységet, hanem a Biblia fejlődése is a vallási közösségen belül történt, ami szintén magán hordozhatja a szinodalitás elemeit. A Szentírás szövegeinek bővülésére fogunk röviden reflektálni, illetve arra, hogy ez milyen sokszínűséget eredményez a végső szövegben. Emellett egy másik fontos bibliai folyamat az, hogy a később keletkezett művek felhasználják a korábbi korok írásait, ami szintén a szinodalitás egyes elemeire mutat rá.

A Szentírás tanulmányozása során egyértelművé válik, hogy az egyes könyvek nem egy időben íródtak, hanem akár egy könyv egy adott fejezete vagy része is sokkal hosszabb fejlődési folyamatnak az eredménye. Sok apró jel utalhat arra, hogy az egyes részek több szerzőtől származnak. Hirtelen megváltozik a szöveg nyelvezete, a tematikában ugrálások találhatók, a szöveg egységessége esetleg felbomlik. Számos példát találhatunk ezzel kapcsolatban. Most csak egy ilyen emblematikus résznek a bemutatására vállalkozunk.

A Teremtés könyve 14. fejezetének olvasásakor bizonyos hirtelen váltásokra lehetünk figyelmesek. Már a magyar nyelvű fordításban is jól kitűnik, hogy a részek nem mindig koherensen követik egymást¹³. Nehéz ezekre a meglátásokra logikus választ adni.

Egy adott ponton azt kell feltételezni, hogy a szövegrész többszöri redakción esett át: több szerző több időben dolgozott ezen a részen. Ez valamivel biztosabb választ tud nyújtani a felvetett bizonytalanságokkal kapcsolatban.

Ebből sok következtetést tudunk levonni. Az egyik legfontosabb az, hogy az Isten Szava ismert volt a közösségben, és azzal többen komolyan foglalkoztak az idők során. Élő volt az Úr Szava, amihez esetleg még néhányan hozzá is toldhattak bizonyos gondolatokat, meglátásokat és különböző időkben eltérő üzenetekkel egészíthették ki. Ami ebben a folyamatban iga-

¹³ Egyrészről a történet Ábrámot úgy mutatja be, mint egy hadvezért. Ez roppant egyedülálló a Szentírásban, nem nagyon találkozunk Ábrám ilyen jellegű alakjával sehol sem korábban, sem később. Már önmagában ez kérdéseket vet fel. Ezen felül a szöveg stílusa is érdekes: egyrészről találhatunk egy nagyon monoton részt, amely felsorolja a királyokat (Ter 14,1-9), aztán pedig párbeszédesebb részt is találunk (Ter 14,17-24). Vannak olyan kérdések a szövegben, amelyekre nehéz válaszolni: A 10. versben Szodoma királya aszfaltgödörbe esett, aztán a 17. versben már Ábrám elé járult, de időközben a 18. versben Melkizedek alakjával találkozunk, aki szinte a semmiből bukkan fel, majd a 21. versben jut szóhoz Szodoma királya. Ez az elbeszélésben nem tűnik teljesen logikusnak. Westermann Claus, *A Continental Commentary: Genesis 12 – 36* (Minneapolis MN: Fortress Press, 1995) 189-190.

zán figyelemreméltó, hogy a korábbi szövegből nagy valószínűséggel nem vettek el semmit, hanem azt meghagyták érintetlenül és ehhez toldottak be még bizonyos részeket.

A szinodalitás fontos elemei fedezhetők fel. Egyrésről a betoldás csak akkor valósulhatott meg, ha a korábban már meglévő szöveggel foglalkoztak. Másrésről a szöveget tiszteletben tartották, nem vettek el belőle, hanem kiegészítették. Ebben a szinodalitásnak is fontos elemeit találhatjuk meg: hallgatni a másakra, annak az üzenetét értelmezni, esetleg aktualizálni és kibővíteni.

A végtermék pedig akár egy könyvön belül is óriási gazdagságot mutat. Vegyük figyelembe azt, hogy különböző emberek eltérő dolgokat írtak a könyvhöz és ez egy gazdag stílusvilággal rendelkező szöveget eredményezett. Az egyházi közösség pedig ezt a kanonizáció során helyben hagyta.

Ezzel a Biblia erős diverzitást mutat témák, stílusok terén, ami erős karakterisztikája a szinodalitásnak. A szentírók tiszteletben tartották egymás stílusát, gondolatát, nem akarták megszüntetni a másik sajátos jegyeit, hanem esetleg csak kibővítették azt: ez talán egy olyan aspektus, amire mi is figyelmesek lehetünk a szinodalitás értelmezésekor. Az Egyházban is mások helyes meglátását jó tiszteletben tartani, esetleg azt ki lehet bővíteni.

Ezen felül a Szentírás fejlődése során pedig arra is jó reflektálni, hogy a később íródott bibliai könyvek visszautalnak a korábbiakra, vagyis arra épülve írják meg a későbbi korok szerzői a saját művüket, amelyeket már ismertek. Rengeteg ilyen példával találkozhatunk a Bibliában, csak és kizárólag most egygel foglalkozunk.

Az előbb említettük Melkizedek alakját, akivel a Teremtés könyvének 14. fejezetében találkozunk, de ugyanígy előkerül a neve a Zsoltárok könyvében is (Zsolt 110,4). Nehéz megmondani azt, hogy melyik szöveg volt hatással melyikre. De talán könnyebb ezen a ponton egy újszövetségi részre hivatkozni, a Zsidókhoz írt levélre, ahol legalább hét alkalommal kerül megemlítésre Melkizedek neve (Zsid 5,10; 6,20; 7,1.10.11.15), ezek a helyek pedig váltakozva mind a Ter 14-re, mind pedig a Zsolt 110-re visszautalnak¹⁴. Vagyis a Zsidókhoz írt levél szerzője, mint korának vallásos embere ismerte

14 Ezenfelül esetleg azt is figyelembe lehet venni, hogy Melkizedek alakja az apokaliptikus irodalomban is előkerül, amely iratok nem tartoznak a kanonizált könyvek közé, így a Zsidókhoz írt levél szerzőjére talán ezek az írások is hatással lehettek. Attridge Harold W. – Koester Helmut, *The Epistle to the Hebrews: a commentary on the Epistle to the Hebrews* (Philadelphia: Fortress Press, 1989) 192-195.

az ószövetségi iratokat és azokat felhasználva, azokra építve próbálta megfogalmazni a saját üzenetét. Egyrészt meg lehetünk győződve arról, hogy azt isteni és igaz szónak tartotta, másrészt pedig látjuk azt, hogy az üzenet megfogalmazásában olyan kifejezéseket és képeket használt, amit az olvasóközönség könnyedén megértett. A Zsidókhoz írt levél címzettjei is jól ismerhették az Ószövetséget, így ezeknek az ószövetségi képeknek a használata megkönnyítette az értelmezést.

Ebből is látható az, hogy a szentírók egymás művét komolyan vették, arra építve mutatták be a saját gondolataikat is. Páratlan kommunikáció és tisztelet figyelhető meg a korábbi szent iratok irányába. Komolyan vették és megfontolták mindazt, amit ők maguk is olvastak és azokat meghagyva és felhasználva, azokra reflektálva bővítették a Szentírás üzenetét az írók.

Ez szintén egy fontos szinodális momentum lehet, hogy a korábbi korok eredményeit komolyan tudjuk venni és azokat felhasználva tudunk beszélni saját tapasztalatainkról és meglátásainkról. A Biblia fejlődésének a folyamata ráirányítja a figyelmünket az erős hagyománytiszteletre, azaz mindannak a megtartására, bővítésére és értelmezésére, ami korábban született. Nem egy szigorú ragaszkodásról van szó, hanem tiszteletről az isteni igazságok felé, amelyek egy-egy adott korban újra lettek értelmezve. Emellett pedig mivel egymás művét tiszteletben tartották: ez a végterméknek nagyon plurális jelleget kölcsönzött. A szinodalitásnak is ez egy fontos és jelentős aspektusa: megfontolni és komolyan venni mindazt, ami a korábbi korokban jelentős volt, és azokat valahogy beépíteni és értelmezni kell a saját rendszerünkbe, figyelembe véve azt is, hogy az egyházi közösségen belül a pluralitásnak is helye van.

4. A Szentírás értelmezése

A Szentírás megírásán, formálódásán túl az értelmezése is feltételez egy közösségi munkát, ugyanis maga az értelmező sem izolált személy, hanem saját korának és vallási csoportjának a tagja¹⁵, vagyis ebben a tevékenységben is megfigyelhetjük a szinodalitás egyes fontos aspektusait.

Értelmezésről beszélve, egyértelmű, hogy fontos szerepet játszik maga a személy, aki értelmezi az írást, tehát leginkább a személyes tapasztalatról és gyakorlatról lehet beszélni, így ez a rész inkább személyes hangvételű lesz.

¹⁵ A Szentírás értelmezésével kapcsolatban most nem foglalkozunk azzal, hogy a korábbi generációknak milyen gyakorlatai voltak.

A Szentírás értelmezésekor minden értelmezőnek egy keretrendszer ad az is, hogy milyen vallási közösségnek a tagja. Akarva-akaratlanul a magyarázó bekapcsolódik abba a hagyományba és tradícióba, amely az adott vallási közösségben megtapasztalható.

Talán nem nagy meglepetés az, hogy bár bele tudunk kóstolni más egyházi közösségek hagyományaiba, azok talán gazdagíthatják a mi értelmezési metódusainkat, de mégis talán idegennek fogjuk azokat tartani. A mi sajátos egyházi tapasztalatunk és hagyományunk fontos irányt ad a Szentírás magyarázatához.

Több faktoros a Biblia magyarázása, de van egy olyan pontja, amikor támaszkodunk egy-egy korábbi kutatás eredményére, hogy a saját belátásainkat igazoljuk. Például nem biztos, hogy minden egyes értelmező szakavatott keleti nyelvek kutatója, így az adott szavak értelmének meghatározásakor figyelembe kell venni más kutatók eredményét, hogy meg tudjuk határozni a szó pontosabb jelentését.

De nem csak ebből a szempontból fontos a korábbi kutatásokra való támaszkodás, hanem abban a tekintetben is, hogy a kutatási területünk témájának egészéhez vagy bizonyos részéhez már korábban mások is fűzhettek meglátásokat, amelyeket értékelni és mérlegelni tudunk a saját eredményeink értékelésekor.

Szintén komoly szinodális munkát láthatunk a Biblia értelmezésekor. Mások gondolatainak a felelősségteljes értékelése a feladatunk, amelyek segíthetik és megkönnyíthetik a munkánkat is. Vagyis érdeklődéssel fordulunk egyes kutatók eredményeihez, amelyeket kritikusan felül tudunk vizsgálni. A bizalom és a kritika talán fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban, lehet, hogy a szinodális utunk során is erősíteni kellene ezeket az aspektusokat.

5. Összegzés

A Biblia megírása, formálódása, értelmezése egyházi folyamat, mivel ez a szöveg az egyházi közösségben született, fejlődött és ott kap értelmet.

Amennyiben pedig a vallási közösségnek ilyen aktív szerepe volt a Szentírás formálódásában és a közösségek szinodális jellegeket mutattak mindig is, úgy ezen is tetten érhetjük a szinodalitás legfontosabb aspektusait.

A Szentírás megírásánál láthatjuk, hogy a szentíró állandó kapcsolatban

és kommunikációban állt a saját vallásos közösségével és a kultúrával. Ezek nélkül nem íródhatott volna meg a Biblia. Isten Szava, amikor számunkra olvasható szavá válik, egy szinodális folyamatot feltételez, amelynek kulcsmozzanata a figyelmesség a közösség életére vonatkozólag és a nyitottság a kultúra irányába.

Amikor a Szentírás fejlődésnek indul az egyes könyvekben, láthattuk azt, hogy egy-egy rész megírása hosszabb időbe került és talán több szerző közös műve, ami szintén egy szinodális aktust feltételez: tiszteletben tartotta a korábbi szerző tevékenységét, azt aktualizálva egészítette ki és bővítetette a szöveget.

De egy hasonló folyamat figyelhető meg akkor, amikor a későbbi korok írói felhasználják a korábban íródott Szentírási szövegeket, ezzel is aktualizálva azok gondolatvilágát. Egy nagyon erős egymásra való hallgatás és egymás komolyan vétele rajzolódik ki a Bibliában, ami a szinodalitásnak is egy fontos eleme lehet. Lehet, hogy pluralitást eredményez, de ez az aktív részvételnek egyértelmű következménye.

Egy hasonló árnyalatot tartalmaz a Szentírás értelmezése is, amikor az Egyház tagjaiként komolyan akarjuk venni a korábbi értelmezések és kutatások eredményeit, tudva azt, hogy ezek mind-mind megkönnyítik és kiigazítják a saját magyarázatunkat is, mivel bizalommal és kritikával tudunk lenni a korábbi magyarázókkal kapcsolatban. Talán ebben is megtalálhatók a szinodalitásnak egyes mozzanatai.

A Biblia megírása, fejlődése és értelmezése különböző emberek közös tevékenykedése és együttműködése, egy szinodális folyamat. Az ebben a munkában részt vevők sosem izoláltan dolgoztak, hanem akár szöveget hoztak létre, egészítettek ki vagy éppen magyaráztak, azt az egyházi közösség tagjaként tették meg.

Amennyiben pedig az Egyház szinodális volt mindig is, akkor ez ezen a tevékenységen is érződik. Különböző attitűdökre lehattunk érzékenyek ezen folyamatok során: a figyelmességre a másik irányába, mások igaz véleményének tiszteletben tartására, a pluralitás helyben hagyására, a bizalomra és a kritikára.

Bibliográfia

- Andersen Francis I., Freedman David N. *Hosea: a new translation with introduction and commentary* (New Haven – London: Doubleday, 2008).
- Attridge Harold W., Koester Helmut. *The Epistle to the Hebrews: a commentary on the Epistle to the Hebrews* (Philadelphia: Fortress Press, 1989).
- Clifford Richard J. *Proverbs: A Commentary* (Louisville KY – London – Leiden: Westminster John Knox Press, 1999).
- Dearman J. Andrew. *The Book of Hosea* (Grand Rapids, MI - Cambridge, U.K.: Eerdmans, 2010).
- Ferenc pápa. „Discurso del Santo Padre Francesco ai fedeli della Diocesi di Roma”. La Santa Sede, 2026.01.08.
<https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2021/september/documents/20210918-fedeli-diocesiroma.html>
- Ferenc pápa. „For a Synodal Church: Communion, Participation, Mission. Final Document”. XVI Ordinary General Assembly of the Synod of Bishops. 2026.01.08. https://www.synod.va/content/dam/synod/news/2024-10-26_final-document/ENG---Documento-finale.pdf.
- Nemzetközi Teológiai Bizottság. „La sinodalità nella vita e nella missione della Chiesa”. Sala Stampa della Santa Sede. 2026.01.08.
https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_20180302_sinodalita_it.html
- Westermann Claus. *A Continental Commentary: Genesis 1–11* (Minneapolis, MN: Fortress Press 1994).
- Westermann Claus. *A Continental Commentary: Genesis 12–36* (Minneapolis MN: Fortress Press, 1995).
- Wolff Hans Walter. *Hosea: a commentary on the book of the Prophet Hosea* (Philadelphia: Fortress Press, 1974).
- XIV. Leó pápa. „Prima Benedizione “Urbi et Orbi” del Santo Padre Leone XIV, 08.05.2025”. Sala Stampa della Santa Sede, 2026.01.08.
<https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2025/05/08/0299/00524.html>

OROSZ ISTVÁN MÓKIOSZ

SZAGKHF

**Tiszta forrásból meríteni világos módszerekkel
Egy VI. századi szentírásértelmezési kézikönyv *Instituta
regularia divinae legis* Konstantinápolyból latinul szír
ihletésre**

1. Bevezetés

Tanulmányomban Junillus Africanus VI. századi szerző *Instituta regularia Divinae Legis* című szentírásmagyarázati kézikönyvének a bibliai műfajokat ismertető részét mutatom be, mint a szentírásmagyarázat tanításában ma is érvényes, strukturált ismeretátadás egyik releváns példáját. Junillus Africanus VI. század közepén írt *Instituta regularia Divinae Legis* című műve egy kevésbé ismert, latin nyelvű ókeresztény forrás. Az *Instituta* történeti relevanciáját jelzi, hogy a középkor folyamán gyakran másolták, ebből következően pedig feltehetően viszonylag széles körben használt hermeneutikai kézikönyvnek tekinthető.² A latin nyelvű ókori szentírásmagyarázati útmutatóknak a VI. századra már jelentős képviselői vannak; jelen tanulmányunkban azonban csupán felsorolásukra szorítkozunk: Tyconius *Liber regularum*³, Ágoston *De doctrina cristiana*⁴, Eucherius, *Formulae Spirituales Intelligentiae, Instructiones ad Salonium*⁵.

- 1 Junillus Africanus, „*Instituta Regularia Divina legis*”, szerk. – ford. Maas Michael, *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean Junillus Africanus and the Instituta Regularia Divinae Legis* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003), 118-235. Továbbiakban *Instituta*.
- 2 Maas Michael, *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean. Junillus Africanus and the Instituta Regularia Divinae Legis* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003), 32-35.
- 3 Tyconius Donatista, „*Liber Regularium*”, ford. Czachesz István, *Tyconius. Szabályok könyve* (Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1997).
- 4 Augustinus Hypponensis, „*De doctrina christiana*”, ford. Böröczki Tamás, *Szent Ágoston. A keresztény tanításról*, szerk. Heidl György, (Budapest: Kairosz Kiadó, 2001).
- 5 Eucherius Lungudensis, „*Formulae Spirituales Intelligentiae, Instructiones ad Salonium*”, szerk. Wotke Carolus (Bonn–Prague–Leipzig: Tempus & Freitag, 1894).

Cassiodorus ezen szerzőkkel együtt említi Junillus munkáját az *Institutiones Divinarum et Saecularium Litterarum*, I, 10-ben:

Először is a műnek a bevezetéséhez az illik, hogy éber elmével visszatérjünk azokhoz, akik a Szentírás értelmezésének előfutárai voltak, s akiket időközben ismertünk meg: Ticonius Donatistához, Szent Ágostonhoz – különösen *A keresztény tanításról* című művében –, továbbá Adrianushoz, Eucheriushoz és Juniliushoz. Gondos igyekezettel gyűjtöttem össze őket, hogy a hasonló szándékú [írók] könyvei egyetlen egészbe legyenek foglalva, akik az értelmezés érdekében rendszerezik a különféle kifejezőmódokat, és a példák sokféle hasonlósága révén érthetővé teszik azt, ami korábban rejtve maradt.⁶

Cassiodorus rendszerező munkájának köszönhetően hagyományozódott át a középkorra a késő ókorban még nem széles körben olvasott műve Junillusnak.⁷

2. Az *Instituta regularia Divinae Legis* történelmi háttere

Ki volt a Cassiodorus által is említett Junillus, és mi az általa fennmaradt *Instituta*? Junillus Africanus 542 és 549 között töltötte be I. Justinianus császár (527–565) udvarában a *Quaestor sacri palatii* tisztséget, vagyis a császár jogi tanácsadója, mai fogalmainkkal élve pedig a Római Birodalom „igazságügyi minisztere” volt. Elődjeül Tribonianus szolgált, aki a római jog kodifikációját, a *Corpus Iuris Civilis* összeállítását felügyelte.⁸

Junillus az *Instituta* bevezetésében maga is elismeri, hogy nem teológus, mégis fontosnak tartja az isteni törvényt tartalmazó Szentírás helyes értelmezésével való foglalkozást.

6 Cassiodori Senatoris, „*Institutiones saecularium litterarum*”, szerk. Roger Aubrey Baskerville Mynors, (Oxford: The Clarendon Press, 1964), 34.

Primum est post huius operis instituta ut ad introductores Scripturae divinae, quos postea repperimus, sollicita mente redeamus, id est Ticonium Donatistam, sanctum, Augustinum de Doctrina Christiana, Adrianum, Eucherium et Iunilium; quos sedula curiositate collegi, ut quibus erat similis intentio, in uno corpore adunati codices clauderentur; qui modos elocutionum explanationis causa formantes per exemplorum diversas similitudines intellegi faciunt, quae prius clausa manserunt.

7 Maas Michael, *Exegesis and Empire*, 32.

8 Maas Michael, *Exegesis and Empire*, 1-16.

Te magad is tudod, tiszteletreméltó atyám, Primasius, hiszen ismered életemet és elhatározásomat, hogy amiként nem tagadom az isteni törvény tanulmányozása iránti buzgóságomat, úgy tanítónak sem merem nevezni magamat, félve attól a prófétai intéstől: „A bűnöshöz pedig így szól az Isten: Miért hirdeted rendelkezéseimet, és miért veszed szádra szövetségemet?” (Zsolt 50[49],16).⁹

Miért ragad mégis tollat a jogász Junillus szentírásmagyarázati kérdésekben? A hermeneutikai kézikönyv megírásának hátterében a justinianusi politika áll, amely a teológiai kérdések rendezését is következetesen és határozottan az uralkodó felelősségi körébe és joghatósága alá vonta.¹⁰ A mű dedikációjának hátterében ugyancsak a justinianusi egyházpolitika húzódik meg. Az *Instituta* keletkezése 542 és 551 közé datálható.¹¹ Junillus művét Primasiusnak, egy befolyásos észak-afrikai egyházi személynek, Hadrumentum – Byzacena központja – későbbi püspökének ajánlotta, aki 541/542-ben, majd 551-ben is Konstantinápolyban járt.¹²

Junillus művével a császári egyházpolitika megerősítését kívánta szolgálni, és arra törekedett, hogy Primasiust megnyerje a császári tekintély teológiai kérdésekben való elismerésének. A meggyőzés célja azonban nem merült ki az észak-afrikai egyház birodalmi vérkeringésbe történő „felzárkóztatásában”. Justinianus egységtörekvéseinek egyik konkrét intézkedése ugyanis jelentős ellenállást váltott ki a nyugati, vagyis az itáliai és észak-afrikai egyházak körében. A császár ugyanis a monofiziták jóindulatának elnyerése céljából 544-ben ediktumban ítélte el Mopszuesztiai Theodóroszt, Küroszi Theodorétoszt és Edesszai Ibászt, akiket a monofiziták Nesztoriosz tanítása előfutárainak, illetve képviselőinek tartottak.¹³ A nyugati püspökök ellenezték a császár lépését: egyrészt azért, mert *post mortem* ítélte el olyan szerzőket, akiket életükben nem ítélték el eretnekség miatt, másrészt pedig azért, mert

9 Junillus, *Instituta Regularia*, 118.10-15.

Scis ipse, venerabilis pater Primasi, quia vitae meae et propositi conscius, sicut divinae legis me studium habere non denego, ita doctorem dicere non praesumo, illud propheticum metuens peccatori autem dixit deus: quare tu enarras iustitias meas et adsumis testamentum meum per os tuum?

10 Michael Maas, *Exegesis and Empire*, 65-71.

11 Uő., *Exegesis and Empire*, 13-16.

12 Uő., *Exegesis and Empire*, 16.

13 Di Berardino Angelo (szerk.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, P-Z (2008) „Tre capitoli (questione dei)”.

Küroszi Theodorétosz és Edesszai Ibász tanítását a 451-es khalkédóni zsinat már tisztázta az eretnokség vádjá alól.¹⁴

Vigilius pápa (†555), aki kezdetben hajlott a császári rendelkezés elfogadására, a nyugati püspökök ellenállását látva végül elállt ettől. Az 553-as II. konstantinápolyi zsinat Mopszuesztiai Theodórosz személyét, Küroszi Theodorétosz Alexandriai Kürillosz ellen írt levelét, valamint Edesszai Ibász Marihoz írt levelét ítélte el. Vigilius pápát Justinianus bebörtönzéssel kényszerítette a döntés elfogadására. A nyugati püspökök azonban továbbra is ellenálltak a császári egyházpolitika ezen intézkedésének, és az ebből kialakuló háromfejezet-vita csak a VII. század végére zárult le.¹⁵

Junillus szentírásmagyarázó művében ebben a környezetben igyekezett a szentírásmagyarázat számára olyan keretrendszert bemutatni, amelyben az isteni törvény világos és egyértelmű érthetősége, taníthatósága és követhetősége rajzolódik ki.¹⁶ A birodalmi jog és a császári törvénykezés felelőseként – a justinianusi egyházpolitikához jól illeszkedve – az isteni törvény keretrendszeréről is értekezik, ezzel kapcsolódási és vonatkozási pontot kínálva az észak-afrikai klérus számára. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az *Instituta* nem egyszerűen politikai termék vagy pamflet, hanem valóban releváns szakmunka.

3. Az *Instituta*, mint lehetséges iskolás didaktikai szövegemlék

Az *Instituta* másik érdekes vonása, hogy bár címzettje és nyelvezte alapján nyugati közeg számára készült, módszertani tekintélyként mégis egy keleti, szír szerzőt jelöl meg:

Te pedig — szokásodhoz híven — mindenekelőtt azt kérdezted, vajon akad-e a görögök között valaki, aki az isteni könyvek tanulmányozásáért és értelmezéséért lelkesedik. Erre azt feleltem, hogy ismertem egy Pál nevű férfit, aki származására nézve perzsa volt, és a szírek iskolájában, Niszibisz városában tanult. Ott az isteni törvényt nyilvános tanítók adják elő rendszeresen és meghatározott rend szerint, miként

¹⁴ Uo.

¹⁵ Di Berardino Angelo (szerk.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, P-Z (2008) „Tre capitoli (questione dei)”.

¹⁶ Junillus, *Instituta Regularia*, 122.

nálunk a világi tudományok körében a nyelvtant és a retorikát oktatják.

Amikor ezután hosszasan tudakozódtál afelől, maradt-e nálam valami az ő tanításából, azt válaszoltam, hogy olvastam bizonyos szabályokat, amelyekkel tanítványainak elméjét szokta felkészíteni. Miután azok már megismerkedtek az isteni Írások felszínével, de még mielőtt feltárta volna előttük az értelmezés mélységeit, ezek révén vezette be őket a tanulmányokba. Célja az volt, hogy először megismerjék azoknak a kérdéseknek a célját és rendjét, amelyekkel az isteni törvény foglalkozik, nehogy az egyes témákat szétszórtan és rendszertelenül, hanem inkább szabályos rendben tanulják.¹⁷

A Niszibiszben tanult, a Szászánida Birodalom területéről származó Pálról nem rendelkezünk bővebb információkkal; személye más források alapján nem azonosítható. A hivatkozás azért is figyelemre méltó, mert nem világos, hogy a szerző milyen egyházpolitikai gesztust kívánt gyakorolni az észak-afrikai Primasius felé azáltal, hogy a keleti-szír szentírásmagyarázati hagyományra támaszkodott. Nehezen védhetőnek és némileg erőltetettnek tűnik az a feltevés, hogy ezzel az antiókhiai szentírásmagyarázati módszer legitimizálására törekedett volna. Sokkal valószínűbb az a feltételezés, hogy Konstantinápolyban ténylegesen ismert volt egy, a niszibiszi iskola tananyagát tükröző, jól használható kézikönyv, amelynek felhasználása nem igényli szükségszerűen további egyházpolitikai vagy teológiai motivációk feltételezését.

Michael Maas 2003-as, terjedelmes bevezetéssel ellátott kiadásában cáfolja Heinrich Kihn¹⁸ 1880-as szövegkiadása nyomán elterjedt nézetet, amely

¹⁷ Junillus, *Instituta Regularia*, 118.18-120.9.

Tu autem more illo tuo nihil ante quaesisti, quam si quis esset, qui inter Graecos divinatorum librorum studio intelligentiaque flagraret. Ad haec ego respondi vidisse me quendam Paulum nomine, Persam genere, qui Syrorum schola in Nisibi urbe est edoctus, ubi divina lex per magistros públicos, sicut apud nos in mundanis studiis grammatica et rhetorica, ordine ac regulariter traditur. Tunc diu quaesitus, si quid ex eius dictis haberem, dixi, quod legissem regulas quasdam, quibus ille discipulorum animos divinarum scripturarum superficie instructos, priusquam expositionis profunda patefaceret, solebat inbuere, ut ipsarum interim causarum, quae in divina lege versantur, intentionem ordinemque cognoscerent, ne sparsim et turbulente, sed regulariter singula docerentur.

¹⁸ Kihn Heinrich, *Theodor von Mopsuestia und Junilius Africanus als Exegeten. Nebst einer kritischen Textausgabe von des letzteren Instituta regularia divinae legis* (Freiburg im Bresgau: Herder, 1880).

az *Instituta*-t egy szír mű latin fordításának tekintette. E kérdés részletes vizsgálata meghaladja jelen előadás kereteit, doktori értekezésemben azonban felvettem egy tényleges kapcsolódás lehetőségét. Eszerint a mű rokonságot mutathat a keleti–szír iskolai közegben keletkezett, teológiai témákat tárgyaló, kérdés–felelet formájában szerkesztett bevezető jellegű írásokkal, anélkül azonban, hogy azok valamelyikének szó szerinti fordítása lenne.¹⁹

A szentírásmagyarázati módszerek tekintetében Kihn nyomán szinte tényként került kezelésre, hogy Mopszuesztiai Theodórosz hatással volt az *Instituta*-ra a szír kapcsolaton keresztül, amit Maas a források hiányára hivatkozva cáfol. Valójában a keleti–szír iskolai környezetet és Junillus *Instituta*-ját valószínűleg az arisztotelészi logika következetes alkalmazása köti össze, amely jellemzője az antiókhiai szentírásmagyarázatnak.²⁰ A keleti szír forrásokban rendszerint felbukkan éppen a Jusztiniani-korszakban a szír és római keresztények közötti intenzív kapcsolattartás.²¹

4. A szentírási műfajok rendszere és didaktikus tárgyalása az *Instituta*-ban

Junillus két könyvben tárgyalja a helyes szentírásmagyarázathoz szükséges ismereteket: az első húsz, a második harminc kérdést fejteget. Az első könyv azt vizsgálja, mit tanít a Biblia Istenről és az isteni törvényről, valamint hogyan mutatja be mindezt. A második könyv elsősorban azt tárgyalja, miként értelmezhető a Szentírás a jelen világban: a teremtés célját, a gondviselés működését, a törvény és a kinyilatkoztatás formáit, valamint az értelem és a hit kapcsolatát. Az *Instituta* egy mester (*magistro*) és tanítványa (*discipulus*) párbeszédeként bontja ki a szentírásmagyarázathoz szükséges alapvető ismereteket.

19 Maas Michael, *Exegesis and Empire*, 82–84.; Orosz István, *La narrazione delle identità nella Causa della fondazione delle scuole di Barhadbešabba di Arbaya vescovo di Halwan. Una prospettiva teologica* (Roma: Pontificium Institutum Orientale, 2024), 120–125.

20 Mathews Edward G., *The Influence of Aristotle and the School of Antioch*, in *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean*. Junillus Africanus and the *Instituta Regularia Divinae Legis*, szerk. Michael Maas, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003), 25–26.
Wallace-Hadrill David Sutherland, *Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East*, Cambridge 1982, 96–116.

21 Guillaumont Antoine, *Justinien et L'église de Perse*, in *Dumbarton Oaks Papers*, 23/24 (1969/1970): 39–66.

A következőkben e mindmáig példaszerűen világos és felhasználóbarát kézikönyvnek azt a részét vizsgáljuk meg, amely a szentírási műfajok kérdésével foglalkozik. Junillus a Szentírás értelmezésének öt kritériumát, illetve vonatkozási pontját különbözteti meg; ezek egyike a műfaj:

II. Mi tartozik a Szentírás szó szerinti értelméhez?

Tanítvány: Hány jellemző tartozik a szó szerinti értelméhez?

Mester: Öt.

Tanítvány: Melyek ezek?

Mester: A műfaj, a kanonicitás, a szerző, a mód és a rend.

Tanítvány: Hányféle műfaj van?

Tanító: Négy: történeti, prófétai, példabeszédes és egyszerűen tanító.²²

A VI. századi író a műfajt, mint fontos figyelembevételre szükséges kritériumot határozza meg, a későbbiekben a műfajok részletezésekor kifejti, hogy melyik műfajú szentírási könyvre mi jellemző és hogyan kell őket értelmezéskor figyelembe venni. A műfajokat először röviden jellemzi:

III. A történeti műfaj:

Tanítvány: Mi a történeti műfaj?

Mester: A történeti műfaj a múltbeli vagy jelen események elbeszélése.²³

IV. A prófécia:

Tanítvány: Mi a prófécia?

Mester: A prófécia a múltbeli, jelenlegi vagy jövődő rejtett dolgoknak az isteni ihletésből eredő feltárása.²⁴

²² Junillus, *Instituta Regularia*, 126.2-9.

II Quae pertinent ad superficiem scripturarum?

Δ Ad ipsam superficiem dictionis proprie pertinentia quot sunt?

M Quinque.

Δ Quae?

M Species dictionis, auctoritas, conscriptor, modus, ordo.

Δ Species dictionis quot sunt?

M Quattuor: nam aut historia est aut prophetia aut proverbialis aut simpliciter docens.

²³ Junillus, *Instituta Regularia*, 126.10-12.

III De historia.

Δ Historia quid est?

M Praeteritarum rerum praesentiumve narratio.

²⁴ Junillus, *Instituta Regularia*, 128.19-21.

IV. De prophetia.

Δ Quid est prophetia?

M Rerum latentium praeteritarum aut praesentium aut futurarum ex divina inspiratione manifestatio.

V. A példabeszéd:

Tanítvány: Mi az a példabeszéd?

*Mester: Egyfajta képes beszéd, amely mást mond, mint amit ért, és a jelen időben figyelmeztet.*²⁵

Az egyszerű tanítás:

Tanítvány: Mi az egyszerű tanítás?

Mester: Az egyszerű tanítás az, amely a hitről és az erkölcsről a jelen időben egyszerű, közvetlen módon tanít.

Tanítvány: Miért kapta ezt a nevet?

*Mester: Mert minden szentírási könyv valóban tanít valamit, de más műfajokban, amelyeket fentebb említettünk. Ez a műfaj azonban nem sző történetet, nem prófétai módon beszél, és nem példabeszéd formájában szól, hanem pusztán egyszerű tanítást ad.*²⁶

Mind a négy műfaj meghatározásában megfigyelhető a világos, tömör és lényegre törő fogalmazás, amely nemcsak a memorizálást könnyíti meg, hanem az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazás során történő gyors előhívását is segíti. Junillus meghatározásai pedagógiai szempontból is figyelemre méltók: rövidségük ellenére pontosan ragadják meg az egyes műfajok alapvető sajátosságait, és egyértelmű eligazítást nyújtanak az értelmező számára. A műfaji sajátosságok tisztázása különösen fontos a Szentírás helyes értelmezése szempontjából. A bibliai szövegek megértésében számos félreértés fakadhat abból, ha az egyes könyveket vagy szövegrészeket nem saját műfaji keretükben olvassuk. Más értelmezői megközelítést kíván egy történeti elbeszélés, egy prófétai kijelentés, egy példabeszéd vagy egy tanító jellegű szöveg; e különbségek figyelmen kívül hagyása könnyen vezethet téves következtetésekhez. Junillus rendszere éppen ezért nem pusztán osztályozási kísérlet, hanem a helyes értelmezést szolgáló hermeneutikai eszköz.

E célt szolgálja az is, hogy a műfajok meghatározását követően a szerző felsorolja az egyes kategóriákba tartozó szentírási könyveket. A meghatáro-

²⁵ Junillus, *Instituta Regularia*, 134.10-13.

V. De proverbiiis.

Δ Quae est proverbialis species?

Μ Quaedam figurata locutio aliud sonans, aliud sentiens et in praesenti commonens tempore.

²⁶ Junillus, *Instituta Regularia*, 138.5-8.

VI De simplici doctrina.

Δ Quae est simplex doctrina?

Μ Qua de fide aut de moribus in praesenti tempore simpliciter edocemur.

zások és a konkrét példák együttes alkalmazása lehetővé teszi, hogy az olvasó ne csupán elméleti szinten ismerje meg a műfajokat, hanem azok gyakorlati jelentőségét is felismerje a bibliai szövegek olvasása és értelmezése során. A felsorolások történeti szempontból is figyelemre méltók, mivel betekintést nyújtanak a Szentírás kánonjának korabeli felosztásába. A műfaji besorolások ugyanakkor bizonyos pontokon eltérnek a klasszikus felosztástól.

Míg egyes könyvek besorolása megfelel a mai katolikus felosztásnak, más esetekben a szerző eltérő szempontokat érvényesít, ami a műfajok értelmezésének és a bibliai könyvek rendszerezésének sajátos megközelítésére utal.²⁷

A szerző tisztában van azzal, hogy az egyes könyvek ugyan elsősorban egy adott műfajhoz tartoznak, de bennük más műfajok elemei is megtalálhatók. Ezt Junillus mind a négy műfajhoz sorolt könyvcsoport ismertetését követően külön is hangsúlyozza.²⁸ Emellett az egyes műfajok közötti kapcsolatokra és sajátosságokra is kitér. A műfajok tárgyalását a történeti műfaj bemutatásával kezdi, amelynek kitüntetett helyzete nem pusztán a felsorolás sorrendjében mutatkozik meg.

Tanítvány: Miben áll a történeti műfaj felsőbbrendűsége a többivel szemben?

Mester: Abban, hogy a többi mind alárendelt neki, ő viszont semminek sem alárendeltje.

Tanítvány: Milyen közös vonásai vannak más műfajokkal?

Mester: Közös vonása az egyszerű tanítással, hogy mindkettő a szó szerinti értelmében egyértelmű formában jelenik meg, bár jelentésük gyakran nehezen felfogható; a többi műfaj esetében pedig éppen fordítva van.²⁹

27 A történeti műfajhoz tartozó iratok felsorolásakor megkülönbözteti a mindenki által kanonikusnak tekintett és a nem mindenki által kanonikusnak tartott könyveket. Ez utóbbiak közé tartozik a hét deuterokanonikus könyv, valamint a *Krónikák* két könyve. Vö. Junillus, *Instituta Regularia*, 126.13-25. A prófétai könyvek közé Junillus a négy nagypróféta és a tizenkét kispróféta könyvei mellett a *Zsoltárok könyvét* és a *Jelenések könyvét* is besorolja. Vö. Junillus, *Instituta Regularia*, 132.6-16. A példabeszédes műfajhoz a mindenki által ide sorolt *Példabeszédek* és *Jézus, Sirák fia* könyve mellett az *Enekek énekét* és a *Bölcsesség* könyvét is említi, amelyek e műfajba sorolását nem mindenki fogadja el. Vö. Junillus, *Instituta Regularia*, 134.13-18. Az egyszerű tanítás műfajába Junillus a mindenki által kanonikusnak tekintett könyvek közül a *Prédikátor könyvét*, a páli leveleket, a *Zsidókhoz írt levelet*, valamint Péter első és János első levelét sorolja. A nem mindenki által kanonikusnak tartott iratok között ugyanakkor *Jakab levelét*, *Péter második levelét*, *János második és harmadik levelét*, valamint *Júdás levelét* említi. Vö. Junillus, *Instituta Regularia*, 138.15-20 és 140.1-3.

28 Junillus, *Instituta Regularia*, 128.1-12; 132.16-134.5.; 134.19-22; 140.5-14.

29 Junillus, *Instituta Regularia*, 128.13-18.

Δ Quid historia speciebus ceteris praestat?

Μ Quod ipsi ceterae subiacent, ipsa nulli.

A történeti műfaj elsődlegességének alapját az üdvösségtörténeti tartalom adja. Ez szolgál a többi műfaj értelmezési keretével, mivel a Szentírásban megjelenő isteni cselekvés történeti kibontakozását tárja az olvasó elé. A műfaj meghatározó jellemzője tehát nem pusztán az események elbeszélése, hanem az üdvösség történetének közvetítése.

E tartalom történeti elbeszélés formájában hagyományozódott tovább, ami a történeti műfaj kiemelt szerepét is indokolja. Junillus ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a történeti jelleg nem feltétlenül az eredeti megszólalás műfajára vonatkozik, hanem arra a formára, amelyben az adott hagyomány az írott Szentírás részévé vált:

Mester: ... Mert bár azok a személyek, akik először szóltak, más-más műfajban beszéltek, mégis az, aki a könyvet írásba foglalta, történeti elbeszélésként adta tovább. Például Jákob pátriárka áldásai eredetileg próféciaként hangzottak el, de Mózes, aki azokat lejegyezte, történeti sorrendben meséli el.³⁰

E megállapítás jól mutatja, hogy Junillus a bibliai könyvek műfaji meghatározásakor elsősorban a végleges írott forma sajátosságait veszi figyelembe. Ennek megfelelően egy eredetileg próféta jellegű megszólalás is a történeti műfaj körébe tartozhat, amennyiben a szentírási szöveg történeti elbeszélés keretében közvetíti azt. A történeti műfaj a legszorosabb kapcsolatban az egyszerű tanítás műfajával áll, mivel mindkettő elsődlegesen szó szerinti értelmezést kíván.³¹ Ez akkor is érvényes, ha az adott szövegek jelentése nem mindig könnyen hozzáférhető az olvasó számára. Junillus világosan kifejti, hogy a történeti és az egyszerű tanítás műfajába tartozó szövegek nyelvi megformálásuk tekintetében egyértelműek és közvetlenek, ugyanakkor értelmük feltárása gyakran alapos vizsgálatot igényel. Éppen ezért a szó szerinti jelentés látszólagos egyértelműsége nem zárja ki az értelmezés nehézségeit.

Az *Instituta* szerint ezzel szemben a próféta és a példabeszédes műfaj mutat szorosabb rokonságot egymással. Junillus mindkét műfaj tárgyalása során külön kitér kapcsolatukra, hangsúlyozva, hogy ezek a szövegek gyak-

Δ Quid illi commune cum ceteris?

M Habet commune cum simplici doctrina, quod utraque superficie planae videntur, cum sint intellectu plerumque difficiles; nam aliae contra.

30 Junillus, *Instituta Regularia*, 128.1-6.

M Incidunt ceterae, sed non principaliter, quia etsi personae, a quibus dicta sunt primum, secundum ceteras species sunt locutae, tamen ab eo qui librum scripsit ut historia sunt relata: sicut benedictiones Iacob patriarchae ab ipso quidem ut prophetiae dictae sunt, sed Moyses qui refert ordine narrat historico.

31 Vö. Junillus, *Instituta Regularia*, 145.15-19.

ran képi, szimbolikus vagy átvitt értelemben közvetítik mondanivalójukat. Ennek következtében értelmezésük nem elsősorban a szó szerinti jelentés feltárására, hanem a mélyebb, rejtettebb tartalmak felismerésére irányul.

Tanítvány: Mi közös a próféciában és a többi műfajban?

Mester: A példabeszédekkel van közös vonása, mert mindkettő a felszínen nehéznek tűnik, de értelmük a legtöbbször nem nehezen felfogható.³²

Tanítvány: Mi közös a példabeszédekben és a többi műfajban?

Mester: A próféciával közös bennük, hogy elsőre homályosnak, nehezen érthetőnek tűnnek, noha értelmük többnyire nem az.³³

A szerző mindkét műfaj esetében rámutat arra, hogy a homályosabb, szándékosan átvitt értelmű megfogalmazás nem akadály, hanem éppen elősegítője a megértésnek. Álláspontja szerint az ilyen nyelvi formák sok esetben világosabban közvetítik a mondanivalót, mint az egyszerű tanítás vagy a történeti elbeszélés műfajába tartozó szövegek, amelyek szó szerinti értelmük ellenére gyakran nehezebben értelmezhetők.

Az allegória kérdését Junillus a példabeszédes műfaj tárgyalása során fejti ki részletesebben. A szerző egyedül e műfaj esetében tartja megengedhetőnek, hogy az értelmezés során ne a szöveg szó szerinti jelentéséből induljunk ki, hanem közvetlenül annak értelmét keressük.³⁴ A többi három műfaj esetében az allegorikus értelmezést csak másodlagos módon fogadja el: olyan eszközként, amely segíti a szó szerinti értelem által közvetített hiteles tartalom mélyebb megértését, de nem helyettesítheti azt. Ennek indoka, hogy a történeti igazság sértetlenségének megőrzése nélkül a Szentírás értelmezése önkényessé válhatna. Junillus az allegória megértésének négy módját mutatja be:

Tanítvány: Hány módon ismerhető fel az allegória az isteni törvényben?

Mester: Négy módon. Az első: az átvitel vagy metafora szerint, mint például ez: „Haragra gerjedt az Úr, és alászállt” (Ter 11,5), és az ehhez hasonló,

³² Junillus, *Instituta Regularia*, 134.7-9.

Δ Quid prophetiae commune cum ceteris?

M Habet commune cum proverbiiis, quod utraque superficie difficilia sunt, sed pleraque intellectu non ardua.

³³ Junillus, *Instituta Regularia*, 134.23-25.

Δ Quid est proverbiiis commune cum ceteris?

M Habet cum prophetia commune, quod superficie difficilis videtur, cum intellectu plerumque non sit.

³⁴ Junillus, *Instituta Regularia*, 134.23-25.

amelyek az okok megértetésére az emberi érzelmekből vett kifejezéseket viszik át Istenre. A második: a képzet (*imaginatio*) vagy az előkép (*typus*) szerint, amint az evangéliumban: „Egy ember lement Jeruzsálemből Jerikóba” (Lk 10,30), vagy a szőlőműködésokról szóló példázatban (Mt 20,1–16). Mert azoknak a dolgoknak a rendje, amelyek Krisztus által történtek, mintegy egy másik személy és esemény képmásában adatik vissza és teljeseedik be. A harmadik értelmezési mód az összehasonlítás vagy a hasonlaté, amint Jézus mondja: „A mennyek országa hasonló a mustármaghoz” (Mt 13,31) és más hasonló példázatokban. Itt ugyanis, az előző példától eltérően, nem egy elbeszélés bontakozik ki, hanem az okok és következmények kerülnek egymás mellé, hogy viszonyuk világossá váljék. A negyedik: a példabeszédes (*proverbiumi*) mód. Ilyen ez is: „Igyál saját edényeidből, a magad ciszternájából és kútjaidból.” (Péld 5,15) — amikor az Írás arra int, hogy a testi vágyat a házasság törvényes keretein belül kell megfékezni.³⁵

Junillus az allegória felismerésének és értelmezésének négy alapvető módját különbözteti meg: a metaforikus átvitel, az előkép vagy képmás (*typus*), az összehasonlítás vagy hasonlat, valamint a példabeszédes kifejezőmód formáit. A felsorolás nem csupán az allegorikus jelentés különböző megjelenési lehetőségeit rendszerezi, hanem egyúttal gyakorlati útmutatást is nyújt az olvasó számára a szentírási szövegek értelmezéséhez. Az allegória négy formájának bemutatása jól szemlélteti az *Instituta* didaktikai jellegét. Junillus nem elvont elméleti meghatározásokkal dolgozik, hanem rövid definíciókat bibliai példákkal kapcsol össze, így az olvasó azonnal érzékelheti az egyes kategóriák gyakorlati jelentőségét. A kérdés-felelet formájú előadásmód tovább erősíti ezt a pedagógiai célt, mivel a tanulási folyamatot irányított párbeszédként jeleníti meg. A tanítvány kérdései a befogadó lehetséges bizonytalanságait fogalmazzák meg, míg a mester válaszai világos

35 Junillus, *Instituta Regularia*, 136.12–138.4.

Δ Quot modis in divina lege allegoria cognoscitur?

Μ Quattuor: aut secundum translationem vel metaphoram ut est *iratus est dominus et descendit* et similia quae ad insinuandas causas ex humanis motibus transferuntur ad deum: aut secundum imaginationem vel typosim ut est in evangelio *homo quidam descendebat ab Hierosolymis in Hiericho* et rursus parabola vineae atque agricolarum; ordo enim eorum, quae gerebantur a Christo, velut imagine personae et negotii alterius refertur inpletus: aut secundum conparationem vel similitudinem sicut dixit *simile est regnum caelorum grano sinapis* et cetera; non enim narratio sicut in superiore exemplo contextitur, sed causarum solummodo comparantur effectus: aut secundum proverbialem modum ut est *bibe aquam de tuis vasis et de cisterna tua et de tuis puteis*, cum velit scriptura monere carnalem concupiscentiam intra licentiam coniugii refrenandam.

és rendszerezett magyarázatot adnak. Az allegória tárgyalása egyúttal összefoglalja az egész mű alapvető törekvését is.

Az *Instituta* nem pusztán a szentírási könyvek felosztását vagy a műfajok ismertetését kívánja nyújtani, hanem olyan értelmezési keretet ad az olvasó kezébe, amely segíti a bibliai szövegek helyes megértését.

5. Összegzés

Tanulmányunkban Junillus Africanus *Instituta regularia Divinae Legis* című művének a szentírási műfajokat tárgyaló részét vizsgáltuk abból a szempontból, hogy miként jelenik meg benne a szentírásmagyarázat tanításának strukturált és didaktikus formája. Az *Instituta* történeti háttérének áttekintése rámutatott arra, hogy a mű a VI. századi egyházi és politikai környezetben született, jelentősége azonban elsősorban nem ebben, hanem világosan felépített hermeneutikai rendszerében ragadható meg.

Junillus a Szentírás helyes értelmezésének egyik alapvető feltételeként határozza meg a műfaj felismerését. A történeti, próféta, példabeszédes és egyszerű tanító műfajok rövid, pontos meghatározásai nem csupán elméleti kategóriákat jelentenek, hanem gyakorlati eligazítást nyújtanak az értelmező számára. A szerző a műfajokhoz tartozó könyvek felsorolásával, valamint a műfajok közötti kapcsolatok és különbségek bemutatásával olyan rendszert alkot, amelyben a bibliai szövegek értelmezése világos keretek között történhet.

Az *Instituta* elemzése alapján megállapítható, hogy Junillus műve a késő ókori keresztény hermeneutika jelentős dokumentuma, ugyanakkor a strukturált ismeretátadás figyelemre méltó példája is. A világos definíciók, a kérdés–felelet formára épülő tanítás, a következetes rendszerezés és a gyakorlati példák alkalmazása olyan didaktikai eszköztárat alkot, amely évszázadok múltán is szemléletesen mutatja be a Szentírás értelmezésének alapelveit.

Bibliográfia

- Augustinus Hypponensis. „*De doctrina christiana*”. Ford. Böröczki Tamás. *Szent Ágoston. A keresztény tanításról*. Szerk. Heidl György (Budapest: Kairosz Kiadó, 2001).
- Di Berardino Angelo (szerk.), *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane, P-Z* (2008) „Tre capitoli (questione dei)”.
- Cassiodori Senatoris. „*Institutiones saecularium litterarum*”. Szerk. Roger Aubrey Baskerville Mynors (Oxford: The Clarendon Press, 1964).
- Eucherius Lungudensis. „*Formulae Spiritualis Intelligentiae, Instructiones ad Salonium*”. Szerk. Carolus. Wotke (Bonn –Prague–Leipzig: Tempsky & Freitag, 1894).
- Junillus Africanus. „*Instituta Regularia Divina legis*”. Szerk. – Ford. Michael Maas. *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean Junillus Africanus and the Instituta Regularia Divinae Legis* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003): 118-235.
- Kihn Heinrich. *Theodor von Mopsuestia und Junilius Africanus als Exegeten. Nebst einer kritischen Textausgabe von des letzteren Instituta regularia divinae legis* (Freiburg im Bresigau: Herder, 1880).
- Maas Michael. *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean. Junillus Africanus and the Instituta Regularia Divinae Legis* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003). 1-117.
- Mathews Edward G. „The Influence of Aristotle and the School of Antioch”, In *Exegesis and Empire in the Early Byzantine Mediterranean. Junillus Africanus and the Instituta Regularia Divinae Legis*. Szerk. Michael Maas. (Tübingen: Mohr Siebeck, 2003): 25-26.
- Orosz István, *La narrazione delle identità nella Causa della fondazione delle scuole di Barḥadbešabba di 'Arbaya vescovo di Ḥalwan. Una prospettiva teologica* (Roma: Pontificium Institutum Orientale, 2024). 120-125.
- Tyconius Donatista. „*Liber Regularium*”. Ford. Czachesz István, *Tyconius. Szabályok könyve* (Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1997).
- Wallace-Hadrill David Sutherland. *Christian Antioch: A Study of Early Christian Thought in the East*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1982).
- Guillaumont Antoine. „Justinien et L'église de Perse”. *Dumbarton Oaks Papers*. 23/24 (1969/1970): 39-66.

SESZTÁK ISTVÁN

SZAGKHF

A hit megvallása, mint kommunikációs eszköz

A hit megvallásának kérdésében, azt hiszem mintegy apriori, jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy ez a cselekmény (hitvallás) minek a kommunikációs eszköze, minek a „kommunikációjára szolgál”. Egyszerűen csak a hit közlése, a hit, hitem kommunikálása, átadása? Vagy a közös, Istenbe, Krisztusba, a Szentháromságba vetett hit megvallásával az Egyházhoz való tartozásunkat is kifejezzük, megerősítjük, arról tanúságot teszünk? Ha ezt a szélesebb perspektívát vizsgálom, akkor bizony a hit, a hitem megvallása akár az egyházak közeledésének, esetleg a vágyott egységének a kommunikációs eszközévé is válhat?

Különös esztendő¹t ülünk és ünneplünk. Egyrésztől szentévet¹ tartunk. A Katolikus Egyház, úgymond a 26. rendes szentévében a „remény zárando-kaiként” szólítja meg az „emberiséget”, hogy *a híveket Krisztusba, az egyetlen Üdvözítőbe vetett hit őszintébb és következetesebb megvallására tudja hívni*

¹ <https://www.magyarokurir.hu/hirek/a-szentev-celja-az-eletszentseg-elomozditasa-2025-os-jubileumra-keszulve>

A katolikus hagyományban a jubileumi szentév rendkívül fontos vallási esemény. Ahogyan Szent II. János Pál pápa a harmadik évezred küszöbén a püspökökhöz, a papokhoz és a hívekhez intézett, *Tertio millennio adveniente* kezdetű apostoli levelében írta a 2000. év jubileumának előkészítésére: „A bűnbocsánat és a bűnökért járó büntetés elengedésének az éve, a perlekedők közötti kiengesztelődés, a sokféle megtérés, a gyónás és a vezeklés éve” (*Tertio millennio adveniente*, 14. pont). A jubileumi év a szolidaritás, a remény, az igazságosság és az Isten szolgálatára való elköteleződés éve, örömben és békében a testvérekkel. A jubileumi év mindenekelőtt Krisztus éve, aki az élet és a kegyelem hordozója az emberiség számára – állapítja meg a jubileumok történetét ismertető szentszéki dokumentum. A szentévek eredete az Ószövetségig vezethető vissza. Mózes törvénye különleges évet, a „nagy örömnép évét” írta elő a zsidó nép számára: „Szenteljétek meg az ötvenedik esztendő²t, és hirdessetek felszabadulást az ország minden lakosának. Legyen az nektek örömnép: hadd jusson hozzá újra mindenki a birtokához, és hadd térjen vissza mindenki a nemzetségéhez. Örömnép legyen számotokra az ötvenedik esztendő²! Ne vessetek és ne arassátok le, ami az aratás után kihajtott; a metszetlen szőlőt ne szüreteljétek le! Mert örömnép az, tartsátok szentnek. A mezőről egyétek annak termését. Az örömnép ebben az esztendejében jusson hozzá újra mindenki a birtokához” (Lev 25,10–14).

és erre próbálja meg ösztönözni. Ez a lehetőség – számomra mindenképpen – a személyes hitem erejének és titkának a „próbája”. Egyfajta átgondolása annak, mit jelent számomra a személyes hit. Mit jelent a hit, a hitem belső jelentése és tartalma egyaránt? Másrésztől a 325-ös Niceai Zsinat ezerhétszáz éves ünnepét vagy emlékezetét tartjuk, annak a zsinati tanácskozásnak, melynek részben eredménye (alapja) az a nicea-konstantinápolyi hitvallás, mely az egyetemes egyház tanításának szinte első, de örökérvényű kompendiuma², s így hitem, hitünk tartalmi „deposituma” is egyben: hit az egy Istenben, az Ő egyszülött, s Vele egylényegű Fiában és a Szentlélekben. Azaz hit a szentháromságos Istenben, és az Ő nyilvános megvallása. „Aki megvall engem az emberek előtt, én is megvallom Atyám előtt, aki a mennyekben van”.³ Ez a hitvallás, a hit ilyen módon történő megvallása önmagában már tanúságtétel, ami a kezdetektől fogva minden Krisztus-követő közösség alapvető megkülönböztető jegye is, vagy ahogy teológiánk fogalmazza: „az Egyház alaptulajdonsága”.

A zsinaton megfogalmazott hit, ennek tartalma és megvallása leginkább az, ami a keresztény egyházakat összeköti, s ha merünk bátrabban fogalmazni, akkor egységesíti is. Ez tehát igaz tartalmilag, azaz doktrínálisan, de legalább ennyire, ha annak funkciójára, megvalló szerepére is gondolunk, ahogy azt a bevezető kérdésben megfogalmaztuk.

A niceai hitvallás 1700 éves összefoglalása a több mint 2000 év óta folyamatosan tanúságot tevő Krisztusba vetett hitnek, s ezzel minden keresztény teológia, minden keresztény Isten-értelmezés, Istenről szóló beszéd szintézise.

Akár úgy is tekinthetünk rá, mint a tisztánlátás eszköze, ami egyben Isten fegyverzete, amivel ellenállhatunk az idegen tanítóknak, akár az ördög cselvetéseinek.⁴ Így tehát maga a közös hitvallás köt össze minket! Ugyanakkor a közös hit és annak megvallása mint forrás lehetőséget biztosít a további gondolásra, a teológiai hagyományok és iskolák pluralizmusának megtapasztalására. Ahogy tegnap is hallottuk egy a hit, de sok(féle) a hagyomány.

A Pápai Gergely Egyetem Teológiai Fakultásának jelenlegi dékánja egy

2 Vö. COMMISSIONE TEOLOGICA INTERNAZIONALE (NTB), *Gesù Cristo, Figlio di Dio, Salvatore*, 1700° anniversario del Concilio Ecumenico di Nicea (325-2025).

(https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_doc_20250403_1700-nicea_it.html) és SABUGAL, S., *Io credo. La fede della Chiesa*, Roma 1990. 4-10.

3 Mt 10,32.

4 „Öltsétek föl az Isten fegyverzetét, hogy az ördög cselvetéseinek ellenállhassatok.” (Ef 6,11)

konferencia megnyitójában így fogalmazott: „Nem is az Egyház találta ki, szerkesztette meg a Krédót, azt már „készen kapta”, a teljes egyház a maga egészében kapta, örökölte azt meg. Annak nem egyszerűen az egyén a címzettje, hanem az egész Egyház”. Azt hiszem nagyon elgondolkodtatóak ezek a szavak.

A hitvallás akkor elsődlegesen nem is emberek alkotása? Nem is pusztán egy teológiai szövegről, pusztán teológiai tanításról van szó? (Ha mindezt a hitvallás elmondásánál, a különböző imaalkalmakon, istentiszteleteken figyelembe vennénk, talán nem is azonnal az órákat néznénk, hanem – akár az Úr imádságához, a ’Mi atyánkhoz’ hasonlóan – jóval tudatosabban, odafigyelve, lélekkel és szívvel mondanánk ezt a fontos imádságot, imádkoznánk ezt a felbecsülhetetlen értékű szöveget. Job Getcha metropolita írja, a „hitvallás nem is pusztán olyan szöveg, amely az egyház történetének egy meghatározott pillanatában fejezi ki a keresztény hitet, hanem felülemelkedik az idő és tér határain”,⁶ azaz a mához is ugyanazzal a tekintéllyel szól, ma is kiolvasható a mának szóló világos üzenete.

Keletkezéstörténetét – nagyvonalakban – egy több mint két és fél évszázados történelmi folyamatnak is tekinthetjük, melynek háttérében számos emberi tényező is kiolvasható, leginkább az a társadalmi-kulturális háttér, ahol a Krisztus követő első közösségek, a zsidóságból, annak hagyományaiból kinőve, s más kultúrákkal, filozófiákkal és gondolkodásmódokkal találkozáva, mindvégig megtapasztalják az üldöztetés nagyon sajátos miliójét. Ebben a korban a megélt hit átadásának szinte, ha nem is egyetlen, de leg erősebb jellemzője a személyes csatorna, a személyes érintkezés, azaz a személyes közlés volt. A Krisztus-eseményt, a Krisztus megtapasztalását olyan örömhírnék (evangélium) tekintették, melyet személyesen kellett megosztani, együtt átélni mindazokkal, akikkel kapcsolatban álltak. A Jézus Krisztusba vetett hit tette őket „igazi követővé”, s pontosan ennek a hitnek a megélése tette az ő életüket is vonzóvá mások számára.⁷ Az üldöztetés nem bizonytalanította el őket, hanem éppen ellenkezőleg, tanúságtételükkel a hit tartalmát személyes és mondhatnánk bizalmas módon adták tovább.

5 Vö. <https://www.unigre.it/it/eventi-e-comunicazione/comunicazione/notizie-e-comunicati/convegno-e-mostra-per-i-1700-anni-dal-concilio-di-nicea/>

6 A Sapientia Szerzetesi Főiskolán elhangzott előadás. Vö. GETCHA, J., „A hitbeli egység felé. Nikaia és az egyházi egység helyreállításának kérdése ma”, in *Az első egyetemes zsinat. Katolikus, protestáns és ortodox értékelések Nikaiáról*, (szerk. Görföl, T.), Pannonhalma 2025, 163-178.

7 Vö. THORDAY, A., „A hit kommunikációjának lehetőségei”, in *Deliberationes* 11(2018), 218.

Ebben az értelemben a hit megvallása és továbbadása, akár kommunikációnak is nevezhetnénk, egyfajta, évszázadokon átívelő összekötő szereppel is bír, melynek során ez a közös hit Istenben, az Atyában, Jézus Krisztusban, az ő Fiában és a Szentlélekben válik azzá a normává, melyet mint kincset kell őrizni, az emberben lakó Szentlélek segítségével⁸. Ez az egyetlen hit titka, melyet tiszta lelkiismerettel szükséges őrizni.⁹ Ez az a felbecsülhetetlen kincs, melyet az apostolok, a kibontakozó Egyház közössége által hirdetnek és tanúságot tesznek róla.

A hit megvallásának ezen formája, ahogy az első századok szentatyái szinte összhangzóan tanítják¹⁰ egyben a keresztségi fogadalom legfontosabb „eszköze”,¹¹ megvallása annak a hitnek, mely bizonyos értelemben „Isten ismeretét is ajándékozza” és egyben elvezet magához az élő Istenhez, és bevezet az Egyházba¹².

(Engedjék meg, hogy egy személyes tapasztalatomat hozzam ide. Néhány napja részt vehettem Calabriában egy görögkatolikus pap barátom püspökszentelésén. A szentelés során a püspökjelöltnek három hitvallást kell letennie, melyből az első a nicea-konstantinápolyi hitvallás. Hagyományosan ezt a jelölt az előző napi esti istentiszteleten mondja el. Jelen esetben ezt az „aktust” (direkt fogalmazok így) a szentelési Szent Liturgiában az ún. kisbemenet előtt tartották, mégpedig olyan módon, hogy a háromszori hitvallás során, melyben a hit tartalmát egyre pontosabban, egyértelműbben és radikálisabban kell megfogalmaznia a püspökjelöltnek, úgy mondta el, hogy közben egy-egy lépést tett a szentély felé. Ezzel is kifejezve azt, hogy a hit megvallása által közeledünk az egyetlen Igazsághoz, Krisztushoz, s csak ily módon vezet az út az egyházi rend teljessége felé. Azt hiszem nagyon szimbolikus és nagyon mély tartalmú cselekedet volt ez.)

A 4. század elején pedig sok minden megváltozott. Mindenekelőtt a Krisztus követő személy életformájának a környezete, az Istenbe vetett hit misztériumáról, annak megfogalmazhatatlan tartalmáról nemcsak lehetett, hanem immár kellett is beszélni, hiszen a környezet mellett a kérdező(k) is megváltoztak.¹³

8 „Őrizd meg a rád bízott kincset a Szentlélek erejével, aki bennünk lakik.” (2Tim 1,14)

9 „A hit titkát őrizzék tiszta lelkiismerettel.” (1Tim 3,9)

10 Vö. SABUGAL, i.m. 18-19.

11 Tudjuk jól, hogy a palesztinai Caesarea egyházának keresztségi hitvallása lett a Niceai Zsinat hitvallásának alapja, ebben erősít meg Eusebiosz. Vö. GETCHA, i.m. 163-164.

12 Vö. NTB, i.m. 49. pontja. és GETCHA i.m. 164-165.

13 Vö. SIMPERL, M., „Politika és teológia a Nikaia zsinaton”, in A hitbeli egység felé..., i.m. 19. és 27. o. (Áriusz mellett a movitianusok és a melitánusok elítélése is megtörtént.)

A császárságának 20. évfordulójára készülõ Konstantin császár a zsinatot elsõdlegesen azért hívta össze, hogy helyreállítsa az egyház békéjét. Ennek záloga pedig az istentisztelet egységének megtalálása (Húsvét ünneplése) és a tanításban való „egyetértés és egyet gondolás volt”, s elítélése a tévtanításoknak¹⁴. (Kicsit ironikusan azt is mondhatjuk, hogy a zsinati döntések összességében jobban szolgálták a császár érdekeit, mint a püspökök, az egyház és a teológia szempontjait.)

Ugyanakkor, ha feltesszük a kérdést, mi a hit tartalmának és a hit megvallásának valódi gyökere, ki annak valódi szerzõje, mondhatnám belsõ gyökere, okozója, már jóval összetettebb képet látok magam előtt.

Szent Pál apostol a Rómaikhoz írt levélben ezt írja: „Ha tehát száddal vallod, hogy Jézus az Úr, és szívedben hiszed, hogy Isten feltámasztotta a halálból, üdvözülsz. A szívbeli hit ugyanis megigazulásra, a szájjal való megvallás pedig üdvösségre szolgál.”¹⁵ Tehát a Szentírás maga is tanítja a hitnek, a Jézus Krisztus személyében való hit megvallásának szükségességét. A hit megvallása, talán meglepõ módon, magából a hit sajátos természetébõl fakad. Annak a hitnek a lényegébõl, mely mindig válasz Isten feltétel nélküli hívására, önzetlen ajándékként értelmezhetõ és értelmezendõ kinyilatkoztatására, azaz feltárulkozására. Ebben az értelemben azt hiszem elsõdlegesen tényleg nem embertõl ered.

Az ószövetségi gondolkodás szerint Isten nevének ’mindenek elõtt és fölött’ történõ megvallása egyben kötelessége is a választott népnek. Isten megtapasztalt tevékenysége, az Isten áldását hordozó események felidézése lesz a benne való hit megvallásának, a hálának, a dicséretnek, a köszönetnek a forrása. Jahve, „atyáink Istene” az, „aki kivezetett Egyiptom földjérõl, a szolgaság házából” (MTörv 6,12)¹⁶, s Ő az, aki az üdvösség történetében az ígélet adója és be-teljesítõje egyszerre. Isten eseményekben való megtapasztalása és megvallása szinte egygyé forr:

„Apám vándorló arám volt, lement Egyiptomba, s ott élt idegenként; kevesen követték, mégis nagy, erõs és népes néppé vált. Amikor aztán az egyiptomiak rosszul bántak velünk, sanyargattak és kemény szolgaságba vetettek minket, akkor az Úrhoz, atyáink Istenéhez kiáltottunk, s az Úr meghallgatta könyörgésünket, meglátta nyomorúságunkat, elnyomatásunkat

¹⁴ Uo. 20. o.

¹⁵ Rm 10,9-10

¹⁶ Vö. MTörv 8,14. „Szíved ne váljék elbizakodottá, ne felejtsd el az Urat, a te Istenedet, aki kihozott Egyiptom földjérõl, a szolgaság házából”

és szorongatottságunkat. Az Úr erős kézzel és kinyújtott karral kivezetett Egyiptomból, nagy rémületet támasztva, jelek és csodák kíséretében. Erre a földre hozott, és nekünk adta ezt a tejjel-mézzel folyó országot. Itt hozom annak a földnek első termését, amelyet te, az Úr, nekem adtál.”¹⁷

Emellett azonban a legfontosabb hitvallás¹⁸, melyet legalább kétszer naponta el kell mondani, az egyetlen, a szövetséget kötő Istenre való hivatkozás, a benne való hit megvallása, a ’Shemá Israel’:

„Halld, Izrael! Az Úr, a mi Istenünk (Elohim) az egyetlen Úr! Szeresd Uradat, Istenedet szíved, lelked mélyéből, minden erőddel!”¹⁹

Az Újszövetség fordulata, újdonsága, teljessége azonban a hitet megvalló egyénben még ugyanazt a magatartást, elfogadást, hálát és dicséretet jelenti, mellyel a hívő Isten nagyságára válaszol és el- és befogadja a Jézus Krisztusban, a megígért Megváltóban elé táruló isteni teljességet. A fordulat maga a Személy, a nagybetűs Ő, a Szabadító, az Üdvözítő, a Megváltó – ez (az Ő), az igazi újdonság. A Benne, a láthatóvá vált Istenben való „hit” lesz a valódi ’új’ Isten és az ember kapcsolatában.

A hit tárgya és tartalma tehát egyszerre a felismerés, a belátás, az el- és befogadás. Jézus Krisztus személyének – nem az értelemmel történő – megértése. Az első hitvallások éppen erről szólnak. A Szentírás és az első közösségek élete számos tanújelét mutatja ezeknek a rövid hitvallásformuláknak²⁰, melyek olykor éppen a rövidségükkel mutatják tömörségüket és a lényegre való törekvésüket. Például: Jézus az Úr. Milyen egyszerű, milyen tömör és milyen lényegre törő. Ugyanakkor léteznek több elemet is tartalmazó szövegek, melyeket nagyrészt az igehirdetés folyamata kristályosította ki, akár Jézus lényegére és isteni voltára vonatkozó szövegek²¹, s természetesen már a Szentháromságba vetett hitről tanúskodó hitvallások is.²²

János apostol, a szeretett tanítvány első levelének első négy verse egészen megdöbbentő a hit megvallásának és továbbadásának kérdésében:

„Ami kezdettől fogva volt, amit hallottunk, amit a szemünkkel láttunk,

17 MTörv 26,5-9.

18 Vö. SABUGAL, i.m. 12-13.

19 MTörv 6,4-5.

20 Vö. SESBOÜÉ, B. *Krisztus pedagógiája, Az alapvető krisztológia elemei*, Budapest 1997, 70-77. Illetve SABUGAL, i.m. 15-17.

21 „Nekünk mégis egy az Istenünk: az Atya, akitől minden származik, s akiért mi is vagyunk, egy az Urunk, Jézus Krisztus, aki által minden van, s mi magunk is általa vagyunk.” (1Kor 8,6)

22 „Urunk, Jézus Krisztus kegyelme, Isten szeretete és a Szentlélek közössége legyen mindnyájatokka!” (2Kor 13,13)

amit szemléltünk, és amit a kezünkkel tapintottunk: az élet Igéjét hirdetjük nektek. Igen, az élet megjelent, láttuk, tanúságot teszünk róla, és hirdetjük nektek az örök életet, amely az Atyánál volt, és megjelent nekünk. Amit láttunk és hallottunk, azt nektek is hirdetjük, hogy ti is közösségben legyetek velünk. Mi ugyanis az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal vagyunk közösségben. S azért írjuk ezeket nektek, hogy örömünk teljes legyen.”²³

Ez a jánosi „kezdet” (ap’archés), eltérően a Prológusban használt kezdet-től (en arché), arra a konkrét történelmi pillanatra, arra a teljességet magába foglaló konkrét időre utal, amelytől kezdve Jézus személyének tanúi lehetnek itt a földön, időben és térben egyaránt.

Ebben az értelemben és innentől kezdve a keresztény hit gyökerében nem egy elvont filozófiai gondolat áll, hanem egy jól körülhatárolható történelmi esemény²⁴. XVI. Benedek pápa még Ratzinger bíborosként előszeretettel hívja fel figyelmünket ennek a „pillanatnak” a különlegességére. „Istenünk a jelentéktelenségek inkognitójába burkolózott és érkezett”.²⁵

A jézusi esemény konkrétságára, meghatározott jellegére utal a négy, Jánostól használt ige: látni, hallani, érinteni és szemlélni. Az első három kimondottan a fizikai érzékelésre vonatkozik, a személynek és az eseménynek megtapasztalására vonatkozóan, a negyedik azonban – szemlélni²⁶ – már arra az emberi képességre, mely egyszerre lelki, szívbéli és értelmi, mellyel az ember „túl-lát” bizonyos dolgokon, bizonyos tapasztalásokon. Talán azt is mondhatjuk, hogy Jézus tanúi, követői és az Őt megtapasztalók nemcsak látták és át- és megélték ezeket a történelmi eseményeket, hanem rendelkeztek azzal a képességgel, amivel felfedezték a Jézusban mások számára rejtve maradt titokzatos „világot”, elsődleges az ő istenségé, az Atyával való egészen különleges kapcsolatát. Ő az élet Igéje, aki megjelent... azért, hogy közösségben legyünk, nemcsak egymással, hanem az Atyával és az ő Fiával, Jézus Krisztussal is.²⁷ Ez azt is jelenti, hogy az élet Igéjében való hit közösséget teremt. Ez a hit, a mi hitünk csodálatos ereje, melynek megvannak a mély

²³ Jn 1,1-4

²⁴ Vö. ROSSI, F., *Il Credo. Riflessione storico-teologica*, in file:///C:/Users/sesztaki/AppData/Local/Temp/e24d8919-182f-4648-acfd-996ae9761371_commento-credo.zip/commento%20al%20Credo.pdf

²⁵ Vö. RATZINGER, J.- A keresztény hit, Bécs 1983, 147.

²⁶ Vö. Alszeghy Zoltán jezsuita teológus látásmódja a teológia mibenlétéről. Lásd ALSZEGHY, Z., *Mi a teológia*, Róma 1978.

²⁷ Vö. Job Getcha metropolitának már említett előadása. Írott formában idézett mű, különösen a közösség helyreállításáról és az egyházi egység kérdéséről szóló gondolatok.

történelmi gyökerei, ugyanakkor ez tesz képessé minden hívő embert, hogy felülemelkedjen a történelem kötöttségein, s kinyissa szemeit Isten világára (természetesen tudjuk, hogy ez csak a minden akadályt áthidalni képes Szentlélek segítségével lehetséges).

Ez az elgondolás – meglátásom szerint – az egyik legfontosabb alappillére a katolikus (és természetesen nagyrészt minden keresztény) teológiának, mely segít megérteni az ember létezésének és benne az istenismeret lehetőségének üdvtörténeti jellegét, s különösen az üdvösség elképzelésére vonatkozó realista felfogást. Ennek a 'principiumnak' kiindulópontja a Krisztus-esemény helyes értelmezése, különösen a megtestesülés titkának az Isten megismerhetőségében betöltött elengedhetetlen, mérföldkő erejű jelentése.²⁸ „Az üdvösség nem pusztán eszmeként jut az ember osztályrészéül – fogalmaz Leo Scheffczyk -, és nemcsak szellemét vagy egzisztenciáját éri el. Az üdvösség lehatol a teremtett világ középpontjáig, és onnan szétterjed az egész teremtésben.”²⁹ Ez az üdvtörténeti megközelítés, benne a Krisztus-esemény ily mértékű hangsúlyozása kiemelten is fontos a keresztény, különösen a katolikus-ortodox hittudat megértéséhez, hiszen így válik különösen is érthetővé, hogy Krisztus léte és működése tovább él az egyházban, elsősorban az üdvösséget 'közlő' jelekben, a szentségekben.

Hogyan lesz a megélt, személyes hitből a hit tartalmát lényegileg is megfogalmazó hitvallás (krédó)? Minden bizonnyal úgy, hogy az Isten titokzatos világát magában rejtő, de azt feltárni akaró isteni kinyilatkoztatás folyamatosan táplálja és megtermékenyíti azt az emberi gondolkodást, erőfeszítést, mely folyamatos Isten végtelen világát fürkésző válaszkérésben él és mozog.³⁰

A Krédó, a dogma tehát abban a szóbeli hitvallásban gyökerezik, mely – szintén Leo Scheffczyk szavaival – az ember szabad akarati megnyilvánulása, melyben spontán módon válaszol Isten szavára, s ezért egyáltalán nem nyomja el az emberi szellemet, sőt felemeli azt a minden értelmet meghaladó valóságba.³¹ Hitből fakadó szemlélődés, azaz teológia, teológiai csodálat.

28 Vö. SCHEFFCZYK, L., A katolikus hit világa. Igazság és alak. Budapest 2012, 83.

29 Uo. Scheffczyk bíboros szavai igazán meghatározóak: „A katolikus kereszténység számára viszont a Krisztus-esemény történelmi tényében foglaltatik benne a hit és a vallás lényege.” I.m. 84.

30 Vö. NTB, i.m. 80.

31 Vö. Scheffczyk, i.m. 134-135. „Noha a Szentírás nem tankönyv, fölkelhet benne a dogma, illetve a dogma bizonyos előformái.”

Természetesen ez feltételezi azt a keresztény hitet, melynek alapvető sajátosságáról érdemes egy-két szót szólni. Ez pedig nem más, mint annak hangsúlyozása, hogy hitünk és annak megvallása szorosan kapcsolódik az Istenbe vetett bizalom kérdéséhez, ahhoz a mélységes ráhagyatkozó kapcsolathoz, melyhez nem tartozhat előzetes és kizárólagos feltétel, minden azon múlik, hogy Isten, a maga mindentudóságában és mindenhatóságában „hogyan mutatkozik az ember előtt”, azaz „hogyan nyilatkoztatja ki magát”? A már említett krisztusi kinyilatkoztatás sajátossága pontosan ebben erősít meg. Ő úgy tárja fel magát és az Atyát is (aki Őt lát, látja az Atyát is)³², hogy 'abban' érdemes hinni. Megnyitja és megmutatja a Benne való bizalom végtelen útját, mégpedig a végtelen szeretetben és irgalomban. Ez az emberi hit-válasz igazi kiindulópontja, s természetesen minden megvallott hité is, mely mindig teljes ráhagyatkozás és a végtelen szilencium eredménye.

Azt gondolom a hit megvallása ezért igazán és egyértelműen kommunikációs eszköz. Különösen az a hitvallás, mely tanúságot tesz és egyben közösséget hoz létre, közösséget és egységet teremthet, mely képes a felfoghatatlan Istenről, annak Krisztusban élénk táruló szeretetéről, irgalmáról valamit megsejtetni önmaga, önmagunk és természetesen mások számára is.

32 Vö. Jn 14,9

TÓTH ATTILA ÁKOS
SZAGKHF; ELTE

Az adódás fenomenológiája. Jean-Luc Marion és a kinyilatkoztatás lehetősége

Bevezetés

Konferenciánk és az elhangzott előadások központi témája a kinyilatkoztatás. Ez a fogalom, habár a jelen kontextusban egyértelműnek, sőt hétköznapiak tűnhet, azonban egy pillanatra végig gondolva azt a jelentést, amit a hétköznapiakban akár teológiai, de talán még inkább a hétköznapi világban hozzá társítunk, könnyen beláthatjuk, hogy bizony magyarázatra szorul. A mindennapi nyelvhasználatban legtöbbször tárgyiasító módon használjuk. A kinyilatkoztatás valamire vonatkozik. Egy halmaz elemeire, amelyek – jóllehet különleges, csodás, természetfeletti tartalmat jelölnek –, ezt egy körülhatárolható, tárgyszerű tanítás formájában teszik. A kinyilatkoztatás elsősorban a „mondott” tartalomra, a közlés eredményére, és nem a közlés eseményére vonatkozik.

Csakhogy a kinyilatkoztatás – legalábbis a jelen értelmezésben – elsősorban nem információ, hanem történet¹. Nem pusztán körülírható tartalom, hanem kapcsolat. A kinyilatkoztatás az Isten ember-keresése, az Isten ember felé való megnyílása. Az a mód, ahogyan ez a keresés a megmutatkozás és feltárlás eseményeként végbemegy. Ha azonban a kinyilatkoztatást ebben az eseményszerű értelemben, mint megmutatkozást értjük, akkor egy, a filozófiai gondolkodás számára elkerülhetetlen, alapvető kérdéssel találjuk szemben magunkat: miként válik egyáltalán lehetővé a megmutatkozás, különösen akkor, ha a feltárló és a befogadó között a véges és végtelen különbsége feszül?

¹ Marion Jean-Luc, *Givenness and Revelation*, ford. Lewis Stephen E. (Oxford: Oxford University Press, 2016), 1–12.

Milyen feltételek mellett, hogyan érthetjük meg azt, hogy valaki a tárgyi világtól elkülönülten, eseményként adódik?

Az itt felvetett kérdés persze nem csak véges és végtelen teológiai viszonyban meghatározó, hiszen közvetlenül kapcsolódik a modernitás nagy gondolkodóinak egyik legalapvetőbb problémájához, az emberi megismerés lehetőségének, milyenségének és leginkább határainak a kérdéséhez. A felvilágosodás óta az európai gondolkodás egyre következetesebben törekszik arra, hogy leválassza magáról mindazokat a tapasztalati formákat, amelyek nem illeszthetők be világos és stabil fogalmi keretbe, valamint azokat a fogalmi meghatározottságokat is, amelyek nem vezethetők vissza valamilyen empirikus tapasztalatban történő megalapozásra. Ennek a határkeresésnek az elsődleges célja az, hogy az értelem autonómiáját megerősítse, amennyiben a megismerés maga válik önmaga mércéjévé és bírójává.

Mindennek azonban ára van. Hiszen mindaz, ami nem felel meg ezen kritériumoknak, rögtön gyanússá válik, szubjektívnek, irracionálisnak vagy pusztán a személyes hiedelemvilág számára elfogadhatónak, de valójában üresnek minősül, ahogyan ez sokszor a vallás kategóriájával is megtörtént. Így a kinyilatkoztatás, mint a vallás halmazának egyik meghatározó eleme, nem jelenhet meg úgy, mint a valóság egyik sajátos megmutatkozási módja, hanem visszaszorul az egyéni hiedelemvilág szférájába, amely legfeljebb pszichológiai, kulturális vagy etikai szempontból vizsgálható.

A XX. századi kontinentális filozófia talán leginkább meghatározó irányzata, a fenomenológiai mozgalom azonban alternatívát igyekszik kínálni a megismerésnek ezen reduktív értelmezésére, amelyben a jelenségeket, mint a megmutatkozás eseményeit állítja a középpontba. A francia fenomenológia egyik jeles kortárs gondolkodója, Jean-Luc Marion ebbe a hagyományba illeszkedve közelít a kinyilatkoztatás kérdéséhez is. A kiindulópont ez utóbbi bemutatásához nem az, hogy mit kell, vagy szabad hinni egy kereszténynek, hanem az, hogy miként történhet meg maga a kinyilatkoztatás, mint eseményszerű feltárulkozás. Hogy egyáltalán lehetséges-e a megmutatkozást olyan általános fenomenológiai keretben megragadni, amely nem a fogalmi megértésben gyökerezik, hanem megelőzi, vagy meghaladja azt?

A következőkben szeretném bemutatni a kinyilatkoztatás modern kori problematizálásának főbb pontjait, majd lehetséges feloldásként a marioni fenomenológia két vonatkozó alapfogalmát, az adódást – mint a megmutatkozás alapvető formáját –, és ennek egyik sajátos esetét, a túltelített jelensé-

get. Céлом, hogy a kinyilatkoztatást ez utóbbi egyik szélsőséges eseteként értelmezsem. Olyan megmutatkozásként, amely túlcsoportul a fogalmi befogadóképességen, és mégsem marad külsődleges a befogadó számára, amennyiben annak önértelmezését átalakítja.

Kant és a kinyilatkoztatás kizárása

Ahhoz, hogy megértsük, miért válik a kinyilatkoztatás problémássá a modern gondolkodás számára, először azt az episztemológiai keretet kell tisztán látnunk, amelyben a feszültség kialakul. A kérdés – ahogyan a bevezetőben láttuk – elsősorban nem teológiai, hanem inkább antropológiai és ismeretelméleti jellegű, mert a megismerés feltételeire vonatkozik. Ebben a tekintetben a legnagyobb jelentőségű az az Immanuel Kant nevével fémjelzett kritikai fordulat, amely a modern filozófia megkerülhetetlen alakjává tette a königsbergi gondolkodót.

Kant radikális tétele szerint a megismerés lehetőségét nem a világ „önmagában vett” szerkezete határozza meg², hanem az emberi megismerőképesség működése. Tehát nem a megismerésünk alkalmazkodik a dolgok rendjéhez, hanem a megismerésünk eleve adott feltételei szabják meg azt a módot, ahogyan a dolgok számunkra egyáltalán megjelenhetnek. Ez pedig azt jelenti, hogy a tapasztalat nem egyszerűen befogadása a kinti világnak, hanem egy, ezt a kinti világot meghatározó, az emberi megismerés módján strukturált folyamat. Az érzékelés anyagát a tér és az idő a priori formái rendezik, az értelem pedig kategoriális sémák segítségével teszi fogalmilag megragadhatóvá³.

Ez a fordulat egyszerre megnyitja, és le is zárja a modern kori megismerés terét. Megnyitja, hiszen stabil alapot kínál a természettudományos megismerés számára, mert a tapasztalat szerkezete univerzális feltételekhez kötött. Ugyanakkor le is zárja, mert átléphetetlen határt húz a tapasztalatban gyökerező megismerés, és minden ezen kívül eső tárgy között. Eszerint az, ami nem adódik a tér-idő formáiban, és nem illeszthető be az értelem kategoriális rendjébe, az – szigorú episztemológiai értelemben – nem válhat tapasztalat tárgyává. És ami nem válhat tapasztalat tárgyává, arról nem

2 Kant Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, ford. Kis János (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981), BXVI–BXVII.

3 Kant, *A tiszta ész kritikája*, B38–B73.

lehet tudásunk abban az értelemben, ahogyan a jelenségvilágról tudásunk van. Kant szerint az olyan fogalmak, mint Isten, a lélek vagy a világ mint totalitás az ész határfogalmak⁴. Világos, hogy mindez a jelen témánk, a kinyilatkoztatás szempontjából miért kardinális kérdés. Hiszen – az általunk használni kívánt értelemben – egy olyan fogalomról van szó, ami épp egy olyan megmutatkozást jelöl, amely – a megmutatkozó sajátosságai miatt – nem illeszkedhet a tapasztalat kanti modelljébe. Ha ez utóbbit kizárólag a kategoriálisan strukturált megjelenés szintjén értjük, akkor a kinyilatkoztatás szükségszerűen kiszorul ebből a tapasztalat köréből, és így legfeljebb belső meggyőződésésként, vagy kulturális konstrukcióként válik értelmezhetővé.

A modernitás kinyilatkoztatással szembeni bizalmatlansága tehát nem pusztán világnézeti ellenállás, hanem mélyen beágyazott episztemológiai következmény. Az azonban kérdés, hogy ez a határ valóban végleges-e?

Vagy esetleg elképzelhető olyan fenomenalitás, amely nem hiányként, vagy betöltődésként, hanem éppen túlsordulásként lép túl ezen a kereten?

Fenomenológiai előzmények – a megmutatkozás áthelyeződése a tudattól a létig

Az persze nyilvánvaló, hogy Marion gondolkodása sem előzmények nélküli, hanem a fenomenológiai hagyomány – különösen a francia fenomenológia⁵ – belső mozgásából táplálkozik. Éppen ezért a túlteltett jelenség és az adódás fogalmának megértéséhez röviden fel kell idéznünk azt az elméleti útvonalat, amely a huszadik század elején a klasszikus ismeretelméleti kérdésfelvetéstől ezen újszerű felfogás felé vezet.

A fenomenológiai mozgalom egyik alapvető törekvése már kezdetektől az volt, hogy megszabadítsa a filozófiát a pusztán konstrukcióelméleti megközelítésektől. Husserl híres jelszava – „vissza a magánvaló dolgokhoz” – nem naív realizmust jelent, hanem azt az igényt, hogy a megismerést ne előre adott elméleti sémák, hanem a jelenségek megmutatkozásának módja felől próbáljuk megközelíteni.

4 Kant, *A tiszta ész kritikája*, B670–B692.

5 A francia fenomenológia elnevezéshez, és az irányzat áttekintéséhez részletesebben lásd: Ullmann Tamás, „A francia fenomenológia kialakulása és Merleau-Ponty észleléselmélete”, in *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti Folyóirat*, 2004.3, 68–78.

Az intencionalitás és a tudat

Husserl alapvető felismerése az intencionalitás tétele: a tudat mindig valamire irányul⁶. Tehát nincs önmagában álló, tartalom nélküli tudat – a fentebb látott a priori strukturáltság –, amelyhez utólag, másodlagosan kapcsolódnának a tárgyak. A tudat és a jelenség genezise egymást feltételezi. Ez a felismerés jelentős elmozdulást jelent a kanti modellhez képest, hiszen itt a tudat nem egy előre rögzített kategóriarendszerként működik, hanem olyan, mint egy dinamikus, a megismerésben konstituálódó, tehát a viszonyban együtt-létrejövő intencionális pólus. A tudat ezen működésének feltárásához szükséges módszertani beállítódás a fenomenológiai redukció, a természetes beállítódás előfeltevéseinek felfüggesztése.

A megmutatkozás végső mértéke a husserli fenomenológiában – különösen annak transzcendentális fordulatát követően – továbbra is a tudat marad. Mert itt a jelenség akkor válik filozófiailag hozzáférhetővé, amikor belép a transzcendentális tudat horizontjába. A fenomenalitás középpontjában tehát továbbra is az a kérdés áll, miként konstituálódik a jelentés a tudat aktusaiban. Ez a megközelítés döntő jelentőségű lépés a modern epistemológia meghaladásának irányába, de a megmutatkozást nem szabadítja ki teljesen a szubjektív konstitúció perspektívájából.

A megmutatkozás ontológiai leírása

Martin Heidegger a husserli alaptól kiindulva jelentős elmozdulást hajt végre akkor, amikor a megmutatkozás elsődleges terét nem a tudatban, hanem a létben jelöli meg. Heidegger számára az ember nem elsősorban transzcendentális szubjektum, hanem Dasein⁷: Egy olyan létező, aki már mindig egy előre adott, és jelentésekkel teli világba vetve él. Ez a hangsúlyeltolódás azt jelenti, hogy a világ nem pusztán a tudat számára épp ekként konstituált jelentéshalmaz, hanem egy olyan horizont, ami eleve jelentéssel telített, amelyben a megértés az ember alapvető létmódja. Mindennapi tevékenységeinkben, interperszonális kapcsolatainkban már mindig egy értelemmel telített világban mozgunk.

6 Husserl Edmund, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie I*, Husserliana III/1 (Den Haag: Nijhoff, 1976), §§31; 84–86.

7 Heidegger Martin, *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály et al. (Budapest: Osiris, 2001), §§12–18.

A jelen téma szempontjából Heidegger egyik legfontosabb felismerése az, hogy az ezen a jelentéssel telített horizonton történő megmutatkozás soha nem jelent teljes átláthatóságot, azaz a jelenség soha nem adja oda magát maradéktalanul, hanem minden feltárulás egyúttal elkendőzést is jelent.

Ezt a kettősséget az *alétheia* fogalmával fejezi ki, amely igazság a feltárt-ság és a rejtettség dinamikus egymásba fonódását jelenti, az egyszerű megfelelés klasszikus értelme helyett⁸.

A megmutatkozás innentől tehát nem pusztán kognitív aktus, vagy tudat és külvilág közös játéka, hanem ontológiai esemény. Ez a gondolat Marion számára fogódzóként szolgálhat, ahonnan tovább léphet. Hiszen, ha a megmutatkozás ontológiai esemény, amely mindig elrejtett oldalakat is hordoz, akkor feltehető a kérdés, hogy létezhetnek-e olyan jelenségek, amelyek ezeket nemcsak elrejtik az épp aktuális perspektívában, hanem eleve olyan többletet hordoznak, amelyek a megmutatkozás lehetőségeit tartalmilag meghaladják.

Az adódás és a „harmadik redukció”

Marion kiindulópontja az a felismerés, hogy a megmutatkozás kérdését sem pusztán a tudat konstitúciós aktusai, sem a lét horizontja nem magyarázza elégségesen. A tapasztalat legelső mozzanatai között nem csak a szubjektum valamire való irányulását, vagy a lét feltárulását, hanem azt az alapvető mozgást találjuk, amelyben *valami adódik*⁹. A fenomenalitás alapja tehát ez a sajátos esemény, amelyben a jelenség önmagaként belép abba a térbe, ahol megmutatkozik. A marioni fenomenológiában a megjelenés súlypontja a befogadó oldaláról a megmutatkozás saját kezdeményezésére helyeződik át. Ez a perspektívaváltás pedig lehetővé teszi számára, hogy a fenomenológiát ne elsősorban a szubjektum filozófiájaként, hanem a jelenség önadódásának leírásaként újraértelmezze. A tapasztalat nem az én birtokába kerülő tartalom, hanem olyan esemény, amely megelőzi az én értelmező tevékenységét, és amelyhez a szubjektum mindig már késve érkezik meg.

8 Heidegger, „A műalkotás eredete”, in *Útjelzők*, ford. Bacsó Béla (Budapest: Osiris, 2003), 35–56.

9 Marion, *Being Given*, ford. Kosky Jeffrey L. (Stanford: Stanford University Press, 2002), 1–40.

Az adódás fogalma

Az adódás (*donation*) fogalmával Marion a megjelenés módjának elsődlegességét hangsúlyozza, ahol a jelenség nem másodlagosan – értelmezés, reflexió vagy konstitúciós aktus eredményeként – válik jelenlevővé, hanem már eleve úgy jelenik meg, mint ami egészében adja magát. Ez a fenomenalitás alapvető szerkezete. Az adódás megelőzi a fogalmi megértést, de még az észlelést is. Észlelhetővé ugyanis csak az válhat, ami már megmutatkozott. A tapasztalat forrása a jelenség önfelajánlása, a szubjektum csak válaszol, azaz befogad. Ez pedig azt jelenti, hogy a megértés elsősorban nem uralom, birtoklás, vagy a világ fogalmi kiaknázása, hanem befogadásra való strukturális nyitottság. A szubjektum nem uralja a tapasztalatot, sokkal inkább helyet biztosít annak.

A „harmadik redukció” értelme

Marion újraértelmezi a fenomenológia történetét a redukció kulcsfogalma mentén. Husserl a fenomenológiai redukció segítségével láthatóvá teszi a tudat fenomenalitását, tehát felfüggeszti a természetes beállítódás ontológiai előfeltevéseit, hogy a tapasztalat tudati struktúrái felszínre kerülhessenek. Heidegger ontológiai redukcióján keresztül a lét kérdése kerül a középpontba, a fenomenológia pedig elmozdul a tisztán transzcendentális perspektívából.

Marion pedig egy harmadik lépést tesz, az adódás redukcióját¹⁰, ami a fenomenológiai vizsgálat radikalizálásaként értelmezhető, ami nem azt kérdezi, miként konstituálódik a jelentés a tudatban, és nem is azt, miként tárul fel a lét, hanem azt, miként adódik a jelenség önmaga szerint. Tehát nem eltörli az előző kettőt, hanem megalapozza őket. Hiszen a tudat csak azért tud intencionálisan irányulni valamire, mert valami már adódott számára.

A lét feltárulása pedig egyes jelenségekben mutatkozhat meg. Az adódás eszerint a fenomenalitás struktúrájának legmélyebb rétege, a megmutatkozás alapvető feltétele.

Ezzel pedig alapvetően a szubjektum szempontjából föltett kérdés az lesz, hogy miként engedjük meg azt, hogy a tapasztalat elérjen minket. A feno-

¹⁰ Marion, *Reduction and Givenness*, ford. Carlson Thomas A. (Evanston: Northwestern University Press, 1998), 176–195.

menológia ebben a formában nem a megismerés technikája, hanem egyre inkább a befogadás etikájának kérdésévé válhat. Hogyan tudunk teret adni annak, ami tőlünk idegen, azaz nem tőlünk indul?

A túltelített jelenség

Ha a jelenség alapvető és legmélyebb strukturális sajátossága az, hogy adódik, akkor feltehetjük a kérdést, minden jelenség azonos módon adódik-e? Marion szerint egyértelműen nem, a megmutatkozás nem homogén folyamat. Vannak olyan jelenségek, amelyek viszonylag könnyedén beilleszkednek a fogalmi megértés rendjébe, de vannak olyanok is, amelyek ezt a rendet teljesen szétfeszítik. A túltelített jelenség fogalma ennek a különbségnek a fenomenológiai megragadására szolgál.

Az egyes jelenségtípusokat az intuíció és a fogalom viszonyának tengelyén rendezhetjük el, ahol az intuíció nem pusztán érzéki észlelést jelent, hanem tágabb értelemben a jelenség közvetlen adódási módját, ahogyan az eléri a befogadót. A fogalom nem lesz más, mint a jelentés megragadásának, strukturálásának és stabilizálásának eszköze. A kettejük közötti viszony határozza meg azt, hogy az adott jelenség milyen módon válik tapasztalattá.

Az első jelenségtípusba azon jelenségek tartoznak, amelyeknél a fogalom túlsúlyba kerül az intuícióval szemben. Ilyenkor többet tudunk mondani a jelenségről, mint amennyit ténylegesen tapasztalunk belőle. Olyan határfogalmak tartoznak ide, mint például a semmi, vagy a halál. Ezeknél a jelenségeknél a fogalmi diskurzus dominál, miközben a megmutatkozás szegényes és hiányos.

A második jelenségtípus esetében az intuíció és a fogalom nagyjából egyensúlyban vannak, ahogyan azt a mindennapi legtöbb jelenségében tapasztaljuk, amelyek megfelelő mértékben adódnak, és fogalmilag is könnyen kezelhetőek. Ez az a terület, ahol a modernitás episztemológiai modellje leginkább működni tud, hiszen itt a tapasztalat objektív struktúrák mentén történő leírása a cél.

A harmadik jelenségtípus esetében pedig az történik, hogy az intuíció túlzottá, felfokozottá válik. A jelenség olyan intenzitással, gazdagsággal és sűrűséggel adódik, amely meghaladja a fogalmi befogadóképességet. Ez a túlsordulás az, amit Marion túltelítettségnek nevez¹¹.

¹¹ Marion, *Being Given*, 215–250.

A túltelítettség fenomenológiai szerkezete

A túltelített jelenségek esetében az, ami feltárul, képtelen belesimulni, nemcsak az előzetes értelmezési keretekbe, hanem egyáltalán bármilyen fogalmi keretek közé. Ez azt jelenti, hogy a befogadó nem képes domesztikálni a nyers tapasztalatot, nem uralja, hanem elszenvedi azt, de nem a passzívan önmaga felett elmúlni hagyás értelmében, hanem úgy, hogy az közben a befogadó mélyéig hatol, egzisztenciálisan érinti őt, amennyiben megrendíti a megszokott értelmezési kereteket és struktúrákat, és újraprendezi a jelentés horizontját. Tehát míg a mindennapi tapasztalatban gyakran úgy működik a megértés, hogy megértem amit látok, vagyis annyit értek meg, amennyit látok, addig a túltelített jelenségek esetében ez az arány felborulni látszik, mert itt a jelenség mindig több annál, mint ami aktuálisan – vagy bármikor – megragadható.

Ez a túlcsoportulás különböző formákban jelenhet meg. Az érzelmi túltelítettség tipikus példája lehet a szeretet, a szerelem tapasztalata. A szeretetet, vagy szerelmet nem tudom először fogalmilag megragadott jelentésként érteni, amelyhez később érzem társul, hanem fordítva. Előbb megtörténik, majd utólag próbáljuk értelmezni. Egy ehhez hasonló struktúra figyelhető meg a művészeti tapasztalatban is. Egy igazi műalkotás nem merül ki egyetlen értelmezésben, nincs véglegesen rögzíthető jelentése. Mindig többlet marad, ami újra és újra arra hív, hogy értelmezzük. A műalkotás fenomenalitásának lényege a kimeríthetetlensége. A túltelítettség harmadik formája az etikai túltelítettség, ami a másik arcának tapasztalatában jelenik meg. Ez az arc nem pusztán egy látható forma, hanem megszólítás, ami követelményt támaszt a befogadó felé. A másik jelenléte nem tárgyiasítható, fogalmi struktúrákba nehezen szorítható, körülírhatatlan eseményként tör be a tapasztalatba¹².

A valóság legmeghatározóbb tapasztalatai tehát gyakran nem ott történnek, ahol a fogalom és intuíció biztonságos korrelációban működnek, hanem ott, ahol a megértés kénytelen alávetni magát az intuícióban megjelenő tapasztalatnak, egyfajta határhelyzetként fellépve a racionális megismerésünk magabiztos struktúráinak mentén.

12 Marion Jean-Luc, *In Excess: Studies of Saturated Phenomena*, ford. Horner Robyn és Berraud Vincent (New York: Fordham University Press, 2002), 23-55.

A kinyilatkoztatás, mint a túltelített jelenségek szélsőséges esete

A túltelített jelenség fogalma megnyitja annak lehetőségét, hogy a kinyilatkoztatást is ilyen határhelyzetként értelmezzük. Ha elfogadjuk, hogy léteznek olyan megmutatkozási formák, amelyek nem a fogalmi megragadhatóság hiánya miatt problematikusak, hanem éppen túlcordulásuk miatt, akkor a kinyilatkoztatás nem irracionálisként, hanem mint egy sajátos fenomenológiai esemény válik leírhatóvá. Ekkor világos, hogy a kinyilatkoztatás nem pusztán tárgyasítható információk közlése, vagy egy új tartalom beillesztése valamilyen meglévő halmazba, hanem feltárulkozás, amely átrendezi a befogadás lehetőségeit, kapcsolat jön létre, ami nem marad külsődleges, mert a megmutatkozás intenzitása a befogadót is érinti és átalakítja.

A kinyilatkoztatás túltelített, mert a megmutatkozás nem illeszthető be előzetes értelmezési sémákba, a fogalom nem úr a tapasztalat felett, a megértés nem csak kronológiai, hanem strukturális késésben van ahhoz képest, ami történik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a befogadó szerepe irreleváns volna. Marion egyik kulcsállítása az a nagyon is gyakorlatias kijelentés, miszerint a megmutatkozás intenzitása és a befogadás nyitottsága egyenesen arányosak. Azaz „amennyi redukció, annyi adódás” – a redukciót természetesen továbbra is fenomenológiai értelemben, a saját előfeltevések felfüggesztésének értelmében használva. Tehát a megmutatkozás előfeltétele a befogadó előfeltevéseinek háttérbe szorítása, strukturális nyitottsága.

Idol és ikon – a megmutatkozás két módja

Marion ezt a befogadói magatartást az idol (bálvány) és az ikon megkülönböztetésével teszi különösen szemléletessé¹³. A bálvány olyan képi vagy fogalmi struktúra, amely lezárja a tekintetet, ami a közvetlenül láthatóban kimerül önmagába zárva azt. Itt a befogadó nem saját elvárásainak tükröződésével találkozik, amit lát, az az, amit lát.

Ezzel szemben az ikon nem lezár és kimerül, hanem megnyit és tovább vezet, áttetszővé téve a láthatót. Nem önmagára irányítja a tekintetet, mert materiális értelemben irreleváns. Nem reprezentálja azt, ami megjelenik, mert épp a reprezentáció elégtelenségét igyekszik láthatóvá tenni. Ez a stílá-

¹³ Marion, *God Without Being*, ford. Carlson Thomas A. (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 7-54.

ris „elégtelenség” nem véletlenszerű hiba, vagy csökevényesség. Az ikon üzenete nem merül ki a láthatóban, épp ez jelenti a túltelítettséget, azaz, hogy a megmutatkozás több, mint amit a forma hordozni képes. Ha ezt nem fogadjuk el, bálványt készítünk, mert a túltelített jelenséget – Istent, a szeretetről vagy akár egy műalkotást – fogalmilag rögzítjük, és ezzel egy körülírható tárggyá tesszük, amely mögött a jelenség maga eltűnik, a befogadó pedig nem lát mást, mint saját fogalmi konstrukcióinak tükörképét.

A szubjektum átalakulása a kinyilatkoztatás tapasztalatában

A túltelített jelenség egyik legfontosabb jellemzője, hogy nem hagyja érintetlenül befogadóját – jóllehet fentebb azt írtuk róla, passzív résztvevője az eseménynek. Ez a sajátosság egyértelműen megjelenik a kinyilatkoztatás esetében, ahol a megmutatkozás, tárgyat tekintve semmiképp sem egy semleges esemény, hanem az emberi egzisztencia alapjait meghatározó történet. A kinyilatkoztatás, egy túltelített jelenséggént történő feltárulkozása szükségszerűen magával hozza a modernitás autonóm szubjektumképének¹⁴ megbillenését. A túltelített tapasztalat nem az én kezdeményezéséből indul, nem ő teremti a jelentését, nem uralmi, hanem válaszoló létezővé válik¹⁵. Mindezt nem feltétlenül kell gyengeségként értenünk. Sokkal inkább arról van szó, hogy Marionnál – és a francia fenomenológia egyéb jelentős gondolkodóinál – az individualitás helyett egy kapcsolatiságban, heteronóm módon konstituálódó szubjektivitás képével találkozunk. Aki ennek megfelelően sokkal inkább befogad, mint birtokol¹⁶. A befogadni itt azt jelenti, hogy a szubjektum képes felfüggeszteni saját uralmi reflexeit, és teret engedni annak, ami nem tőle indul ki, hanem ajándékként hozzá érkezik. Ebben az értelemben a kinyilatkoztatás fenomenológiai leírása nem pusztán teológiai állítás, hanem etikai és antropológiai következményekkel járó felismerés. A szubjektum többé nem autonóm centrumként, hanem relációs válaszeseményként értelmezendő.

14 A modernitás autonóm szubjektumképe alatt azt az – alapvetően Descartes-ig visszavezethető – önzonos szubjektivitást értem, amely elsődlegesen önmaga, mint gondolkodó én, létezésében biztos, és amely erről az önálló (értelmes és szabad) alapról kiindulva érti, és innen, belülről kifelé szervezi meg saját világát.

15 Levinas Emmanuel, *Totalité et Infini* (The Hague: Nijhoff, 1961), 194–215.

16 Marion, *Givenness and Revelation*, 80–105.

Kritikai vita – a teológiai fordulat

A huszadik századi francia fenomenológia – majd ezen belül különösen Jean-Luc Marion, Emmanuel Levinas és Michel Henry munkássága – élénk vitákat váltott ki. Míg sokak számára felszabadító volt az a felismerés, hogy a fenomenológia túlléphet a pozitivista természettudományos modell és a neokantiánus megismerésmélet keretein, mások viszont éppen ebben láttak komoly módszertani veszélyt. Például Dominique Janicaud – különösen a fenti három gondolkodót illetően – a francia fenomenológia „teológiai fordulatáról” beszél¹⁷. Véleménye szerint a túltelített jelenség fogalma, vagy a lévinasi másik, és annak transzcendens üzenete, valamint az ezekhez kapcsolódó fenomenológiai leírások valójában mind valamilyen rejtett teológiai posztulátumra épülnek. Ezzel pedig a fenomenológia – Janicaud szerint – elveszíti módszertani autonómiáját, és implicit módon teológiává alakul át.

Ez a kritika azonban azt hiszem, hogy félreérti Marion projektjének alapvető irányát. A túltelített jelenség nem ontológiai vagy teológiai állítás szeretne lenni, hanem a megmutatkozás lehetőségének egy sajátos struktúra szerint történő leírása. Marion itt nem azt akarja állítani, hogy „Isten létezik”, hanem azt, hogy létezhetnek olyan tapasztalati események, amelyek túlterhelik a fogalmi befogadás rendjét¹⁸.

Ebben az értelemben a francia fenomenológia, és ebben a konkrét esetben Marion, nem lép túl a filozófia, csak egy bizonyos filozófiai álláspont határain. Azt sem állíthatjuk, hogy szükségképpen teológiát csempészne a fenomenológiába – jóllehet ő maga az előbbinek és utóbbinak egyaránt kitűnő művelője –, hanem mindössze a megmutatkozás fogalmát és lehetőségét szabadítja ki abból a szűk episztemológiai keretből, amely kizárólag a fogalmilag kontrollálható tapasztalatot tekinti legitimnek.

Konklúzió

Marion fenomenológiájának egyik legmélyebb következménye egy régi-új filozófiai attitűd újjáéledése, aminek lényege a felismerésben rejlik,

17 Janicaud Dominique, „The Theological Turn of French Phenomenology”, in *Phenomenology and the “Theological Turn”*, szerk. Janicaud Dominique et al. (New York: Fordham University Press, 2000), 16–103.

18 Marion Jean-Luc, *The Saturated Phenomenon*, in *Phenomenology and the “Theological Turn”*, szerk. Janicaud Dominique et al. (New York: Fordham University Press, 2000), 176–216.

amelyet Heidegger már sejtetett, Lévinas pedig etikai dimenziójában radikalizált.

A megmutatkozás mindig többet rejt, mint amennyit abból fogalmilag megértünk, azaz magában a mondás aktusában mindig több rejlik, mint a mondott tartalom¹⁹. Ez a többlet nem hiba vagy csökevényes fogalmi apparátus, hanem a jelentésség élő, azaz dinamikus szerkezete. A filozófiai gondolkodás, és az ember feladata ebben a perspektívában nem elsősorban a világ végérvényes, lezáró tárgyias magyarázata, hanem annak a nyitottságnak a megőrzése, amely lehetővé teszi a valóság eseményként történő adódását. Ennek az attitűdnek egy sajátos esete a kinyilatkoztatás, amit itt nem lezárt tanításként, hanem megmutatkozásként értelmezünk. Olyan jelenséggént, ami túlcsoportul a befogadó fogalmi keretein, és ezért jelentésében rögzíthetetlen, ám egzisztenciális kapcsolatként jelenlévő és megújuló. Valami, ami radikálisan átalakítja a befogadót, és újrendezi a szubjektum egocentrikus önértelmezését, újra leírhatóvá és lehetővé téve ezzel a modern kori filozófia számára a kinyilatkoztatást, mint egy túltelített jelenség adódását.

Bibliográfia

- Janicaud Dominique. „The Theological Turn of French Phenomenology”. In Phenomenology and the “Theological Turn”. Szerk. Janicaud Dominique et al. (New York: Fordham University Press, 2000). 16–103.
- Husserl Edmund. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie I*. Husserliana III/1 (Den Haag: Nijhoff, 1976).
- Levinas Emmanuel. *Autrement qu’être ou au-delà de l’essence*. (The Hague: Nijhoff, 1974).
- Levinas Emmanuel. *Totalité et Infini*. (The Hague: Nijhoff, 1961).
- Kant Immanuel. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981).
- Marion Jean-Luc. *Givenness and Revelation*. Ford. Lewis Stephen E. (Oxford: Oxford University Press, 2016).
- Marion Jean-Luc. *Being Given*. Ford. Kosky Jeffrey L. (Stanford: Stanford University Press, 2002).
- Marion Jean-Luc. *Reduction and Givenness*. Ford. Carlson Thomas A. (Evanston: Northwestern University Press, 1998).

19 Levinas Emmanuel, *Autrement qu’être ou au-delà de l’essence* (The Hague: Nijhoff, 1974), 5–20.

- Marion Jean-Luc. *In Excess: Studies of Saturated Phenomena*. Ford. Horner Robyn és Berraud Vincent (New York: Fordham University Press, 2002).
- Marion Jean-Luc. *The Saturated Phenomenon*. In Phenomenology and the “Theological Turn”. Szerk. Janicaud Dominique et al. (New York: Fordham University Press, 2000).
- Marion Jean-Luc. *God Without Being*. Ford. Carlson Thomas A. (Chicago: University of Chicago Press, 1991).
- Heidegger Martin. *Lét és idő*. ford. Vajda Mihály et al. (Budapest: Osiris, 2001).
- Heidegger Martin. „A műalkotás eredete”. In Útjelzők. ford. Bacsó Béla (Budapest: Osiris, 2003).
- Ullmann Tamás. „A francia fenomenológia kialakulása és Merleau-Ponty észleléselemélete”. *Metropolis Filmelméleti és Filmtörténeti Folyóirat* 2004.3: 68-78.

BUHÁLY ATTILA

NYE

Kihez szól az isten szava? “Tetten ért szavak” az uralkodói legitimáció formálódásában Urartuban

Urartu a Kr.e. 9-7. század nagyhatalma volt a korabeli Közel-Keleten. A mai Törökország keleti részén helyezkedett el, de legnagyobb kiterjedése idején magába foglalta nyugati irányban az Euphratesz anatóliai szakaszáig terjedő területeket (a mai Malatya városáig), keleten az Urmia-tó környékét, északra pedig nagyjából a mai Örményország területét. Délen az Asszír Birodalommal volt határos.¹

Annak ellenére, hogy a térség nagyhatalma volt, eltűnése után nem sok nyomot hagyott a történeti emlékezetben. A kulturális és történelmi hagyományok tekintetében három jelenséget lehet felsorolni, mint amelyek látens módon bár, de Urartu “keze nyomát” őrizték meg az utókornak:

Az ószövetségi hagyományból jól ismert az “Ararát földje” vagy “hegyei” kifejezés. A bibliai őstörténet eseményei között ismerős lehet a vízözön-történet, ahol Noé és a bárkája az “Ararát hegységben” feneklett meg.² “Ararát földjére” menekültek Sín-ahhé-eriba (bibliai nevén Szanhérib) merénylői.³ De a Babilon-ellenes prófétai szövegekben is megjelenik “Ararát”, mint a birodalom végzetét jelentő koalíció egyik tagja “Askenáz” és “Minni” mellett.⁴ Ezekben a szöveghelyekben az “Ararát” kifejezés Urartut jelenti, mivel az ószövetségi írásmód ’rrt’ karakterei az eredetileg asszír Urartu kifejezésből származnak, és ezt egészítették ki később a masszoréta írástudók az ’a’ magánhangzóval.⁵

1 Legutóbbi teljeskörű monográfia Urarturól: Çifçi Ali, *The Socio-Economic Organization of the Urartian Kingdom* (Leiden — Boston: Brill, 2017).

2 1Móz 8,4.

3 2Kir 19,37; Ézs 37,38.

4 Jer 51,27.

5 Salvini Mirjo, *Geschichte und Kultur der Urartäer* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995), 15.

Urtu “saját” elnevezését, a *Biainili* névalakot őrizte meg a kelet-törökországi Van-tó, és közvetve az ennek a tónak a keleti partja mentén fekvő Van városa. Itt állt Tuspa, Urtu fővárosa, a Van-tó környéke (vagy legalábbis annak keleti partvidéke) volt az urartui “magterület”, ahonnan a birodalom terjeszkedése elindult. Az urartui szövegek a saját államukat a saját nyelvükön *Biainilinek* nevezik, ennek a továbbélése a megfelelő hangtani változásokkal a tó és a város neve.

Hasonló módon “örökölte meg” eredeti elnevezését a mai Örményország fővárosa, Jereván is. A város neve az urartui Erebuni szóból származik, ami egy I. Argisti által alapított erőd elnevezése.⁶

Urtu történetének legfontosabb forrásanyaga természetesen az az epigráfiai anyag, amelyet az állam fennállása során az uralkodók készíttettek, vésettek általában különböző szikla- és sztéléfelületekre.⁷ Az urartui szöveganyag a mindössze alig kétszáz évnyi időintervallum ellenére is lenyűgöző. Elég csak belepillantani ennek a szöveganyagnak a folyamatosan megújuló adatbázisába,⁸ hogy kiderüljön: közel 750 olyan írásos szöveget ismerünk, amelyik létrejött az esetek döntő többségében az urartui királyokhoz köthető: ezek nagy része a már említett sziklára, sztélére és egyéb kövekre vésett epigráfiai anyag, de akadnak fémekre és különböző edényekre karcolt szövegek vagy jelek, de a feliratos agyagtáblák mennyisége sem elhanyagolható. Ezeknek a feliratoknak a “műfaja”, vagy akár hossza természetesen nagyon eltérő: akadnak akár csak egyszavas vagy néhány karakteres jelek vagy vésetek, ugyanakkor terjedelmes krónikák is, amelyek egyfajta “évkönyv-szerűen” dokumentálják az adott uralkodó cselekedeteit.

Urtuban az íráshasználat a nagyszámú forrásanyag megléte ellenére azonban eléggé egysíkú. Az epigráfiai anyag alapján véve kétféle témával foglalkozik: katonáival és vallásával.

A katonai tematikához tartoznak a különböző “militarista” felütésű szövegek: hadjáratok indítása, a csapatok összegyűjtése, a legyőzött, meghódított országok, elfoglalt “városok” felsorolása, a hadizsákmány, a foglyok

6 Electronic Corpus of Urartian Texts (a továbbiakban: eCUT) A 08-18, <https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q007019>

7 Az urartui íráshasználat mezopotámiai (konkrétan újaszír) gyökereiről és a források jellegéről L. Wilhelm Gernot, “Urtu als Region der Keilschrift-Kultur”, in *Das Reich Urtu*, szerk. Haas Volkert (Konstanz: Universitäts-Verlag, 1986), 95-116.

8 Electronic Corpus of Urartian Texts (a továbbiakban: eCUT), <http://oracc.org/ecut/>. Vö. még a legutóbbi nyomtatott szövegkorpuszt: Salvini Mirjo (szerk.), *Corpus dei testi urartei*, Vol. I-V., (Roma: CNR, Istituto di studi sulle civiltà dell’Egeo e del vicino oriente, 2008—2018).

listaszerű megemlítése, az uralkodói státusz kinyilvánítása.⁹

A vallási, jobban mondva talán rituális tárgyú szövegek témái bizonyos áldozatbemutatói gyakorlatok leírása vagy előírása, általában valamilyen alkalom esetén. Ezek az alkalmak különböző város- és erődalapítások, mezőgazdasági létesítmények, öntözőrendszerek létrehozása, alapítása lehet, de van, amikor ezek a rítusok valamilyen agrártevékenységhez (pl. szőlőművelés) kapcsolódnak.¹⁰

A témák tekintetében persze ezt a két szegmenst nem lehet élesen elkülöníteni egymástól. A hadjáratok megindítását általában valamilyen rituális aktivitás kíséri, vagy csak utalás történik az urartui főisten, Haldi szándékára vagy támogatására a hadi cselekmények vonatkozásában. A király (vagy az állam, a közösség) minden cselekedete az istenség akarata szerint történik, az ő szándékaiba illeszkedik bele, legyen ez hadjárat, vagy város, erőd, különféle infrastrukturális létesítmény alapítása.

Az urartui szöveganyag másik fontos jellegzetessége, hogy alapvetően szikla- és sztéléfeliratokról van szó. Bár különböző erődfeltárásokból egyre inkább kerülnek elő agyagtáblák, amelyekből sok információ nyerhető ki az írónoki adminisztráció működésére is, a legfontosabb történeti forrás még mindig az uralkodókhoz köthető epigráfiai anyag. Ráadásul, jellegüknél fogva, ezeknek a feliratoknak a nyelvezete is sajátos: általában, legalábbis a jól megismerhető és értelmezhető szövegek esetében mindig a király (vagy ahogy majd látjuk, valamelyik istenség, leginkább Haldi) a cselekvő, a cselekvést leíró igék egyes vagy többes szám első vagy harmadik személyűek és legtöbbször elbeszélő jellegűek.

A továbbiakban az urartui feliratoknak azoknak az elemeit, amelyek az uralkodók istenség általi legitimációs üzeneteit tartalmazzák, John Austin *beszéldaktus*-elméletével szembeesítve szeretnénk bemutatni. Ehhez nézzük meg először is nagy vonalakban, hogy mit is tartalmaz ez az elmélet.

9 Tipikusan ez a "fő" témája a korábban már említett "krónikáknak", amelyek egy-egy király viselt dolgait (leginkább katonai vállalkozásait) sorolják fel évenkénti tagolásban. Két ilyen krónika maradt ránk nagyjából teljes egészében, I. Argisti (Kr.e. kb. 790-760) ún. "Horrori krónikája", és II. Sarduri (Kr.e. kb. 760-734) Hazine Kapisi-ümlékheleének szöveganyaga. Előbbi: eCUT A 08-03 (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q007004>), utóbbi: eCUT A 09-03 (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q007048>)

10 A legkomplexebb rituális jellegű felirat az ún. Mehet Kapisi-felirat, amely egy hosszú istenlistát tartalmaz az adott isteneknek járó áldozatokkal. (eCUT 03-01, <https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q006886>)

John Austin szerint sok kijelentés egyben cselekvés, amelyet a kimondással hajtunk végre (pl. “örvendek”, “gratulálok”).

Ezeket a kifejezéseket Austin nyomán “performatív kijelentéseknek” lehet nevezni.

A performatív kijelentés “sikerességéhez” továbbá a következő megfelelő társadalmi konvenció, résztvevők, körülmények kellene: megfelelő szertartás vagy helyzet, megfelelő személy, ill. a megfelelő szertartás legyen ténylegesen végrehajtva.¹¹

Urartu esetében, ha az uralkodói szándék isteni szóra történő legitimációjának folyamatát nézzük, a szándékok (és az események) tematikus láncolata a következőképpen alakul:

(1) A király hatalmát Haldi legitimálja

Az isteni akarat talán legjellemzőbb kinyilvánítása uralkodók esetében a hatalom, a trón elfoglalásának a legitimációja. Nincs ez másként Urartu esetében sem:

i-ú-me (d)hal-di-se MAN-tú-bi a-ru-ni na-ha-[di LÚ.AD-si-ni]

*Amikor Haldi a királyságot ideadta, leültem az atyai trónra...*¹²

— olvasható Argisti fia Rusa karmir-bluri szentélyfeliratán.¹³ A “trónra ültetés” folyományaképpen pedig természetes része a feliratoknak annak a megállapítása, hogy az uralkodó Haldi isten jóvoltából uralkodik, és rendelkezik a megfelelő hatalommal — nemcsak az ország, hanem a főváros, Tuspa felett is:

(13) (d)hal-di-ni-ni al-su-i-ši-ni (14) (m)mì-nu-ú-a-ni MAN DAN-NU (15) a-lu-si URU.ṭu-uš-pa-a URU

¹¹ Magyarul: Austin John L., *Tetten ért szavak* (Budapest.: Akadémiai Kiadó, 1990), 31-37.

¹² eCUT A 12-02. (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q007101>) 13b

¹³ Feltűnő, hogy ez a fajta toposz, azaz ami kifejezetten az atyai trón Haldi általi adományozásáról szól, leggyakrabban késő-urartui királyok szövegeiben bukkan fel: “Argisti fia Rusa” mellett “Erimena fia Rusa” esetében. Felmerül itt az a kérdés, amire most bővebben kitérni meghaladja a rendelkezésre álló kereteket, hogy ez nincs-e valahogyan összefüggésben az itt említett két Rusa uralkodásának sorrendjével és helyzetével. Röviden: az uralkodónevek patronimikonja alapján jól kronológiai sorrendbe állíthatóak az urartui királyok, és ezek alapján az is kiderül, hogy egymás egyenesági leszármazottjai is voltak — egy kivétellel, “Erimena fia Rusa” apja, Erimena legalábbis a jelenlegi tudásunk szerint, nem volt király. Nincs egyetértés ugyanakkor a szakirodalomban arról, hogy a két Rusa milyen sorrendben is uralkodott, azaz melyikük volt II. és III. Rusa. (Ennek megfelelően én most velük kapcsolatosan az azonos nevű királyok esetében szokásos sorszámozást nem is használom. A kérdésről bővebben ld. Çifçi Ali, “The Socio-Economic Organization of the Urartian Kingdom”, 305-309.

*Haldi nagysága által Minua erős király, Tuspa város ura.*¹⁴

Ez, ill. az ennek megfelelő toposz megint csak az urartui királyi titulátúrák egy rendszeresen visszatérő formulája.

(2) *Haldi lép fel aktívan*

Egy anzavurtepei feliraton jól megfigyelhető Haldi isten legitimációs szerepének egy másik jellemző aspektusa. A szöveg szerint miután Minua (Kr.e. kb. 805-790) elfoglalta a trónt, lázadás tört ki bizonyos tartományokban, amelyeket aztán a király — természetesen — sikeresen letört.

(14) *ḫa-ú-ni URU.ḫu-ra-di-na-ku-ú-ni URU.gi-di-ma-ru-ú-ni ḫa-a-ú-ni*
 (15) *KUR.šá-ti-ru-ú-i KUR.e-ba-a-ni-i URU.tar-zu-ʾa-na-a-na-ni ku-tu-ni*
 (16) *pa-ri KUR.bu-uš-tú-ú-e pa-ri KUR.ma-al-ma-li-i-e* (17) *URU.ḫu-ra-di-na-ku-ú-ni še-ra-a-še* (18) *MAN.MEŠ-še qa-ab-qa-ar-šu-ú-tú-ú* (19) *ú-te a-i-še-e-i ḫa-a-i-a-la-a-ni* (20) *a-ru-ni-e* (d) *ḫal-di-še* (m) *mì-i-nu-ú-a* (21) (m) *iš-pu-u-i-ni-e-ḫi-ni-e ḫa-ú-ni URU.ḫu-ra-di-na-ku-ni* (22) *za-áš-gu-ni*
i-ku-ka-a-ni MU KUR.al-zi-e du-ur-ba-i-e (23) *ma-nu ú-lu-uš-ta-be* (d) *ḫal-di-ni* (m) *mì-nu-a* (m) *iš-pu-u-i-ni-ḫi-ni-e* (24) *za-áš-gu-ni URU.qu-tu-me-e ḫa-ú-ni KUR.al-zi-e ḫa-ú-ni* (25) *KUR.šá-áš-nu-ú-i-ni-i*

(14) Meghódította Huradinakuni városát és Gidimaruni városát, meghódította (15) Šatiru földjét. Tarzuʾanana városától (16) Buštu földjéig jutott, és Malmali földjéig. (17) Huradinakuni városát több (18) király ostromolta (már), (19) de senki sem tudta meghódítani. (20) Odaadta Haldi Minuának (21) Ispuini fiának, (aki) meghódította Huradinakuni városát és (22) lerombolta.

Ugyanabban az évben Alzi földje fellázadt. (23) Haldi ment elől. Minua, Ispuini fia (24) lerombolta Qutume városát, meghódította Alzi földjét, meghódította (25) Šašnu földjét.¹⁵

Az aktív cselekvő itt maga Haldi: az ő szava által lett király Minua, az ő védelme alatt jönnek létre megfelelő — szakrális és hatalmi — infrastrukturális létesítmények (ld. előző szöveg), illetve ő “adja oda” (vagy vissza) a fellázadt tartományokat.

¹⁴ eCUT A 05-10. (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q006908>)

¹⁵ eCUT A 05-011. (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q006909>)

(3) *Haldi nevében és javára cselekszik a király*

A Haldi és az uralkodó közötti szoros kapcsolatra utalnak azok a közlések is, amelyek tartalma valamilyen cselekvés meghatározása az istenség számára — a legtöbbször például egy sztelé felállítására:

(11) ...*te-e-ru-ú-bi* (12) (*d*)*hal-di-i pu-lu-si iš-ti-ni*

...*sztelét állítottam ott Haldinak*¹⁶

— szerepel például Minua tastepei feliratán, de maga a toposz, ha nem is a *ter-*, hanem a hasonló értelmű *kug-* igével, közel negyven alkalommal fordul elő az urartui epigráfiai anyagban.

(4) *Haldi szavára...*

Közvetlenül az isten szavára történik utalás a fentebb már említett aznavurtepei kőtömbön található feliraton:

(1) (*d*)*hal-di-ni-ni uš-ma-ši-ni (m)mì-nu-a-še* (2) (*m*)*iš-pu-u-i-ni-ḫi-ni-še* (*d*)*hal-di-ni-li KÁ* (3) *ši-di-iš-tú-a-li URU.a-lu-di-ri-i-e* (4) *É.GAL ši-di-iš-tú-ni ba-du-si-i-e* (5) (*d*)*hal-di-ni-ni uš-ma-ši-ni* (*d*)*hal-di-ni-ni ba-a-u-ši-ni* (6) (*m*)*mì-nu-a-ni* (*m*)*iš-pu-ú-i-ni-e-ḫé* (7) *i-ú LÚ.a-te-i-ni e-si na-ḫa-a-be...*

(1) *Haldi hatalma által Minua*, (2) *Ispuini fia Haldi-kaput* (3) *épített Alu-dirí városában*, (4) *erődöt (is) épített tökéletességben*. (5) *Haldi hatalma által, Haldi szava által* (6) *Minua, Ispuini fia* (7) *amikor atyja trónjára ült...*¹⁷

A teljes szöveganyagot tekintve a *bauše* kifejezés összességében “parancs”, “rendelet”, “szó” értelemben fordul elő, nagyjából egyenlő arányban. Jellemző, hogy a szó az aznavurtepei feliraton kívül még két helyen fordul elő szteléfeliraton, mindkét helyen meglehetősen obskúrus szöveggörnyezetben,¹⁸ és kilenc alkalommal agyagtáblán.¹⁹

(5) *Az uralkodó cselekedetei Haldi védelme alatt történnek*

A formula első előfordulása talán a második urartui király, Ispuini idejére tehető (Kr.e. kb. 825-805). A király Tabriz Kapısı-i felirata szól egy teljes szentélykörzet (*suse*-szentély, “kapu”) felépítéséről. A felirat felütése az, hogy mindez Haldi isten védelme, oltalma alatt történik, ill. eleve Haldi oltalma alatt történik meg az építkezésről szóló információ közlése is:

(*d*)*hal-di-ni-ni uš-ma-a-ši-ni (m)iš-pu-ú-i-ni-še a-li-e...*

16 eCUT A 05-10. (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q006908>)

17 eCUT A 05-011. (<https://oracc.museum.upenn.edu/ecut/Q006909>)

18 eCUT A 11-02, 14-01.

19 CTU 4 CT Kb-1 o 3, Kb-2 o 1, Kb-4 o 1, Kb-6 o 1, Kb-7 o 1, Ay-2 o 1, 4, Ba-3 o 1

*Haldi hatalma által Ispuini szól...*²⁰

A (d)ḫal-di-ni-ni uš-ma-a-ši-ni (“Haldi hatalmából”) formula az urartui epigráfiai anyag egyik leggyakoribb toposza, több, mint száz feliraton fordul elő — tehát ha a teljes sztélé- és sziklafeliratos szöveganyagot nézzük, azok körülbelül 40%-án. Fontos megjegyezni, hogy ezek jelentős részében a Tabriz Kapısı-i példának megfelelően a formula nem is magára a cselekedetre vagy az uralkodó által elrendelt történésekre vonatkozik, hanem a cselekedetről vagy az eseményről szóló *közlésre*.

(6) *Haldi büntető, jutalmazó aktív isteni szerepben*

Rendszeresen visszatérő részei az epigráfiai anyagnak továbbá az átokformulák, azon belül azok az elemek, amelyek szerint a feliratok megkárosítóira Haldi, ill. a többi isten csap le:

(19) *tú-ri-ni-ni (d)ḫal-di-še (d)IM-še (d)UTU (20) ma-a-ni (d)UTU-ni pi-i-ni*

(*Aki a feliratot megkárosítja, Haldi, a Viharisten és a Napisten semmisítse meg a Nap alatt...*)²¹

Feltűnő, hogy az isteni szankció soha nem a megfelelő információ megkérdőjelezésére vagy relativizálására vonatkozik, hanem magának a *felíratnak* a megkárosítására ((17) *i-ni DUB-te pi-tú-li-i-e* (18) *a-lu-še ú-li i-ni-li du-li-i-e* „aki ezt a feliratot megkárosítja, aki lerontja...”²²). Ez azonban már továbbvezet minket abba az irányba, hogy mi lehetett az íráshasználat szerepe az alapvetően preliterátus társadalmakban, így például Urartuban.

Az archaikus társadalmakban az olvasás elsősorban hangos olvasás. Az ókori keleti írásbeliségről szóló tanulmányában C. Wilcke rámutat például arra, hogy az egyébként mintegy 3200 óbabiloni levélben előforduló “olvasni” (*šasum*) kifejezés jelentése eredetileg “hívni”. A korabeli gazdasági okmányok esetében a dokumentum olvasásának, megértésének a folyamata “egy táblát, egy oklevelet hallani” (*tuppam, kunukkam/kanikam šemu*) vagy “egy táblát, egy oklevelet, egy jelentést látni” (*tuppam, kunukkam/kanikam, ze’pam témam amárum*).²³ A leírt információ úgy vált megismert informá-

²⁰ eCUT A 04-01

²¹ eCUT A 05-10

²² eCUT A 05-10

²³ Wilcke Claus, *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Literalität im Alten Zweistromland* (München: Beck, 2000), 51-58. Tab.4-5, 63-64. Tab.7a-b.

cióvá, hogy felolvasták azt. Egy archaikus társadalom írott dokumentuma — legyen az agyagtábla, vagy sztélé- vagy sziklafelirat — nem más, mint egyfajta adathordozó, az információ felidézésének, ugyanakkor ami a mi esetünkben még fontosabb, a közlés lehetséges *megismétlésének* az eszköze.

Ha a fentebb említett urartui feliratokat és az azokon szereplő toposzokat nézzük, a közölt információ, ill. a közlés célja kettős:

A szövegek által közölt információ szerint az isten szól, ill. az adott esemény, cselekvés (uralkodói beiktatás, hadjárat indítása, építkezések) előtt szólt és közölte az akaratát az uralkodóval.

A szöveg akár egyszeri, akár többszöri, akár valamilyen rituális cselekményhez kötött, akár eseti felidézése egyben az uralkodói legitimáció ki nyilvánításának és erősítésének az eszköze.

Az adott felirat ebben az esetben sajátos *információ-multiplikátor*, azaz lehetővé teszi az egyszer elhangzott esemény, történés, közlés (az istenségnek tulajdonított legitimáló erejű szó) alkalmi vagy rendszeres megismétlését.

Ez utóbbi esetben pedig számolnunk kell a jelenségnek nemcsak az egyénre ható, hanem közösségi aspektusával is. A befogadó, a hallgatóság tudatában ugyanis létrejön, ill. az esetleges redundanciák miatt felerősödik az a mintázat, amely elfogadtatja velük az újonnan megjelenő legitimációs törekvéseket.²⁴

Ennek a folyamatnak a megértése egyben hozzájárul azoknak a társadalmi és hatalomdinamikai folyamatoknak a megértéséhez is, amelyek az urartui állam kialakulásához vezettek. A témával foglalkozó szakirodalomban van némi vita azzal kapcsolatosan, hogy létezhetett-e valamilyen közös urartui “identitás”, vagy a birodalom végső soron nem volt más, mint egyfajta “katonai-parancsnoki rendszer”, élén a mindenkori uralkodóval.²⁵

Érdemes megjegyezni, hogy a magyar ókortörténész, Balogh József már 1928-ban felvetette, hogy az ókori ember számára az olvasás elsősorban hangos olvasás: Balogh József, „A hangos olvasás és írás”, *Magyar Nyelv* 22 (1926): 25–39. Újraközölve: in *Voces paginarum. Magyar ókortudomány a 20. században*, szerk. Szilágyi János György, (Budapest: Osiris, 2008), 174–187.

24 A szöveg ezáltal sajátos *információközösséget* hoz létre, elsősorban azáltal, ahogy a célközönség behelyezi magát és folyamatosan fenntartja, esetleg továbbadja a szöveg által kijelentett mintázatot: vö. Z. Karvalics László, *Bevezetés az információtörténetbe* (Budapest: Gondolat kiadó, 2004), 40–41, 72–73.

25 Utóbbira ld. Zimansky Paul, „Urartian Material Culture As State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire”, in *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299–300 (1995): 103.

Ezzel ellentétben A. Batmaz egy jellegzetes urartui kulturális identitás legalábbis csíráinak megléte mellett érvel: Batmaz Atilla, “Concept of a Culture: An Examination of the Urartian

Ha a térség földrajzi viszonyaiból indulunk ki, már csak a későbbi korok történelmi néprajzi adatai is azt mutatják, hogy ebben a térségben alapvetően sajátos lokális, szegmentáris identitások alakulnak ki, azaz a magas hegyek közé zárt völgyekben élő törzsek már csak a földrajzi elzártság miatt is elég lazán kapcsolódnak egymáshoz.²⁶ A fentebb leírt folyamat, az uralkodói legitimáció valamilyen transzcendens eredőtől (az istenség szavától) való eredeztetése a hatalomhoz is kötődő sajátos rítusközösséget hoz létre.

Végezetül térjünk vissza John Austin beszédaktus-elméletéhez, és helyezzük el ezeket a következtetéseket ennek kontextusában!

Az epigráfiai anyag fentebbi példái olyan közlések, amelyek maguk is egyben valamilyen cselekedetek. Haldi isten személyéhez kötve kifejezik az istenség cselekedetét az adott jelenség, esemény, ill. annak eredménye tekintetében: Haldi helyezte a trónjára az uralkodót, ő győzi le a király legitimitását megkérdőjelező lázadókat, az uralkodó minden cselekedete, szándéka és rendelete Haldi akaratával és szándékaival összhangban történik.

Ennek megfelelően a példaszövegekben említett kifejezések (“ideadta {pl. a királyságot}”, “vezette {a sereget}”, vagy éppen “megsemmisíti” {a felirat megromlását az átokformula szerint} tekinthetőek performatív kijelentéseknek.

Sajátos performatív kontextust hoznak létre azok a kifejezések, amelyek az uralkodót ill. a cselekedetét, szándékait egy Haldi isten akaratának behelyezkedő összefüggésben helyezik el: “Haldi nagysága által”, “hatalma által”, stb.

A megfelelő társadalmi konvenció, körülmények pedig azok a cselekedetek, amelyek során a megfelelő üzenetet a perliterátus társadalmak szokásainak megfelelően recitálják, megidézik.

A sztélé- és sziklafeliratok szövegének akár alkalmi, akár rendszeres felolvasása, recitálása pedig legtöbbször valamilyen rituális gyakorlat során történik meg, amelyek tovább erősítik egyrészt a rituális gyakorlatot átélő közösség kohézióját, de ugyanakkor az uralkodó — és esetünkben Haldi isten — legitimációját.

Identity”, in Degisen Arkeoloji: I. Teorik Arkeoloji Grubu — Türkiye Toplantısı Birdilireli 9-10 Mayıs 2013, İzmir. Changing Archaeology: Proceedings of the 1st Tag — Turkey Meeting (Izmir, May 9-10, 2013), szerk. Çilingiroğlu Çiler — Özgüner, Pılar (İstanbul: Ege Yayınları, 2015), 210-221.

26 A. Batmaz az oszmán-török-kori *aşiret*-rendszeret hozza példaként: Batmaz Atilla, „War and Identity in the Early History of Urartu”, in Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010, szerk. Çilingiroğlu Altan A., Salvini, Mirjo (Leuven — Paris — Walpole, MA: Peeters, 2016), 26.

Bibliográfia

- Austin John L. *Tetten ért szavak* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).
- Balogh József. „A hangos olvasás és írás”. *Magyar Nyelv* 22 (1926): 25-39.
- Balogh József. „A hangos olvasás és írás”. In *Voces paginarum. Magyar ókortudomány a 20. században*. Szerk. Szilágyi János György (Budapest: Osiris, 2008). 174-187.
- Batmaz Atilla. “Concept of a Culture: An Examination of the Urartian Identity”. In *Degisen Arkeoloji: I. Teorik Arkeoloji Grubu — Türkiye Toplantısı Birdilireli 9-10 Mayıs 2013*, Izmir. *Changing Archaeology: Proceedings of the 1st Tag — Turkey Meeting* (Izmir, May 9-10, 2013), Szerk. Çilingiroğlu, Çiler — Özgüner, Pılar (İstanbul: Ege Yayınları, 2015). 210-221.
- Batmaz Atilla. „War and Identity in the Early History of Urartu”. In *Anatolian Iron Ages 7. The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Edirne, 19-24 April 2010*, Szerk. Çilingiroğlu, Altan A. — Salvini, Mirjo (Leuven — Paris — Walpole, MA: Peeters, 2016).
- Çifçi Ali. *The Socio-Economic Organization of the Urartian Kingdom* (Leiden — Boston: Brill, 2017).
- Salvini Mirjo, *Geschichte und Kultur der Urartäer* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995).
- Salvini Mirjo (szerk.). *Corpus dei testi urartei*. Vol. I-V. (Roma: CNR, Istituto di studi sulle civiltà dell'Egeo e del vicino oriente, 2008—2018).
- Wilcke Claus. *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Literalität im Alten Zweistromland* (München: Beck, 2000).
- Wilhelm Gernot. “Urartu als Region der Keilschrift-Kultur”. In *Das Reich Urartu*. Szerk. Haas Volkert (Konstanz: Universitäts-Verlag, 1986). 95-116.
- Z. Karvalics László. *Bevezetés az információtörténetbe* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2004).
- Zimansky Paul. „Urartian Material Culture As State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire”. In *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299—300 (1995): 103.

GARAI PÉTER

SZAGKHF

Bűn és bűnhődés, avagy az irgalmas szeretet tanítása**1. Bevezető, célkitűzések**

A tanulmány főként a képzőművészet lehetőségeinek felhasználásával igyekszik magyarázni, gazdagítani és a hitéleti képzés számára gyakorlati metódussá alakítani a Biblia oktató-nevelő szavait. Az emberi kultúrának évezredek óta része az írásbeliség, de mégis alig több mint száz éve vált általánossá a nagy többség számára az írás-olvasás képessége. Évezredek óta az információközlés meghatározó módja volt a beszéd mellett a kép, a szobor, a forma, az épített emlékek, mint üzenetet hordozó eszközök.

Szerteágazó teológiai vitákat szült évszázadokon át Istennek, a Szentnek, az Embernek az ábrázolása. A szigorú szentírásmagyarázat bálványimádásként közelített a témához, a katolikus és az ortodox tanítás teljessége azonban ettől az egyszerű általánosítástól felszabadít, árnyalja és az erkölcsi, teológiai gyarapodást elősegítő eszközként támogatja azt. Joseph Ratzinger bíboros, a későbbi XVI. Benedek Pápa a liturgia magyarázata és fejlődésének vizsgálata során rendkívüli alapossággal és tisztánlátással mutat rá a probléma megoldására. A „képek kérdésének” nevezi azt az okfejtést, mely egyértelmű támogatást fogalmaz meg a művészi tevékenység üdvös támogatására.¹

¹ A tízparancsolat első parancsolatában, amely Isten egyetlen mivoltát emeli ki, akit egyedül illet imádás, ezt a rendelkezést olvassuk: „Ne csinálj magadnak faragott képet, vagy hasonmást arról, ami fent van az égben vagy lent a földön vagy a vizekben a föld alatt”; Kiv 20,4. Miközben az iszlám és a zsidóság a képtilalmat a Krisztus utáni 3. vagy 4. század óta radikálisan értelmezte úgy, hogy a szentély díszítésére csak nonfigurális, geometrikus ábrázolások voltak megengedettek, a zsidóságnál Jézus korától kezdve a 3. századig a képkérdés sokkal nagyvonalúbb értelmezése fejlődött ki. A keresztény képek, mint ahogyan azokat a katakombákban találjuk, messzemenően a zsinagóga által létrehozott kép-kánont használják fel, annak azonban újfajta jelent adnak.; Ratzinger Joseph, *A liturgia szelleme*, (Budapest: Szent István Társulat, 2002), 104-105.

A kereszténység kiteljesedésének időszakában, a virágzó középkorban, majd a reneszánsz idején a szakrális művészet rendkívül kimunkált alkotásokat hagyott az utókorra. Ezek az alkotások sok millió embert tanítottak a hitre, a Szentírás megismerésére, teológiai jelentőségük rendkívüli, az írott forrásokkal feltétlenül összevethető. Ezért bátorodik ezen sorok szerzője is a hitigazságok esetében felhasználni a művészeti remekműveket a Biblia megismertetésére, a pedagógiai üzenet és a kezdeti férfi-női szerepkörök kibontására.

A középkori alkotások megrendelője és a művész is igen alapos teológiai ismeretekkel rendelkezett. A reneszánsz időszaka már társadalmilag nyitottabb, megengedi a művészi szabadság bizonyos, óvatosabb formáit. Ennek a korszaknak az egyik legzseniálisabb képviselője Michelangelo Buonarroti, aki az egyik legnagyobb és leggazdagabb alkotói örökséget hagyta az utókorra. Jelen értekezésben legmonumentálisabb műve, a Sixtus-kápolna mennyezetfreskója kerül elemzésre. Egy ilyen nagy formátumú művésznél szükséges a személye rövid bemutatása is, mely nélkül az alkotást sem lehet pontosan értelmezni és a Biblia szövegeivel összevetni.

A tanulmány célkitűzése kifürkészni a teremtés pedagógiai üzenetét, Isten nevelő, tanító munkájának sajátosságait. Az emberiség bűn előtti állapotának tanulságait meghatározni és párhuzamokat keresni a hitéleti képzés területén. A szerző ezen megállapítások alapján a tanítási gyakorlatában is megjeleníti a szeretetre és a megelőlegezett bizalomra építő jutalmazás nevelési elveit.

2. Az értekezés kiindulási pontjai, alapjai

A tanulmány két alapvető irányból igyekszik Isten nevelő szándékát bemutatni. Az egyik maga a teremtés, melynek logikája a tökéletesség, a büntelenség, a teljes harmónia fogalomterületeire épül. A másik irány az embernek a megjelenítése ebben a makulátlan rendszerben. Az ember, aki elkülönül férfira és nőre, aki elhossa a választás, a saját akarat, a bűn, a büntetés, a tanulás és a megtérés lehetőségét a világ történetében.

Abszolút összefüggő, de mégis elkülönült szerepet tölt be a két nemi karakter, melyek nélkül nem értelmezhető a genezis pedagógiai mondanivalója sem.

3. Az első fundamentum

Isten először teremt és ingyen ad egy tökéletes világot, de feltételt is szab, törvényt ad az élethez. Az Úristen parancsot adott az embernek: „A kert minden fájáról ehetsz. De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz”.²

Isten nagyon pontosan megmondja előre mi fog történni, ha a törvényt megszegi az ember. Előtte nem kér semmit, csak ad egy tökéletes világot ellenszolgáltatás nélkül, az ember aktív erőfeszítése, produktuma nélkül. Ez a mai kor és az emberi logika számára idegennek tűnő pedagógiai felfogás. Jellemzően akkor kap jutalmat élete során az ember, a gyermek, a diák, ha előtte valamit elsajátít, elvégez. Isten viszont a teremtéskor előzetesen nem kér teljesítményt, csupán egy valamit korlátoz, tilt a teremtményei számára. A tudás fájának gyümölcsét nem vehetik. Tehát nem aktív előfeltételt szab a boldog, harmonikus élethez, hanem egy tiltást ad, egy szabályt parancsol betartani. Ennek teljesítése lesz maga az erkölcs mércéje. Az ember elbukik, de kap új parancsot, ami ugyanúgy az erkölcs, Isten keresése, követése, de itt már előzetesen kell produktum, mely után érkezik az ajándék, azaz újra a teljes és boldog harmónia a Teremtővel.

Jelen sorok írója eddigi munkásságának, tapasztalatainak felhasználásával jutott arra a következtetésre, hogy a „hagyományos”, jutalmazási, ösztönzési tanító módszerek sok esetben hatékonyabbá is tehetőek. Kiegészítésre szorulnak valamiféle előzetes ajándékozás, bizalom és erkölcsi próbatétel kérésének adaptációjával.³

A tanítás-tanulás tudományának tapasztalatai szerint a dominánsan alkalmazott jutalmazási, illetve pedagógiai módszerek három fő csoportra bonthatóak.

Az első csoportba az a módszer tartozik, mely során elsőként ingyenesen kerül átadásra jutalom, ellenszolgáltatás vagy feltételek nélkül, vagy csupán kevés feltétellel. Ebben az esetben az nem lesz értékes, csekély mértékben hasznosul. Megjelenik a passzív elfogadás, elfogyasztás szemlélete is. A motiváció hatása nem jelentkezik, vagy csupán nagyon áttételes módon, elvá-

² Ter 2,16-17.

³ Garai Péter, *A magyar szakképzés kórrajza – Ellentmondások és lehetőségek feltárása a Dél-dunántúli Régió esetében*, (Kaposvár: Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, 2009).

rások és szankciók nélkül.⁴ Pedagógiai szempontból igen csekély a nevelő, saját erőfeszítésekre is ösztönző hatás.

A második és talán a leggyakoribb modern tanítási metodika, amikor először kérünk egy konkrét produktumot, aztán jutalmazunk. Ez a módszer sem minden esetben hatékony, mert a kényszer áll mögötte, tehát korlátozottan motivál. Példaként említhetők a mai modern iskolarendszerek.⁵ Az alapszinttől a felsőoktatásig ez a módszer az általános. Az elkészített produktum kerül elismerésre, minősítésre. Addig alapvetően nincs jutalmazás a rendszerben. A struktúra teljes egészében érzelmmentes és az érdekekre épül. Az érdekek meghatározása sok nehézséggel jár, főként a fiatalabb generáció esetében, ahol még erős a késztetés az érzelmi kötődésre, összhangra. Sok esetben nem a jó érdemjegy, a dicséret vagy a megszerzendő tekintély motiválja a diákokat, hanem az érzelmek, a szeretethez kapcsolódó érzések. Ennek abszolválására ez a pedagógiai rendszer korlátozottan alkalmas csupán.

A harmadik nevelési elv a korábbi történeti korokban domináns fegyelmezésre épült. Kétségtelenül egyszerű, gyors, minden kultúrában, társadalmi rendben igen könnyen alkalmazható. Lényege, hogy először eredmény megkövetelése történik, azt követően pedig büntetés, ha nem teljesül.

A hatékonysága kifejezetten rossz, mert a félelem áll mögötte, ez igen elenyésző mértékben inspirál teljesítményre. Rendkívül gyorsan elhalványul a megszerzett tudás, amint a kényszerítő körülmények megszűnnek. Erre a nevelési módszerre számos példa felhozható, a jelen korban már egyre ritkább az alkalmazása – különösen a modern, demokratikus országokban.

Mindhárom említett módszer képes eredményeket elérni, de hordoz magában súlyos hiányosságokat is. A közömbösség, az érdek, a félelem alapjaira épülnek, mellőzve a szeretetteljes és érzelmileg orientált jutalmazás vezérgondolatát. Ahhoz, hogy ezen elv is érvényesüljön, - a Genézisben is megjelenő - megelőlegezett jutalmazás metódusát is szükséges lehet alkalmazni. Akár önálló pedagógiai elvként, akár integráltan a többi technikával együtt.

4 Garai Péter, „Az erkölcs és a modern társadalmak fejlődésének kapcsolata”, in I. Kárpát-mendencei Nemzetközi módszertani konferencia, szerk. Bencéné Fekete A., (Kaposvár: Kaposvári Egyetem, 2010), 35.

5 Juhász Gábor és Garai Péter, *Human research in the non-profit sector*, (Pécs: University of Pécs, Faculty of Humanities, 2007), 100.

4. A második fundamentum

A Biblia természetes egyszerűséggel fogalmaz a teremtés vonatkozásában. „Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket”.⁶

Alapvetően ehhez kapcsolódott a társadalmi fejlődés a történelem során. A család, mint szegletkő képzete ad alapot a közösségi élethez. Jelen tanulmány a teremtés, a bűnbe esés, a férfi-nő közösség pedagógiai aspektusait és tanulságait igyekszik komplexebb módon vizsgálni. Arra szorítkozik, hogy bemutassa a Genézisben megjelenő pedagógiai szándékot, Isten nevelő akaratát és a nemi karakterek kapcsolódását és a megjelenő üzenetet. Isten ekkor nem egy individuumnak, hanem az emberi közösségnek és a közösségben tanít. A legtöbb pedagógiai tevékenység a világban is hasonlóképpen közösségeknek szól. A teológus-hitoktató képzés is ilyen. A teremtéskor csupán a két teremtmény létezik, mint társadalmi képződmény.

Emberi sorsok, tragédiák és győzelmek rajzolódnak ki a Szentírás sorai-
ban, melyek a Genézissel már elkezdődnek.

A bűn és a kiűzetés, majd a bűnhődés az emberiség számára egy küzdelmes életet, egymásba fonódó sorsokat szül, de ennek ellenére mégis van egyéni szabadság, mert van szabad akarat. Mindezen történések közben Isten tanításai, pedagógiai üzenetei óriási erővel jelennek meg. Igazságos, irgalmas és jutalmazó Isten mutatkozik be a teremtéstörténetben, aki először csak ad végtelen ajándékokat, aztán parancsol rendet és működési szabályokat. Az engedetlenség vezet majd a büntetéshez és az irgalom ígéretéhez. Egyértelmű és tiszta pedagógiai elvek rajzolódnak ki a folyamatban, melyek adaptálása a mai oktatás számára is lehetségesek. Ezen megállapításokat kívánja a dolgozat bemutatni három irányból. Elsősorban a Biblia leírásainak bemutatásával, másodsorban a festészet legkiemelkedőbb alkotásainak az elemzésével, harmadsorban pedig a hitéleti képzésben történő alkalmazás lehetőségeinek a prezentálásával.

Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy az egyén is élheti a teljes életet, annak fizikai, intellektuális és spirituális értelmében egyaránt. A teremtés története viszont nem az individuum szintjét prezentálja számunkra, hanem a közösség erejét, egységét és esendőségének sajátosságait, tanulságait.

6 Ter 1,27.

Az alkalmazott vizsgálódás szemlélete dominánsan nem teológiai, hanem művészettörténeti és pedagógiai. A Biblia, mint a nevelés eszköze valódi interdiszciplináris alkotás, nem csak teológiai értelmezést kíván. Ferenc pápa *Ad theologiam promovendam* kezdetű *motu proprio*-ja is megerősít ezt.⁷ Szükséges kiemelni, hogy bátorít is ezen gondolkodásmód gyakorlására. A mai kor nyelvén így képes a teológia tanítása hatékonyan integrálódni a Szentírás üzenetébe.⁸

5. Michelangelo Buonarroti és fő műve

Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564) az olasz reneszánsz legismertebb képviselője. Róma és Firenze városa gazdagodott a legtöbb alkotásával. Két ellentétes világ találkozása jelenik meg ebben a két helységben. Előbbi a szakralitás, a kereszténység központja, utóbbi a világi szépség és a hiú csábítás megtestesülése. Ez a kettősség leképezi az emberi lélek kettősségét, a férfi racionalitását, a nő ragyogó szépségét is, mely a maga összetettségében a teljesség felé mutat.

A legnagyobb munkát, a legtöbb időt és fáradságot a Sixtus-kápolna freskójának elkészítése jelentette számára. Hatalmas felületen jelenik meg, rendkívüli aprólékosággal, igen magas szintű teológiai ismeretek beépítésével az oldalfalakon és a mennyezeten.⁹ A modern kor pápáinak választási procedúrája itt zajlik le. Egy rendkívül intim és zárt világnak ad otthont azokban a napokban, hetekben, amikor a bíborosok közössége a legfőbb egyházi vezető személyéről próbál döntést hozni. Egyetlen egy domináns tárgyi élmény, információ veszi csak körbe a jelenlévőket. A kápolna falainak festményei. Ezeket látják, ezekben gyönyörködnek, ezekről elmélkednek, ha feltekintenek. Rendkívüli és kizárólagos esztétikai presszióval,

7 Ferenc pápa, *Ad theologiam promovendam*, Vatican-Róma, 2023/4.

8 Tiszta logikával mutat rá eme dokumentum tanításaira a Németh István és Tóth Attila Ákos szerzőpáros a filozófia, mint társtudomány szemszögéből. „A teológia nem zárkozhat autóreferens módon magába, mert ez teljes izolációjához és jelentéktelenné válásához vezet. Hanem önmagát, mint egy kapcsolati háló részeként kell újraértelmeznie, mely háló elsősorban egyéb tudományokkal és szakdiszciplínákkal köti össze. A traszdiszciplinaritás úgy értendő, mint az összes tudás összegyűjtése és érlelése a Bölcsességnek feláldozott élete és fénye alatt, melyet Isten kinyilatkoztatása áraszt”. Németh István és Tóth Attila Ákos, „Filozófia és szentírástudomány. A megértés, mint esemény aspektusai, a Jelenések Könyvéhez adott értelmezési kulcsok gyakorlati példáival”, *Athanasiana*, 57. (2024): 8.

9 Romani Rolland, *Michelangelo élete*, (Budapest, Révai Kiadó, 1920).

erővel hat a jelenlévőkre. Isten üzenete, pedagógiája is innen, a falakról és emellett természetesen közvetlenül a lelkeken és a bíborosok egymás közti kommunikációján keresztül szól.

II. Gyula pápa megbízta Michelangelót a teljes kápolna festésével, aki 1508 augusztusában munkához is lát. A művész kezdetben firenzei festőkkel együtt dolgozott segédjei nagy részét azonban hamarosan szinte mind egy szálig elzavarta; Michelangelo végül szinte egyedül valósította meg elképzeléseit, és összesen négy évnyi munkát fektetett a Sixtus-kápolna mennyezetébe. A pápai kegyhely később világhírűvé vált freskói 1512 októberében készültek el.¹⁰

6. Ádám teremtése

„Azon a napon, amikor az Úristen a földet és az eget megalkotta, még nem volt a földön semmiféle vad bozót, és nem nőtt semmiféle mezei növény, mert az Úristen még nem adott esőt a földnek, s nem volt ember sem, hogy a földet művelje. Egyszer pára szállt fel a földről és megáztatta a föld egész felszínét. Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé”.¹¹

Ádám teremtésének története számos Bibliafordításban vizsgálható, de mindegyikből érződik, hogy ezzel nincs vége az ember megalkotásának. Az értekezés során mindvégig hivatkozott katolikus Szentírásban az „élőlény” kifejezés szerepel. Degradálónak, lekicsinylőnek tűnhet ez a szóhasználat, de sokkal inkább arra utal, hogy még nem teljes, még nem kész az ember teremtése. Isten akarata nem egy önmagában álló és kiteljesedett individuum, hanem egy közösségben álló és így a teremtőjére hasonlító ember létrehozása volt. A Szentháromság titkában megjelenik Isten teljessége, tökéletessége.

10 A Sixtus-kápolna története a szent hely névadójának, IV. Sixtusnak a pontifikátusáig nyúlik vissza, aki 1473 és 1481 között emeltette az akkor még védelmi funkcióval is bíró épületet. Michelangelo a mintegy 460 négyzetméteres falfelületen az európai festészet egyik leggrandiózusabb remekművét teremtette meg. A Sixtus-kápolna mennyezete, mely sok szempontból magában egyesíti a történelem letűnt korait, a pogány hagyományokat, a keresztény múltat és az akkori reneszánsz jelent, olyan szintézist adott, amit egyedül Michelangelo tudott később kiegészíteni, mikor 1535-ben visszatért Rómába, és megfestette Az utolsó ítélet jelenetét. Tarján M. Tamás, „A Sixtus-kápolna mennyezeti freskóinak bemutatása”, *Rubicon online* 2026. január 28. <https://rubicon.hu/kalendarium/1512-november-1-a-sixtus-kapolna-mennyezeti-freskoinak-bemutataja>

11 Ter 2,4-7.

ge és közössége. Az ember is együttes állapotában értelmezhető egészként, melyben a nemiség nem korlátként jelenik meg, hanem inkább a teljesség részeként¹².

Az emberi test leplezetlen ábrázolása, az Úr testi formában történő megjelenítése a reneszánszig szinte tabu volt. Michelangelo valósággal felrobantotta ezeket az évezredek szabályokat, melyek áthatották az európai keresztény képzőművészetet¹³. A Sixtus-kápolna mennyezetfreskóján látható Ádám mezítelen és hibátlan szépségű testben és az idős, de erőt és bölcsességet sugárzó Atyaisten.

Az 1. számú képen jól látható az a Bibliát átítató jellemző, mely szerint a jó, az igaz, az Istent követő, a bűntől távol álló ember szép. Olyan alapvetés ez, mely számtalan történetben hangsúlyosan előkerül a Bibliában újra és újra nyomatékosan. Az arc ábrázolásából az ártatlanság sugárzik vissza az Atya felé. Átítat mindent a harmónia, de érződik, hogy nincs még kész. Istent egy angyali sokaság veszi körül, Ádám viszont még egyedül van. A művész ennek a fájdalmit festette az arcára. Szinte tönkreteszi a gyönyörű kompozíciót, mely sóvárogva előrevetíti Éva megalkotását.

12 A kinyilatkoztatás Istene fölötté áll a nemiségnek. A pogány istenek a természet termékenységet is szokták szimbolizálni; szobraik és jelképeik némelyiket férfinak, másikat nőnek ábrázolják, és az istenek násza a növények, állatok és emberek világában történő megtermékenyítések szimbóluma, tiszteletük pedig nemegyszer nemi kicsapongással volt összekötve. A Biblia Istenénél nincs és nem is lehet szó nemi hovatartozásról. Tulajdonságai hol férfiasnak (úr, király, hadvezér, atya), hol nőiesek (gondoskodó szeretet, könyörülő irgalmasság), mégsem lehet beszélni kétneműségéről, mint egyes mitológiai istenségeknél, akik „megszülték” a világot. Amikor a nemiség felett álló Isten az embert „saját képmására” teremtette, férfinak és nőnek teremtette; Ter 1,27. Ez a bibliai kijelentés a Teremtőnek arra a szándékára utal, hogy olyan tulajdonságok, amelyek benne teljes összhangban vannak, a két nemből megosztva legyenek; Előd István, *Katolikus Dogmatika*, (Budapest: Szent István Társulat, 1983), 809.

13 Bibliai alapvetés, hogy testi szemmel senki sem láthatja Istent. Számos teológiai érvelés is alátámasztja ezt, a dogmatika deklarált igazságként kezeli. Isten választottjai a zsidók, csak hatalmának, jóságának, vagy egyéb tulajdonságának megtapasztalásában találkoztak az Úrral, fizikailag senki teremtmény nem látta, nem hallotta, nem érintette őt. A választott nép lelkében kitörölhetetlenül élt a vágy, hogy lássa is, Akinek szava, „igéje” fel-felhangzott parancs, tilalom, ígéret vagy büntető szózat formájában. Többször olvasható az Ószövetségben, hogy aki meglátja az Urat, menten szörnyethal; Kiv 19,24; 33,20; vö. Ter 16,13; 32,30-31; Kiv 3,6; 19,13.; Előd, *Katolikus Dogmatika*, 32.

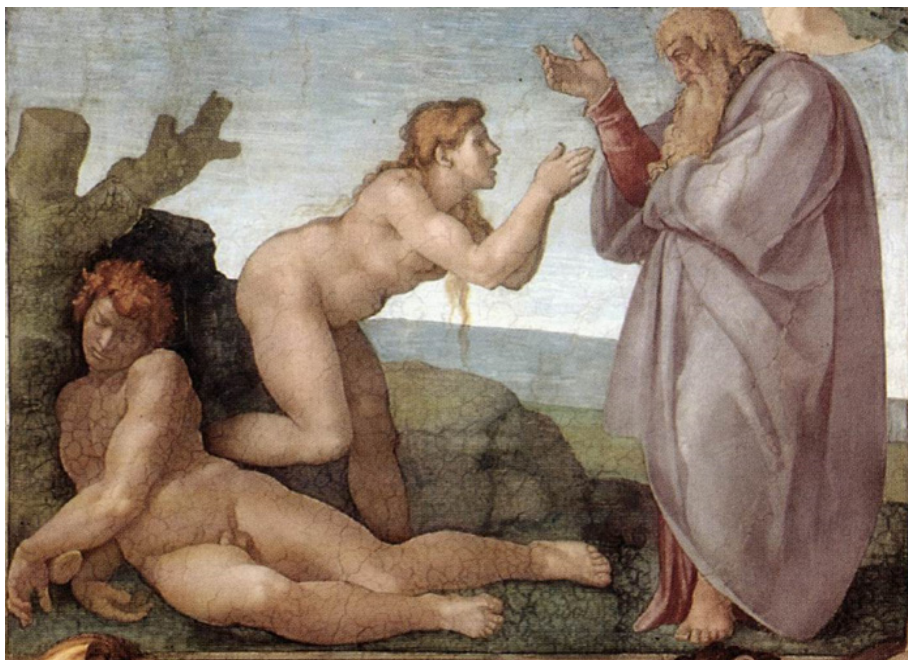
1. kép: Michelangelo Buonarroti: Ádám teremtése. A Sixtus-kápolna mennyezetfreskója

7. Éva teremtése

„Az Úristen parancsot adott az embernek: »A kert minden fájáról ehetsz. De a jó és rossz tudás fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz.« Azután így szólt az Úristen: »Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő.« Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát, s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. De a maga számára az ember nem talált segítőtársat, aki hasonló lett volna hozzá. Ezért az Úristen álmot bocsátott az emberre, s mikor elaludt, kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: »Ez már csont a csontomból és hús a húsemból. Asszony a neve, mivel a férfiből lett.« Mind az ember, mind az asszony meztelen volt, de nem szégyenkeztek egymás előtt”.¹⁴

Az ember teremtése Évával befejeződik. Ekkor használja a Biblia hangsúlyosan a férfi és az asszony (nő) kifejezéseket. Amikor Ádám egyedül van még nincs és nem is lehet nemi definíció, illetve elkülönülés meghatározva.

¹⁴ Ter 2,16-25.

2. kép: Michelangelo Buonarroti: Éva teremtése. A Sixtus-kápolna mennyezetfreskója

A melléklet 2. számú freskórészen újra visszaköszön a szépség, hiszen itt is még büntelen az ember. Éva tiszta, fehér, szinte világít, Ádám oldalából jön elő és Isten felé hajol, mintha hálálkodna és imádkozna. A mozdulatai, a tartása, az arca olyan mintha kiszabadulna, mintha mindig is Ádám része lett volna, csak éppen bezárva egy másik testbe. A képen érződik, hogy új ember jön létre, de mégis egy testből vannak, és a Biblia sora szerint újra eggyé válnak. Így lesz közös sorsuk és teljes életük a bűnbeesés előtt és után egyaránt. Ki kell emelni, hogy ezt a közösségben megtestesülő csodát, Éva teremtését, a közösség élményét még mindig ellenszolgáltatás nélkül adja Isten.

8. A bűnbeesés

Kezdetben egyetlen egy szabály volt, mely maga volt az erkölcs mértéke. „A kigyó ravaszabb volt a föld minden állatánál, amit az Úristen teremtett. Ezt mondta az asszonynak: »Valóban mondta Isten, hogy nem ehettek a

kert valamennyi fájáról?» Az asszony így válaszolt a kígyónak: »A kert fájának gyümölcséből ehetünk. Isten csak a kert közepén álló fa gyümölcséről mondta: Ne egyetek belőle, ne érintsetek, nehogy meghaljatok.« Erre a kígyó így beszélt az asszonyhoz: »Semmi esetre sem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.« Az asszony látta, hogy a fa élvezhető, tekintetre szép, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát gyümölcséből, megette, adott férjének, aki vele volt, és az is evett belőle. Erre felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek. Fügefaleveleket fűztek össze, és kötényt csináltak maguknak». ¹⁵

Olvashatjuk, hogy a kísértő egy állat, a kígyó képében jelenik meg. Ez az állat a legokosabb a teremtmények között. Okosabb és ravaszabb az embernél, megtalálja annak legsötétebb vágyát, miszerint az olyan akar lenni, mint az Istenek. Az egyház hittételként vallja, hogy Isten az embert próbára tette az engedelmességben, Ők azonban elbuktak és az ígért büntetést kapták. ¹⁶

¹⁵ Ter 3,1-7.

¹⁶ Az ősbűn (*peccatum originale originans*) bibliai leírását a Ter 3,1-24-ben olvassuk. A megelőző két fejezet a világ és az ember teremtéséről szól, és arról, hogy Isten mindent jónak teremtett, az embert is a boldogságra szánta. Honnan származik tehát a boldogtalanság? Honnan a szenvedés, a halál és az emberi gonoszság? Honnan a világban tapasztalható tömérdek fizikai, pszichikai és erkölcsi baj? Ilyen kérdések merültek föl a hívő izraeliták lelkében az első két fejezet hallatára vagy olvasásakor, ezekre a kérdésekre akar válaszolni a bűnbeesés története. Válasza: az Isten ellen történt lázadás, a bűn az oka mindannak a rossznak, ami a világban található. Vö. Előd, *Katolikus Dogmatika*, 158-159.

3. kép: Michelangelo Buonarroti: A bűnbeesés. A Sixtus-kápolna mennyezetfreskója

A 3. számú képen megjelenő festmény az egész bűnbeesési folyamatot bemutatja, szinte filmszerű, két epizódból álló kompozíciót tár fel. Az elsőben egyértelműen Éva a hangsúlyos szereplő. Ekkor még tiszta, ragyogóan szép testben és vágyakozó tekintettel éppen nyúl a gyümölcsért. Az Ő ábrázolásában nincs semmi különös vagy rendhagyó, ellentétben Ádámmal, aki igen aktív szereplőként jelenik meg. Ott van közvetlenül az asszony mellett, erejét megfeszítve kapaszkodik a fába, mutat, vagy nyúl a kígyó irányába. Vitathatatlan, hogy ott van Évával, ott van a bűn pillanatában, erős aktivitással részese a cselekménynek.

9. A büntetés és a kiűzetés

„Az Úristen így szólt a kígyóhoz: »Mivel ezt tetted, átkozott leszel minden állat és a mező minden vadja között. Hasadon csúszol, és a föld porát eszed életed minden napján. Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.« Az asszonyhoz pedig így szólt: »Megsokasítom terhességed kínjait. Fájdalmak közepette szüled gyermekeidet. Vágyakozni fogsz férjed után, ő azonban uralkodni fog rajtad.« Az embernek ezt mondta: »Mivel hallgattál az asszony szavára és ettél a fáról, jóllehet megtiltottam, hogy egyél róla, a föld átkozott lesz miattad. Fáradsággal szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Tövist és bojtortjánt terem számodra. A mező fűvét kell enned. Arcod veritékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.« Az ember Évának nevezte feleségét, mert ő lett minden élő anyja. Az Úristen pedig bőrből ruhát készített az embernek és feleségének, s felöltöztette őket”.¹⁷

Amint Isten korábban figyelmeztette az embert, ha eszik a tiltott fa gyümölcséből, meghal. Egyetlen törvény volt, ebben teljesedett ki minden, amit Isten elvárt a teremtményeitől.

Az ember tudta mit veszít el és azt is mit kap. Isten korábban pontosan megfogalmazta mi történik a törvény megszegésekor. A halál a fő büntetés, mellette a jó és a rossz ismeretének birtoklása a nyereség, ami egyfajta „jutalom”, amire a két bűnös vágyott. Isten igazságosságában nem veszi el ezt tőlük, hanem olyan világba helyezi őket, melyben ezen tudás helyes használata alapján visszajuthatnak újra az örök életre. Ilyetén módon az ősbűn kö-

¹⁷ Ter 3,14-21.

vetkezményei összetettek és már a Krisztusi megváltás felé mutatnak.¹⁸ Isten ezután már nem előlegezi meg a jutalmat, az embernek előzőleg kell azt a produktumaival kiérdemelnie. Teljesen megváltozik a Geneziskor érvényes pedagógiai metódus, melyben egy teljesen új korszak kezdődik.

A bűnbeesést ábrázoló freskó jobb felében a szegénytől roskadozó, elűzött emberpár látható. Két eltorzult arcú, sötét színekkel megfestett alak menekül. Éva különösen csúf vonásokkal rendelkezik, nemiségének kifejeződései teljesen takarásban vannak, valósággal eltűntek a női identitását jelentő külsődleges jegyek. Éva összegörnyed, Ádám szorosan mellette van, fölé magasodik. A két ember kompozíciója egy rendkívül erős összetartozást fejez ki, mely a büntetésben és magában az egész emberi történelemben is végig kíséri az emberi közösségeket.

Feltétlenül szükséges újfent kihangsúlyozni, hogy a paradicsomi élet után jelenik meg a feltételekhez, a produktumokhoz kötött jutalmazás elve, mint parancs. Ezután Isten akkor ad elismerést és ajándékokat az embernek, ha az keserves munkával kiérdemli azt. Ez már a hagyományos pedagógia szemlélete, mely magát a produktumot vizsgálja és azt jutalmazza vagy bünteti.

Kapcsolódik a gondolathoz még a mezítelenség is, mint egy igen fontos következménye a bűnnek. A Biblia pontosan fogalmaz. Az emberpár miután evett a jó és a rossz tudásának a gyümölcséből, észrevette, hogy meztelen.¹⁹ Ebben a meztelenségben látszik először az ember és ember közötti különbség. Az új érzés, mely korábban ismeretlen volt, nem más, mint a szegyen, mely a teremtkori büntelen állapotban még nem létezett, pedig akkor is ruhátlan volt.²⁰

Itt kell feltétlenül kiemelni, hogy a szegyen is része a pedagógiai folyamatoknak. Aki rosszul teljesít az élet iskolájában, nemcsak a jutalomból kap kevesebbet, hanem még a többi emberhez történő viszonyulása és a gyengesége miatti szégyennel is meg kell birkóznia. Maga a szegyen és annak jelölése a

18 A Biblia mondanivalóit elemző és azokat más-más oldalról megközelítő dogmafejlődés az őslapotot és annak elvesztését sohasem önmagában, hanem mindig az áteredő bűnnel kapcsolatban tárgyalta. Az áteredő bünt viszont a krisztusi megváltás hátterének tekintette, ezért annak csak megváltástani vonatkozásai foglalkoztatták. Ebből adódik, hogy az ősbűnről és az áteredő bűnről kevés alkalommal nyilatkozott az egyházi tanítóhivatal, ezek részletkérdéseit illetőleg tehát egymástól eltérő hittudományi elméletekre vagyunk utalva.; Előd, *Katolikus Dogmatika*, 163.

19 Ter 3,7.

20 Ter 2,25.

nevelési folyamatban egy jellegzetes presszió, mely végső soron a félelemmel kapcsolódik össze. Ezen logika során állapítható meg, hogy a bűnbeesés utáni világ törvénye és nevelési módszereként jelenik meg a produktivitáshoz, a teljesítményhez kapcsolódó jutalmazás. Már nincs megelőlegezett jutalom.

A kiűztetés után az ember új szerepkörének kialakulásával kezdetét veszi a történelem, melyben megindul az örökös harc az Ördöggel is, akinek hatása és súlya semmivel sem lesz kisebb, mint a bűnbeesés előtt. A modern világ egyre kevésbé tekinti valóságos személynek.²¹ Szerepköre kulcsfontosságú Isten tervében, nevelő, tanító munkájában. Akadályozza a produktum, a jócselekedet, az Istenhez és a szeretethez kötődő élet megvalósítását. Minden pillanatban jelen van az élet nagy iskolájában.

10. A megelőlegezett jutalmazásra épülő pedagógia gyakorlata

A szerző munkatapasztalatai, a Teremtéstörténet fent vázolt pedagógiai jellemzői és a művészeti ábrázolások jelképei együtt képeznek alapot egy sajátos nevelési, ösztönzési módszer alkalmazására. A jelen tanulmány tárgyát képező pedagógiai szisztéma lényege egyértelműen a bűnbeesés előtti tökéletes és tiszta állapot előzetes produktivitást nélkülöző ajándékozási szemlélete. Isten nem szabott az embernek előfeltételt ahhoz, hogy a teremtett világot és annak minden szépségét uralhassa és élvezhesse. Arra adott parancsot, hogy mit ne tegyen. Ez a cselekedet pedig maga a hűség és az erkölcs próbája. A kulcskérdés, hogy akar-e az ember engedelmessé válni Istennek? Betartja-e az egyetlen szabályt, mely így megtestesíti magát az erkölcsöt? Tökéletes létezés, büntelenség és erkölcsös élet addig van, ameddig ez az egyetlen szabály sértetlen marad.

Ennek az elvnek az adaptációjára épül a teológus és hitoktató hallgatók nevelése a készségfejlesztő kurzusok esetében. Nagyon fontos megjegyezni, hogy ezek nem konkrét tárgyi ismereteket, dogmatikai tudást, hanem kész-

²¹ A „modern ember”, még az ortodox is, rendszerint igencsak meglepődik, amikor megtudja, hogy a keresztes liturgia az Ördöghöz intézett szavakkal kezdődik. Az Ördög valójában nem kap helyet az ember vallásos szemléletében, leginkább a középkori babonák fegyvertárába tartozik, és vaskosan primitív mentalitást sejtet. Az egyház pedig mindig tapasztalta a démoni erőt, egyszerűen szólva „mindig ismerte az Ördögöt”. Ezt a közvetlen elméletet nem követte találó és szabatos tantétel megfogalmazása, ennek az az oka, hogy nehéz, ha ugyan teljesen nem lehetetlen racionálisan meghatározni az irracionálitást. A démoni, vagy általánosságban kifejezve: a gonosz pontosan az irracionális realitása. Schmemmann Alexander, *Vízből és szentlélekből*, (Budapest: Bizantológiai Intézet Alapítvány, 2012): 25-26.

ségeket igyekeznek átadni. Dominánsan a személyiség fejlesztésének tárgykörébe tartoznak. Ezen kurzusok célja, hogy a hallgatók empatikusabbak legyenek, befogadó szemléletük erősödjön. Istenkeresésükben és Isten megismerésében fejlődjenek, a szeretet gyakorlásában minél szélesebb lehetőségekkel ismerkedjenek meg. Kiemelhető tantárgy a szakmai önismeret, mely az empatikus képességek fejlesztésére koncentrál.

A pedagógiai technika lényege, hogy nem kell vizsgát tenni, nincs előzetesen megtanult produktummal prezentált teljesítési feltétel. Kiindulási alapként minden hallgató jeles érdemjeggyel indul. A tanóra háromféle struktúrában zajlik le. Részben előadás, kisebb mértékben a hallgatók személyes tapasztalásainak megvitatása, valamint együttes, közösségi beszélgetés és beszámoló. Ez utóbbi a leginkább rendhagyó tevékenység. Nem klaszszikus értelemben vett tanítás. Követlenebb témájú, mégis rendkívül erős nevelő hatása van.

A megelőlegezett ajándék, a hagyományos feltételektől mentes tanári szeretet megjelenése ugyanezen érzéseket és képességet próbálja erősíteni a hallgatókban. Későbbi életükben papként, hitoktatóként ők is próbálják minél inkább feltételek nélkül szeretni a rájuk bízott híveket és gyermekeket. Az egész pedagógiai módszer azért született, hogy az érzelmek, az empátia, a szeretet kiteljesedésének elősegítője legyen. A keresztény, katolikus tanítás kardinális üzenete így képviselhető hitelesebben és hatékonyabban a külvilág felé.

Szükséges még szót ejteni a kurzus során tananyagként megjelenő további alkotóelemekről. A domináns a fentiekben taglalt műelemzés módszere, a képzőművészet kiemelkedő alkotásainak bemutatása. Ezt kiegészíti a másik alkotóelem az önfeláldozásban, az önzetlenségben és a szeretetben kiemelkedő szentek életének bemutatása. Megismertetésre kerül Néri Szent Fülöp, Pietrelcinai Szent Pio vagy Olofsson Placid atya számos története, melyek a megelőlegezett és feltétlen szeretetről szólnak. Az emberi sorsok bemutatása, a próbatételekre adott válaszok nagyon erős élményként hatnak a környezetre, a hallgatóságra, különösen a fiatalokra. Jelen értekezés terjedelme nem teszi lehetővé az életrajzi tanulások elemzését. Következtetésként megállapítható, hogy valamennyi élettörténet a jutalmazó szeretet magatartásformáját testesítette meg.

Felmerülhet a kérdés, hogy azok a hallgatók, akik passzívan vesznek részt, milyen érdemjegyet kapnak, ténylegesen teljesítik-e a feltételeket? A válasz

igazságtalannak és irracionálisnak tűnhet, mert akár jeles érdemjegyet is érvényesíthetnek. Ugyanis ennek a kurzusnak nem individuumok, nem egyének a résztvevői, hanem egy hallgatói közösség, mely közösségi minőségében egy teológiai sorsot és célt testesít meg. Ádám és Éva, mint az első emberpár, sem egyénre szabott szabályokat, illetve jutalmakat kapott. Közös volt mindenük, sőt a kiűzetés után is közös lett a büntetésük, a feladatuk és a sorsuk is. Közös a bűn és a bűnhődés is.

A diákok összetartozását, hivatástudatuk erősítését hivatott megtámogatni a közösségi élmény, melyből alapvetően nem lehet kikerülni előzetes feltételek nem teljesítése miatt.

Megemlíthető, hogy a hagyományos értelemben vett tudásmenedzsment, alapjaiban eltér ettől a szisztémától. Olyan modern humán erőforrás fejlesztési diszciplínaként működik, mely a közösség kohézióját igyekszik elősegíteni, de annak racionális, a kölcsönös érdekekre épülő mechanizmusaiiban gondolkodik. Módszereiben mégis találhatóak párhuzamok. Számos metódust használ, mely igyekszik elősegíteni a közösségben rejlő és az egyén képességeit is inspiráló gondolatokat.²²

A kurzusok során szerzett oktatói tapasztalatokkal kapcsolatban kiemelhető, hogy egyértelműen erősödik a diákokban a szolidaritás, az empátia. Egy különleges élménnyel is gazdagítják a tanárt. Elfogadóbbak lesznek irányába és hitelesebb karakterként fogadják a tanító munkáját. Fontos azonban kiemelni, hogy nem az oktató a főszereplő, éppen ellenkezőleg. Ő is a közösség része, nem több és nem is kevesebb, mint annak bármely tagja. Nem alakul ki a szigorú tanár-diák hierarchia, a tanár fősege a tudása, személyisége miatt jön létre a csoportban, nem a jogi értelemben deklarált hatalma miatt. Így válhatnak a kurzusok rendezett és vezetett eseményekké anélkül, hogy egy rákényszerített tekintély irányítása érvényesülne.

II. Összefoglalás

A teremtéskor egy csodálatos tiszta világ kezd el működni, rengeteg ajándékkal és szépséggel. Ebben helyezkedik el az ember, mint aki megelőlegezve, előzetes produktum nélkül kiérdemli és megkapja mindezt. Egy szabály van, melyet megszeg, és ezért elveszít mindent, de kap új ígéretet.

22 B. Erdős Márta, Juhász Gábor, Garai Péter, „A szervezeti tudásmenedzsment elméleti alapjai”, *Szakképzési Szemle* 28.1 (2012): 41-54.

Az új életben Isten már megszab előzetes teljesítési feltételeket, abszolválásuk után jön a jutalom. A pedagógiai üzenet szempontjából a bűnbeesés egy választóvonal volt. Előtte nem kellett az embernek letennie Isten színe elé tételes teljesítményeket a jutalomért, utána már igen. Amit viszont Isten mindig is és kezdettől fogva parancsolt, az a hűség, mely magának a teremtet világnak a kötelessége.

A Genézis pedagógiai üzenetében benne foglaltatik az emberpár különböző, de mégis egységet alkotó karaktere is. Ezen keresztül fogalmazódik meg a tanítás. A nemi identitás, a tevékenységek, a feladatok ekkor még nem válnak ketté, ezen tulajdonságok az ősbűn elkövetése után jelennek meg, mint ahogy a mezítelenség és az abból eredő testi különbségek is. Ádám és Éva együtt alkotják magát a kezdeti társadalmat. Együttesen, közös büntetést és közös sorsot kapnak, új paranccsal, új tanítási és jutalmazási mechanizmussal. Létrejön a család, majd a nagyobb közösség, maga az emberiség, melyhez kapcsolódik és kiteljesedik Isten közössége a hitben, az egyházban is. Ennek a nagy családnak a részesei, fontos szereplői a papok, a teológusok, a hittanárok és a vallásos szellemben működő tanárok. Számukra különösen fontos a lélekben, a közösségi életben és a szeretetben való gyarapodás. A tanulmányban felvázolt tanítás ezt kívánja erősíteni és segíteni.

Ahhoz, hogy könnyebben megérthessük az ember természetét, a genézis pedagógiáját, a művészet jön segítségünkre. A bűnnel, a törvényszegéssel az ember karaktere megváltozik, szépsége eltűnik, a bűn eltorzítja, így már nem lesz Istenhez hasonlatos. A művészetben ez hangsúlyosan megjelenik. Michelangelo, aki az emberi szépséget rajongva szerette, megfesti a bűn nélküli emberpárt ragyogó szépségében, majd a bűn csúfságában. A Sixtus-kápolna központi részén elhelyezkedő mennyezetfreskóján az egész folyamat egy metamorfózisként tárul a szemlélő közönség szeme elé. Filmszerű történetként látható ahogy Isten teremt, tanít, büntet, irgalmaz, és ahogy az ember végig bukácsol a történelmen.

Ez egy hatalmas tanítási-tanulási folyamat is, melynek egy aspektusát – a Genézis időszakát elemzi a dolgozat a pedagógia, a közösségi kapcsolatok vonatkozásában. A bűn előtt Isten előzetesen ajándékozik, utána már az elvárt cselekedetek alapján, de még ekkor is visszavárja Ádám és Éva utódait az örök boldogságra. Ebben újfent Isten szerető, ajándékozó arca jelenik meg, ami az irgalommal társulva utat, célt és reményt mutat az embernek az üdvösség felé vezető úton.

Bibliográfia

- Előd István. *Katolikus Dogmatika*. (Budapest: Szent István Társulat, 1983).
- B. Erdős Márta. Juhász Gábor. Garai Péter. „A szervezeti tudásmenedzsment elméleti alapjai”. *Szakképzési Szemle* 28.1 (2012). 41-54.
- Ferenc pápa. *Ad theologiam promovendam*, Vatican-Róma, 2023/4.
- Garai Péter. *A magyar szakképzés kórrajza – Ellentmondások és lehetőségek feltárása a Dél-dunántúli Régió esetében*. (Kaposvár: Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, 2009).
- Garai Péter. „Az erkölcs és a modern társadalmak fejlődésének kapcsolata”. In I. Kárpát-medencei Nemzetközi módszertani konferencia. Szerk. Bencéné Fekete, A. (Kaposvár: Kaposvári Egyetem, 2010).
- Juhász Gábor és Garai Péter. *Human research in the non-profit sector*. (Pécs: University of Pécs, Faculty of Humanities, 2007).
- Németh István és Tóth Attila Ákos. „Filozófia és szentírástudomány. A megértés, mint esemény aspektusai, a Jelenések Könyvéhez adott értelmezési kulcsok gyakorlati példáival”. *Athanasiana* 57, (2024): 8.
- Ratzinger Joseph. *A liturgia szelleme*. (Budapest: Szent István Társulat, 2002).
- Romani Rolland. *Michelangelo élete*. (Budapest, Révai Kiadó 1920).
- Schmemmann, Alexander. *Vízből és szentlélekből*. (Budapest: Bizantológiai Intézet Alapítvány, 2012). 25-26.
- Tarján M. Tamás. „A Sixtus-kápolna mennyezeti freskóinak bemutatása”. *Rubicon online* 2026. január 28. <https://rubicon.hu/kalendarium/1512-november-1-a-sixtus-kapolna-mennyezeti-freskoinak-bemutatasa>

INÁNTSY-PAP ÁGNES

SZAGKHF

Az egyházi önazonosság pedagógiai dimenziói a magyarországi görögkatolikus népoktatásban (1877–1948)

Bevezetés

A görögkatolikus népoktatás neveléstörténeti vizsgálata hozzájárul a magyar neveléstörténet differenciáltabb értelmezéséhez, mivel a felekezeti iskolák nem csupán intézménytörténeti, hanem identitásformáló pedagógiai folyamatként értelmezhetők. Jelen tanulmány ezt a megközelítést alkalmazza, összhangban a felekezeti nevelés modern neveléstörténeti értelmezéseivel.

E megközelítés különösen indokolt a neveléstörténet azon irányzatai felől, amelyek az iskolát kulturális és szimbolikus térként értelmezik, és az intézményi működés mögött meghúzódó értékközvetítő mechanizmusokat vizsgálják.

A magyarországi görögkatolikus egyház oktatási és nevelési tevékenysége a modern kori magyar neveléstörténet egyik sajátos, ugyanakkor sokáig periférikusan kezelt területét jelenti. A görögkatolikus közösségek társadalmi helyzete, történeti tapasztalatai és felekezeti sajátosságai olyan pedagógiai gyakorlatot eredményeztek, amelyben az oktatás nem csupán ismeretátadó, hanem identitásformáló funkciót is betöltött¹.

A XIX. század végétől az iskolák 1948-as államosításáig tartó időszak különösen alkalmas annak vizsgálatára, miként vált az oktatás és nevelés az egyházi önazonosság megőrzésének és közvetítésének egyik legfontosabb intézményes eszközevé.

Az időhatárok kijelölése nem véletlenszerű: 1877 az egységes katolikus tanterv és az oktatásirányítás új rendszerének bevezetésével, míg 1948 a fe-

¹ Szabó József, *A magyarországi görögkatolikusok története* (Nyíregyháza, 1992), 294–303.

lekezesi oktatás intézményes kereteinek felszámolásával jelent fordulópontot.²

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a görögkatolikus népoktatás miként járult hozzá a felekezeti identitás fenntartásához és újratermeléséhez, valamint hogyan jelent meg mindez a pedagógiai gyakorlatban, a tantervekben, tankönyvekben és a nevelői szerepfelfogásban.

Elméleti és fogalmi keret

Az egyházi önazonosság fogalma olyan komplex konstrukcióként értelmezhető, amely magában foglalja az adott felekezet történeti tudatát, liturgikus hagyományait, intézményi struktúráit és normarendszerét. Az önazonosság nem statikus állapot, hanem folyamatosan újratermelődő folyamat, amelynek egyik legfontosabb színtere az oktatás és nevelés³.

Az identitás fogalma ezzel összefüggésben az egyén és a közösség viszonyára vonatkozik. A felekezeti identitás pedagógiai értelemben azt jelenti, hogy a nevelési folyamat során a tanulók olyan értékeket, narratívákat és viselkedésmintákat sajátítanak el, amelyek révén magukat tudatosan egy adott vallási közösség tagjaiként értelmezik.⁴ A felekezeti nevelés ebben az értelemben nem pusztán hitoktatást jelent, hanem átfogó pedagógiai gyakorlatot, amely az erkölcsi nevelést, a közösségi lojalitás kialakítását és a kulturális hagyományok átörökítését is magában foglalja.

Módszertani megjegyzések

A normatív pedagógiai elvárások és a mindennapi iskolai gyakorlat közötti eltérés a neveléstörténeti kutatások egyik alapvető kérdése. A görögkatolikus népoktatás esetében e különbség adaptív pedagógiai működésként értelmezhető.

A helyi közösségek társadalmi adottságai, a tanítók képzettsége és többfunkciós szerepfelfogása mind hozzájárultak ahhoz, hogy a normák alkalmazása differenciált formában valósuljon meg.

2 Szabó József, i. m., 15.

3 Farkas Mária, *A katolikus népiskolai tantervek története* (Budapest: Trezor Kiadó, 2008), 35.

4 Mészáros István, *Egyházi iskolaigazgatás Magyarországon* (Budapest: Szent István Társulat, 2000), 226.

A tanulmány történeti–neveléstörténeti módszert alkalmaz, kvalitatív forráselemzésre építve. Az elemzés alapját tantervi dokumentumok, tankönyvek, püspöki körlevelek, statisztikai kimutatások és korabeli görögkatolikus pedagógiai sajtóanyagok adják. A források együttes vizsgálata lehetővé teszi annak feltárását, hogy a normatív előírások és a mindennapi pedagógiai gyakorlat miként kapcsolódtak össze a felekezeti identitás közvetítésében.

A görögkatolikus oktatás társadalmi és történeti háttere

A magyarországi görögkatolikus hívek túlnyomó többsége a XIX. század végén alacsony társadalmi státuszú rétegekhez tartozott, ami jelentősen befolyásolta iskoláztatási lehetőségeiket⁵. Ebben a közegben az oktatás nem elsősorban elitképző funkciót töltött be, hanem a közösségi önazonosság megőrzésének és a mindennapi életben való boldogulásnak az eszközeként jelent meg.

Az állami beavatkozás már a XVIII. századtól érzékelhető volt, miközben az egyházi infrastruktúra – különösen a parókiák hálózata – stabil alapot biztosított az oktatás megszervezéséhez⁶. Fináczy Ernő adatai szerint a század végére már működő görögkatolikus iskolarendszer alakult ki, amelynek központi szereplője a kántortanító volt⁷.

A kántortanító kettős – liturgikus és pedagógiai – szerepe a vallási és iskolai szocializáció szoros összekapcsolódását eredményezte.⁸

Oktatáspolitikai fordulatok és intézményi keretek

A kiegyezést követő népiskolai törvények új jogi kereteket teremtettek a felekezeti oktatás számára, ugyanakkor a görögkatolikus iskolák fejlődését hosszú ideig strukturális és anyagi korlátok nehezítették⁹. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-es megalapítása jelentős mérföldkő volt a magyar anyanyelvű görögkatolikus hívek oktatási és nevelési helyzetének rendezésében¹⁰.

5 Szabó József, i. m., 294.

6 Ember Győző, *Az egyház és az iskola kapcsolata a XVIII. században* (Budapest, 1947), 95.

7 Fináczy Ernő, *A magyarországi népiskolák története* (Budapest, 1899), 258.

8 Udvari István, *A görögkatolikus népoktatás története* (Nyíregyháza, 2001), 78.

9 Szabó József, i. m., 15.

10 Pirigyi István, *A Hajdúdorogi Egyházmegye története* (Nyíregyháza, 1982), 132.

Az oktatásirányítás 1877 utáni átalakulása – az egyházmegyei főtanfelügyelői rendszer kiépülése – egységesebb szakmai ellenőrzést tett lehetővé.¹¹ A schematismusok statisztikai adatai ugyanakkor arra utalnak, hogy a pedagógiai munka jelentős túlterheltség mellett zajlott¹².

Állam–egyház viszony pedagógiai következményei

A nyelvhasználat kérdése a görögkatolikus népiskolákban identitáspolitikai jelentőséggel bírt. Az oktatás nyelve egyszerre szolgálta a társadalmi integrációt és a felekezeti hagyományok pedagógiai közvetítését.

A tanítás nyelvének pedagógiai jelentősége túlmutatott a kommunikációs funkción: a nyelv az identitás elsajátításának és a közösségi önmeghatározásnak is fontos eszköze volt.

Az állami oktatáspolitikai és a felekezeti autonómia viszonya a vizsgált időszakban folyamatosan változott, ami közvetlen hatással volt a görögkatolikus népiskolák pedagógiai mozgásterére. Az állami tanfelügyelet erősödése egyfelől hozzájárult a szakmai standardok egységesítéséhez, másfelől azonban korlátozta a felekezeti sajátosságok szabad érvényesítését.

Pedagógiai szempontból ez a kettősség abban nyilvánult meg, hogy a görögkatolikus iskolák kénytelenek voltak alkalmazkodni az állami tantervi előírásokhoz, miközben igyekeztek megőrizni vallási és liturgikus hagyományaik pedagógiai jelentőségét. A tantervek és iskolai gyakorlat elemzése azt mutatja, hogy a felekezeti nevelés nem szorult vissza, hanem rejtettebb, indirektebb formában érvényesült.

Az államosítás előtti években az egyházi iskolák pedagógiai autonómiája fokozatosan szűkült. Neveléstörténeti értelemben ez a folyamat nem csupán intézményi változást jelentett, hanem a felekezeti identitás pedagógiai közvetítésének feltételeit is alapvetően átalakította.

A statisztikai források (Schematismus) neveléstörténeti értelmezése

A görögkatolikus népoktatás intézményi működésének vizsgálatához a schematismusok különösen értékes forráscsoportot jelentenek, mivel nem csupán adminisztratív adatokat közölnek, hanem közvetett módon bete-

11 Mészáros István, i. m., 223.

12 *Schematismus Hajdudorogensis ad annum domini 1918* (Hajdúdorog, 1918), 239.

kintést nyújtanak a pedagógiai gyakorlat mindennapi feltételeibe is. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1918. évi schematizmusa részletes adatokat szolgáltat az iskolák számáról, a tanulólétszámról, valamint a tanítók és kántortanítók terheltségéről.

A statisztikai adatok alapján jól látható, hogy egy-egy kántortanítóra gyakran jelentős számú tanuló jutott, miközben a tanító liturgikus feladatokat is ellátott.

Ez a kettős szerep nem csupán munkaidőbeli túlterheltséget jelentett, hanem pedagógiai értelemben is meghatározta a nevelési folyamat jellegét. A tanító személye a tanulók számára nem választható szét pedagógiai és egyházi funkciókra: a vallási és erkölcsi normák közvetítése a mindennapi iskolai gyakorlat részévé vált.

Neveléstörténeti szempontból különösen fontos annak hangsúlyozása, hogy a magas tanulólétszám és a korlátozott infrastrukturális feltételek ellenére a görögkatolikus iskolák működőképessége fennmaradt. Ez arra utal, hogy az oktatás nem pusztán állami kötelezettségként jelent meg, hanem a közösségi önfenntartás egyik alapvető eszközeként működött.

A kántortanító, mint pedagógiai és identitáshordozó szerep

A görögkatolikus népoktatás sajátos nevelési modelljének egyik kulcsfigurája a kántortanító volt, aki egyszerre töltötte be a pedagógus és az egyházi szolgálattevő szerepét. Ez a kettős funkció neveléstörténeti szempontból különösen jelentős, mivel a tanító személye vált a felekezeti identitás egyik legfontosabb hordozójává.

A kántortanító nem csupán tananyagot közvetített, hanem mindennapi viselkedésével, liturgikus részvételével és erkölcsi példamutatásával is nevelői hatást gyakorolt a tanulókra. A pedagógiai gyakorlat így implicit módon is hozzájárult a vallási önazonosság megerősítéséhez. A tanító személye a tanulók számára a vallási normák és közösségi elvárások megtestesítőjeként jelent meg.

Neveléstörténeti értelemben a kántortanító szerepe túlmutat a modern pedagógus fogalmán: olyan komplex nevelői funkciót testesített meg, amelyben az oktatás, a liturgia és a közösségi élet szorosan összefonódott. Ez a szerepfelfogás meghatározó volt a görögkatolikus felekezeti nevelés identitásformáló erejében.

Tantervek és nevelési célok

A katolikus népiskolai tantervek központi célja a vallásos és erkölcsi nevelés volt, amely a felekezeti identitás megerősítését szolgálta¹³. Az 1896-os és 1905-ös tantervekben fokozatosan megjelent a nemzeti nevelés hangsúlya is¹⁴. Az 1937-es Tanterv és utasítás már egyértelműen az egyháznak és a hazának egyaránt elkötelezett polgárok nevelését tűzte ki célul¹⁵.

Tankönyvek, liturgikus rend és a „rejtett tanterv” pedagógiája

A tankönyvek elemzése a felekezeti nevelés vizsgálatának egyik kulcsterülete, mivel a taneszközök nem csupán explicit tananyagot közvetítenek, hanem egyfajta rejtett tantervként is működnek. A görögkatolikus népiskolákban használt tankönyvek nyelvezete, tematikus súlypontjai és értékhorizontja egyaránt hozzájárultak a felekezeti identitás pedagógiai megerősítéséhez.

A liturgikus év rendje hangsúlyos szerepet kapott az olvasókönyvek és vallási tárgyú taneszközök szerkezetében. Az ünnepkörökhöz kapcsolódó szövegek a tanulók számára a vallási időszemlélet belsővé tételét szolgálták, miközben erkölcsi mintákat és közösségi normákat is közvetítettek.

A két világháború közötti időszakban megjelenő görögkatolikus tankönyvfejlesztési törekvések tudatos identitáspolitikai programként értelmezhetők. A szerzők célja az volt, hogy a görögkatolikus hagyományok a tananyag strukturáló elvévé váljanak.¹⁶¹⁷

A görögkatolikus pedagógiai sajtó, mint identitásdiskurzus

A görögkatolikus pedagógiai sajtó – különösen a Görögkatolikus Tanító és a Görögkatolikus Szemle – fontos fórumot biztosított a felekezeti nevelésről folytatott szakmai és ideológiai diskurzus számára. A cikkek visszatérő motívuma a „jó görögkatolikus tanító” ideálja volt, amelyben a szakmai felkészültség és az erkölcsi példamutatás egységet alkotott.¹⁸

13 Farkas Mária, i. m., 35.

14 Farkas Mária, i. m., 32.

15 *Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára* (Budapest, 1937), 7.

16 Mészáros István, i. m., 229.

17 Tóth József, „Görögkatolikus iskola”, *Görögkatolikus Szemle* 9.3 (1934): 4.

18 Gebri Antal, „Elvégre görög az iskola”, *Görögkatolikus Szemle* 11.8 (1936): 4; Bányai János, „Szerezzük hivatásunkat”, *Görögkatolikus Tanító* 1.1 (1926): 2.

Neveléstörténeti értelmezés és következtetések

A görögkatolikus népoktatás vizsgálata rámutat arra, hogy a felekezeti iskolák nem pusztán alkalmazkodtak az állami oktatáspolitikához, hanem aktív szerepet játszottak a közösségi önazonosság formálásában. A tantervek, tankönyvek és a nevelői szerepfelfogás összhangja olyan komplex pedagógiai környezetet hozott létre, amely túlmutatott a formális tantervi előírásokon.

Összegzésként megállapítható, hogy a görögkatolikus felekezeti nevelés története nem csupán egy szűk felekezeti közösség múltját világítja meg, hanem általános tanulságokkal szolgál a nevelés és identitás kapcsolatának megértéséhez a magyar neveléstörténet egészében.

A vizsgált időszak tapasztalatai alapján az oktatás és identitás kapcsolata nem statikus viszonyként, hanem történetileg változó pedagógiai konstrukcióként ragadható meg.

Bibliográfia

- Bányai János (1926): „Szeressük hivatásunkat”. *Görögkatolikus Tanító* 1.1: 2.
- Bilkei Gorzó István (1927): „Szózat a görögkatholikus magyarsághoz”. *Görögkatolikus Tanító* 2.1: 1–3.
- Ember Győző (1947): „A munkácsi görög katolikus püspökség lelkeségeinek 1747. évi összeírása”. In: *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*. Budapest: Szent István Társulat. 95–116.
- Farkas Mária (2007): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Fináczy Ernő (1899): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. kötet (1740–1773)*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Gebri Antal (1936): „Elvégre görög az iskola”. *Görögkatolikus Szemle* 11.8: 4.
- Mészáros István (2000): *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Budapest: Szent István Társulat.
- Pirigyi István (1982): *A görögkatolikus magyarság története*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
- Schematismus Hajdudorogensis ad annum domini 1918* (1918). Hajdúdorog.

Szabó József (1992): *A magyarországi görögkatolikusok története.*

Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola.

Tanterv és utasítás a katolikus népiskolák számára (1937). Budapest: Szent István Társulat.

Tóth József (1934): „Görögkatolikus iskola”. *Görögkatolikus Szemle* 9.3: 4.

Udvari István (2001): *A görögkatolikus népoktatás története.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola

KÜRTI LÍVIA
EKKE-FKI-TGT

**„Minden forrásom belőled fakad!” – A víz a Bibliában,
és földrajzi vonatkozásai**

Bevezetés

A teremtett világ alapvető eleme a víz. Bolygónk felszínének 71%-a, tesztünknek pedig átlagosan 50-65%-a, míg egy egyszerű sejtnek 70-80%-a víz. Nélküle nem tudunk működni. Napjainkban pedig egyre jelentősebbé válik ez a színtelen, szagtalan, íztelen folyadék, hiszen 2026. január 20-án az ENSZ hivatalosan is meghirdette a vízcsőd időszakát,¹ ami a vízhiánynál is súlyosabb állapot. Ferenc pápa *Laudato Si'* enciklikájában kifejtette és azt kérte, hogy a tiszta ivóvízhez való jog legyen alapvető és egyetemes emberi jog,² a többi emberi jog gyakorlásának feltétele. Ezért felelőségünk és kötelességünk úgy használni a rendelkezésünkre álló vízkészleteket, hogy az mindenki számára elérhető és megfizethető legyen, és a természet számára is biztosítsuk. A Biblia számos helyen tesz említést a vízről és sokszor találkozunk olyan leírásokkal, amelyek a Szentföld aszályos időszakait mutatják be. Számos olyan ötlet és leírás található benne, amiből most is tanulhatnánk. De ennél sokkal mélyebb szimbolika is felismerhető az Írásban. A víz több, mint H₂O: szimbólum és fizikai valóság, amely összeköti a teremtést a megváltással. A vallási képzetben és az egyházi liturgiában egyszerre jelenik meg, mint ez élet hordozója és mint az istenivel való találkozás anyaga, a társadalom és a földrajz számára a víz erőforrás, kockázat és hatalom.³

Az ismerőseim sokszor kérdezik tőlem miért járok templomba, és miért olvasom a Bibliát, hiszen Istennel beszélgetni otthon is lehet.

¹ Madani Kaveh, *Global Water Bankruptcy: Living Beyond Our Hydrological Means in the Post-Crisis Era*, (Richmond Hill: United Nations University Institute for Water, Environment and Health, 2026).

² Ferenc pápa: *Laudato Si' (Áldott légy) kezdetű enciklikája* (Budapest: Szent István Társulat, 2015) LS 30. 21.

³ Korzenszky Richárd, „A víz szakrális-spirituális jelentősége”, *Somogy* 2018/4: 3–9, különösen 3–5 (a víz több mint anyag; víz és hatalom), 6–8 (Biblia, liturgia, Jordán).

Erre azt szoktam nekik elmondani, hogy a víz is mindenütt jelen van, a folyókban, patakokban, sőt vízgőz formájában is, de ha szomjas vagyok, akkor csak a forrás tud életető vizet adni. Igazán töltekezni csak az Eukarisztiából és a Bibliából tudok, mert minden forrásom belőle fakad. Ebben a tanulmányban szeretném megvizsgálni a víz földrajzi vonatkozásait a Szentírásban.

A víz szerepe a Bibliában

A víz kifejezés a Szentírásban több, mint 600 alkalommal fordul elő (legalábbis a Szent István Társulat kiadásában). Az Ószövetségben sokkal többször jelenik meg (537 említés), mint az Újszövetségben. Sokszor valóban csak földrajzi fogalomként értelmezhető, de Jézus megjelenésével számos egyéb szimbolikus jelentés is társul hozzá. Ennek a tanulmánynak azonban nem célja a teljes körű bemutatása, inkább csak szemelvényeket ad és a földrajzi vonatkozásokra koncentrálni.

A Teremtés könyvének második verse azzal kezdődik, hogy a „Föld pusztta és üres volt, és sötétség volt a mélység felett, és Isten Lelke a vizek felett lebegett”.⁴ Itt tehát a víz úgy jelenik meg, mint őselem, a későbbiekben pedig alsó és felső vizekre osztja a Teremtő, és ez utal a rendezettségre is, amelyen a Teremtés könyve végig vezeti az olvasót és bemutatja, hogy a zsidó hagyomány is jól ismerte a kozmosz rendezettségét. Valamint az is jól látszik, hogy a választott nép számára a víz valóban az életet jelentette, hiszen pusztai vándorlásuk hosszú évtizedei alatt elsősorban a szikla- és kavicssivatagokban vándoroltak, ahol egy-egy előtörő forrás jelenléte az elemi szükségleteik kielégítését jelentette. Ez a mozzanat a Teremtés folyamán mindig megjelenik, mint ahogy a vízzel való kapcsolat is, hiszen az Édenkertet leíró versben meg is említi azt a négy folyót, amelyek a kertből ered és amelyek a kertet éltetik.

Ezen folyók a Pison, Gihon, Tigris és az Eufrátesz. Ezek közül az utóbbi kettőt könnyű földrajzilag azonosítani, de az első két folyó már komoly fejtörést okoznak, és mai napig nincs tudományos konszenzus arra vonatkozóan, hogy a Pison az az Indusnak felel-e meg vagy a Gihon esetleg a Kék-Nílus, vagy maga a forrás, amely Jeruzsálem ivóvízellátásért felel.⁵ Bár a Szentírást sokan csak irodalmi műnek tekintik, számos olyan víztest is megjelenik ben-

⁴ Ter1,2 Szent Jeromos féle fordítás.

⁵ Kovács Sándor „Az Édenkert kora ókori földrajzi helye”, *Ősi Gyökér* 52.2 (2024): 31-42.

ne, amelyek mai megfelelőit is jól ismerjük. Ilyen pl. a Nílus, a Vörös-tenger, Genezáreti-tó, Jordán.

Ugyanakkor az is látható a Teremtés könyvében, hogy a víz nemcsak éltető erő, hanem a pusztítás eszköze is egyben, ahogy azt Noé könyvében olvassuk. Ráadásul itt kettős szimbolika jelenik meg, mert bár a 40 napos eső által keletkezett özönvíz mindent elpusztít, de mégis a megtisztulás jelenik meg általa, hiszen így adódik lehetőség az újrakezdésre és az új szövetségre, amelyet Isten köt Noéval.⁶ A szövetség jele pedig a szivárvány, amelynek létrejötte a természetben víz nélkül nem lehetséges. Török Cs.⁷ (2021) szerint a Bibliában Isten a vizek uraként jelenik meg, több alkalommal is például a 104. zsoltárban „Az eget kifeszíted, mint a sátozt, lakóhelyed a vizek fölött rendezted be.”⁸ Ha pedig Ő a vizek ura, akkor bármikor képes vizet fakasztani, vagy éppen elapasztani, vagy a tengert kettéválasztani, ahogy azt a Kivonulás könyvében, vagy a Számok könyvében is teszi. De ha kell, aszályal sújtja az Ígéret földjét Illés idejében, hogy a választott nép visszatérjen a helyes útra.⁹ Sokszor említi a szöveg, hogy a harmat is éltető víz, ami azt mutatja, hogy a félszáraz éghajlaton élő zsidó nép tudta, hogy a reggeli harmatban megjelenő nedvesség mennyire fontos a természet számára, sokszor az egyetlen vízforrás a nap folyamán.¹⁰

A Bibliában az is sokszor megfigyelhető, hogy a szélsőséges időjárási helyzetek Isten hatalmának kinyilvánítását szolgálják azért, hogy szeretett népe visszatérjen hozzá.¹¹ Az aszályt, az éhínséget az Úr arra használja, hogy figyelmeztesse népét, az út, amelyen jár nem helyes.¹²

Az Újszövetségben megjelenő említések sokszor sokkal szimbolikusabbak, hiszen Jézus Jákob forrásánál találkozik a samariai asszonnyal, aki felismeri benne a megígért Üdvözítőt¹³. Ennél azonban sokkal hangsúlyosabb az a szimbolika, amit Jézus személye hordoz magában, amikor azt mondja, hogy „aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék, aki hisz bennem: belsejéből, az

6 Ter 9,1-18.

7 Török Csaba „Lélekáradás és éltető víz”, *Szív* 2021. szeptember, 26-28.

8 Zsolt 104,2-3.

9 1 Kir 17,1-24.

10 Ter 27,28; Ter27,39; Kiv 16,13-14; Kiv 21,11; Szám 11,9; Szám 35,14; MTörv 19,19; MTörv 32,2; MTörv 33,13; MTörv 33,28; Bír 6,38-39; Zsolt 133,3; Mik 5,6. stb.

11 Beyer, B. B. „Weather conditions in ancient Israel”, *Ezra Journey* 2026.03.12. <https://ezrajourney.com/wp-content/uploads/Articles/Weather%20Conditions%20in%20Ancient%20Israel.pdf>.

12 Ám 4,6-8.

13 Jn 4,5-42.

Írás szava szerint, élő víz folyói fakadnak”.¹⁴ Vagyis egyértelművé teszi, hogy ő az életető víz, a teremető erő, aki maga Isten. Ez aztán majd megnyilvánul a keresztfán is, amikor oldalából víz és vér tört elő.¹⁵ Így teljesülnek be Ezékiel próféta szavai, belőle tör elő az életet adó forrás.¹⁶

Földrajzi vonatkozások

Ahogy azt már korábban is említettem, számos olyan természeti jelenséget, víztestet említenek a szent szövegek, amelyeket mi is jól ismerünk. Azt is látjuk a Bibliában, hogy a szerzők jól ismerték az árvizeket és az aszályt.

Egy adott terület vízháztartása jelentősen függ az adott régió éghajlati viszonyaitól, a besugárzás nagyságától és az oda érkező csapadék mennyiségétől. A hőmérséklet hatással van a csapadék halmazállapotára és a párolgás mennyiségére.

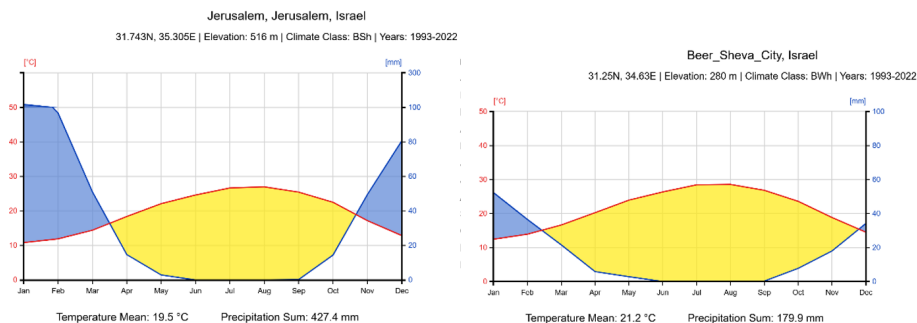
Ha megnézzük a ma rendelkezésünkre álló mérési adatsorokat, akkor nagyon jó képet kaphatunk arról, hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük.

A Szentföld, mai Izrael területe északon a mediterrán éghajlati terület-hez tartozik, amely dél felé haladva fokozatosan megy át félsivatagi, majd sivatagi éghajlatba, ahogy ezt az alábbi ábrákon (1. ábra) is jól lehet látni. Ez azt jelenti, hogy az éves csapadékmennyiség csökken, míg északon 500 mm, délen a 200 mm-t sem éri el. A diagramon az is látszik, hogy az év során két évszak van, egy esős, kicsit hűvösebb és egy meleg nyári évszak. A csapadékos időszak novemberben kezdődik és nagyjából áprilisig tart.

¹⁴ Jn 7,37-38.

¹⁵ Jn 19,34.

¹⁶ Török, „Lélekáradás és életető víz”, 27.

1. ábra Jeruzsálem és Beer_Sheva éghajlati diagram¹⁷

A nyári időszakban pedig a csapadék előfordulásának az esélye közelít a 0 %-hoz. Ezt azt is eredményezi, hogy az éves csapadék egyenlőtlen eloszlása miatt, a terület vízjárásainak is erősen ingadozó, ún. fiumara jellegű működése lesz a jellemző, és a nyári hónapokban az is előfordulhat, hogy alig található víz a medrükben. Ben Yoseph¹⁸ szerint ez a fajta éghajlat nagy valószínűséggel már a bibliai időkben is jellemző volt az ország területére. Tel-Aviv éves átlagos csapadékmennyisége 590 mm, ami nem sokkal marad el Londonétól (616 mm). Mégis, a párolgási veszteség miatt ez a csapadékmennyiség egy intenzív, és gyorsan növekvő népességű kis ország gazdasága számára messze nem elegendő.

Míg Londonban szinte mindennap hullik 1-2 mm eső, addig Tel-Aviv vagy Jeruzsálem esetében ez a mennyiség tulajdonképpen csak néhány nap alatt esik le. A csapadékos napok száma 40 és 60 között változik, szemben a londoni 180 nappal. Ezt azt is jelenti, hogy a Szentföld területén a téli időszakban gyakoriak a hirtelen, rövid idő alatt lezúduló záporok és zivatarok, illetve a magasabb hegyvidékek területén többször esik hó. Ezt egyébként a bibliai források is megerősítik.

A csapadék mellett fontos megemlíteni, hogy az éves középhőmérséklet és a hőmérséklet évi járása is hatással van a lehullott víz további sorsára. Az éghajlati diagramon is szépen kirajzolódik, hogy Izrael területén a legalacsonyabb téli átlaghőmérséklet 10 °C körül mozog, de a téli hónapok hőmérséklete akár 18-22 °C is lehet, míg a nyári évszakban az átlag 28 °C, és gyakoriak a 30 °C feletti értékek. Ez utóbbi azt jelenti, hogy éjszaka is 20 °C -ig hűl le a

17 A diagramot a climatecharts.com oldal adataiból generáltam.

18 Ben Yoseph Jacob, „The climate in Eretz Israel during Biblical times”, *Hebrew Studies* 2.2 (1985), 225-239.

levegő, vagyis tetemes hőmennyiség érkezik ide.

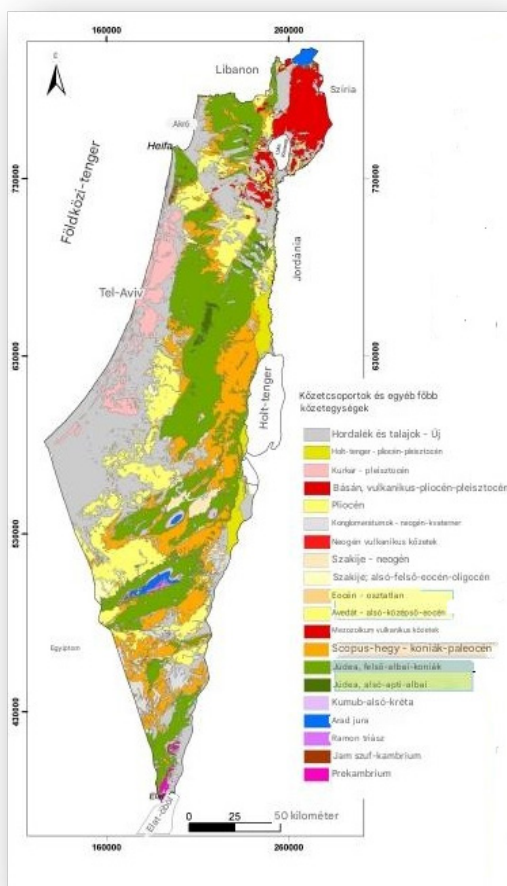
Miután ilyen szűkösek a terület vízforrásai, ezért az itt élő népcsoportok mindig arra kényszerültek, hogy a rendelkezésre álló készleteket okosan használják fel. Ha ma megnézzük Izrael gazdaságát, akkor látszólag a vízhiány kevésbé befolyásolja az ország működését. Jelenleg az ország lakossága 9,6 millió fő, a területe pedig 20770km².¹⁹ Az adatokból jól látszik, hogy egy kicsi, de sűrűn lakott térségről van szó. Az utóbbi évek gazdasági-társadalmi fejlődése jelentősen megterhelte a régió elérhető vízkészleteit. Az ország legnagyobb és legjelentősebb vízfolyása a Jordán, amelynek vízgyűjtő területén 4 eltérő fejlettségű és kultúrájú entitás osztozkodik. A cikk későbbiekben a folyó helyzetét részletesebben tárgyalja.

Geológiai adottságok

A Szentföld és a mai Izrael egy geológiailag bonyolult felépítésű, de érdekes területen fekszik. A tájnak meghatározó képe és szerkezetileg is alapja a Szír-Jordán árok rendszer, amely É-D-i irányban fut végig. Ez a képződmény a harmadidőszaki kéregmozgások eredményeként jött létre, és jelentős vulkáni aktivizmus is kísérte. Ennek egyik tanúja pl. a bazaltból felépülő Golan-fennsík. Az árokrendszer maga a Kelet-Afrikai árokrendszer és a Vörös-tenger medencéjének folytatása. Ez a születés emberi léptékkal mérve meglehetősen lassú, de formakincsét tekintve nagyon látványos. A mélyben ható erőknél és folyamatoknak köszönhetően a Föld legmélyebben fekvő szárazföldi területei találhatók itt. A Holt-tenger vízszintje az elérhető adatok szerint -420m-en, a tófenék pedig 794 m-en fekszik.

Az árokrendszer változatos kőzetfelépítést tár fel. A legfontosabb, hogy az ország területének nagy részét középidői és harmadidőszaki üledékes kőzetek alkotják, elsősorban mészkő és homokkő. A tengerparti vidékeken és a Jordán-völgyben pedig negyedidőszaki alluviális üledékek találhatók. A 2. ábrán jól látható ez a geológiai változatosság.

19 Adatok www.bbc.com oldalról, utolsó letöltés 2026.03.03.

2. ábra Izrael geológiája (forrás: Shirav-Schwartz)²⁰

A mészkő jó vízvezető és víztároló képességgel rendelkezik, könnyen oldódik, ezért felszíni és felszín alatti formakincse is változatos. A világ népességének 25%-a karsztvízből kapja az ivóvizét. A jó minőségű karszt úgy működik, mint egy szivacs, a felszínére hulló csapadékot a mélybe vezeti, ezért felszíni vízfolyások nem, vagy csak alig találhatók rajta. Viszont a fel-

²⁰ Shirav-Schwarz Mosche, „High Natural Background Radiation Terrains, Geology And Public Health In Israel And Adjacent Countries”, https://www.gov.il/BlobFolder/reports/shirav-schwartz-poster/he/Posters_H_IRPA.pdf Az ábra szövegének fordítása google fordítóval készült.

szín alatt nagy mélységű víztározó rendszerek, úgynevezett akviferek keletkeznek.

Ennek a geológiai sajátosságnak köszönhető az, hogy az erózióbázis vonalában a mészkőből források törnek elő, amelyek származhatnak csapadékból, de akár több tízezer évet is eltölthetnek a mélyben, és meleg vizű tavakat hozhatnak létre a hegylábi térszíneken. Ráadásul a karsztos területek egyik specifikuma, hogy benne az oldási folyamatok 3 dimenzióban játszódnak le, s a beszivárgás következtében barlangrendszerek alakulnak ki. Ilyen barlangrendszerek Jeruzsálemben is vannak.²¹ Ezen a szélsőséges éghajlatú területen tehát a karsztforrások jelentik a legfontosabb ivóvízbázist, mert még a száraz periódusban is képesek fenntartani a vízhozamukat és táplálni a vízfolyásokat. A Bibliában többször találkozunk a Gihon-forrás nevével, amely egyetlen vízforrása volt a szent városnak. Ráadásul ez a városon kívül helyezkedett el, a mészkőhegy lábánál, összegyűjtve a mészkőplatóba beszivárgó vizeket. Jeruzsálem 600-800 m tengerszín feletti magasságban fekszik, késő kréta korból származó, tengeri eredetű karbonátos összleten.²²

Maga a forrás egy forrásbarlangból lép ki a felszínre a Kidron-völgy nyugati oldalán, 635 m tengerszint feletti magasságban.²³ Létfontosságú volt a város ivóvíz-ellátottsága szempontjából, ezért már nagyon korán felvetődött annak gondolata, hogy elérhetővé tegyék a városfalakon belül is. A Biblia is említi²⁴, és a régészeti feltárások is igazolták, hogy a Kr.e.8. században Hiskija király idejében, hatalmas munkával egy 533 m hosszú föld alatti vízvezetékét vájták a sziklába. Mint korábban említettem, a város mészkőre épült, és vannak benne barlangrendszerek, mégis a csatornarendszert a korabeli mérnökök a csupasz sziklába vájták, és azért, hogy megakadályozzák a víz elszivárgását, a csatornarendszer falait úgynevezett hidraulikus vakolattal látták el.²⁵

Az alagút egy egész, komplex vízellátási rendszer része volt, mert a forrás vizét a Siloam-medencébe vezette, de arra is figyeltek, hogy az eredeti forrás

21 Frumkin Amos, „Caves and karst hydrogeology of Jerusalem, Israel.”, in *ICS Proceedings 16th International Congress of Speleology*, szerk. Filippi Michal és Pavel Bosák (Brno 2013), 60-66.

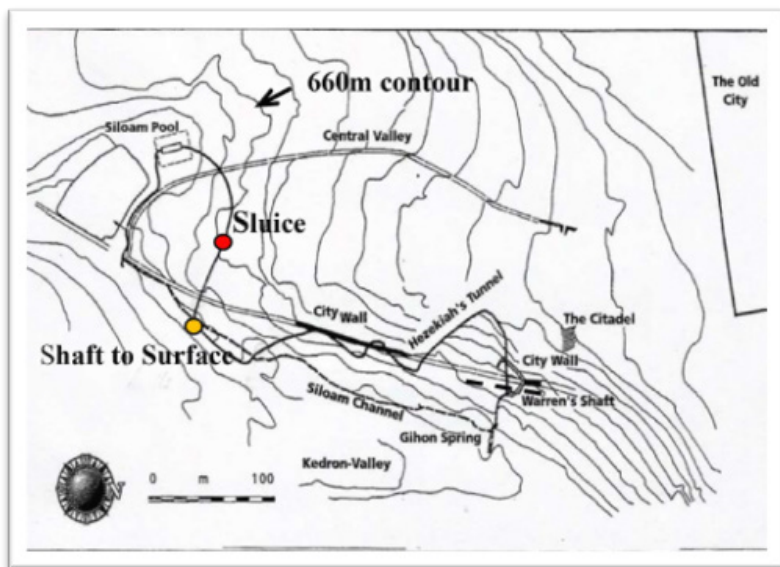
22 Gill Dan, „The Geology of the City of David and its Ancient Subterranean Waterworks”, *Qedem* 35 (Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem), 1-28.

23 Shimron E. Aryeh, Gutkin Vitaly, Uvanov Vladimir, „A sluice gate in Hezekiah's (Iron age II) aqueduct in Jerusalem: Archeology, architecture and the petrochemical setting of its micro and macro structures”, *Archaeological Discovery* 10 (2022), 69-113.

24 2 Krón 32,1-5,30.

25 Shimron et. al 2022.

környékén se csökkenjen le vészesen a vízszint. Ezt egy zsiliprendszerrel és duzzasztómű építésével érték el. A korabeli vízrendszer elhelyezkedését és működési elvét a 3. ábra mutatja.²⁶ A Hasmóneus dinasztia idején Jeruzsálem újabb vízvezeték rendszert kapott, amelynek mai napig megtalálhatóak a maradványai, és még a 20. század elején is nagy szerepük volt a város vízellátásában.

3. ábra A Hiskija király idejében megépült komplex vízrendszer (forrás: Shiloh, 1984)²⁷

A Szentírás²⁸ többször is említi Jákob kútját, ami a feltételezések szerint az Ein Rogel forrással egyezik meg. A forrás egy mély vadózus, függőleges aknarendszeren keresztül érkezik a felszínre, és csapadékos időszakban ki is lép ebből a kútból, viszont száraz évszakban mélyen van a vízszint²⁹.

A bibliai időkben több településen is építettek ciszternákat, hasonló kisebb vízgyűjtő medencéket. Tartozhattak egyéni lakhelyekhez, és épül-

²⁶ Shimron et al 2022.

²⁷ Shiloh Yigal, „Excavations at the City of David I, 1978-1982: Interim Report of the First Five Seasons”, *Qedem* 19 (1984), 21-24.

²⁸ 2 Sám 17,17; 1 Kir 1,9; Józs 15,7 és 18,16.

²⁹ Deming David, „The aquaducts and water supply of ancient Jerusalem”, *Groundwater* 63. 4 (2025): 649-660.

hettek közösség számára. Ezek részben a téli csapadék visszatartását szolgálták.³⁰ Bizonyossá vált az is, hogy sok helyen teraszos földművelést alkalmaztak a lejtős területeken, egyrészt, hogy megakadályozzák az eróziót, másrészt pedig a gyümölcsösök, olajfaligetek remek vízmegtartó képességgel rendelkeztek.³¹

Az ókori vízvezető rendszerek kihasználták a gravitáció adta előnyöket, így az esővizet gravitációs elven működő vízvezetékrendszereken keresztül a felhasználási és tárolási helyekre vezették.³²

A ciszternák és nyílt medencék nemcsak a vízvisszatartásában játszottak fontos szerepet, hanem a zsidóknál fontos rituális tisztulást is lehetővé tették.

A Jordán bemutatása

A Bibliában kiemelt szerep jut a Jordán folyónak és Izrael legnagyobb édesvízű tavának, a Galileai-tengernek (Tibériás-tó, vagy Kineret-tó). Ebben a fejezetben mindkettőt bemutatom.

A Jordán-folyó 223 km hosszú és vízgyűjtő területe 18285 km². Forrásvidéke az Anti-Libanon és a Hermon-hegy területe és torkolata a Holt-tengerbe vezet. Itt erednek a Hasbani, a Liddan és Banias folyók, amelyek a Kineret-tóba ömlenek és táplálják a Jordánt, amely a tóból kilépve a Jordán-hasadék rendszerben folytatja útját. Legnagyobb mellékfolyója a Jarmuk és Zarqua. Természetes határvonalat képez Jordánia, Ciszjordánia és Izrael között.

Mind ökológiai és gazdasági szempontból is nagyon nagy jelentősége van vizének, ezért vízgazdálkodási egyezmények szabályozzák a vízkivétel mennyiségét, amelyekről a későbbiekben még lesz szó. Az egyezmények felső és alsó szakaszra bontják.³³ Vízhozama a nagyobb beavatkozások előtt 1,3 milliárd m³ volt a torkolatnál, ami a 20. és 21. századi intenzív vízkivételek és

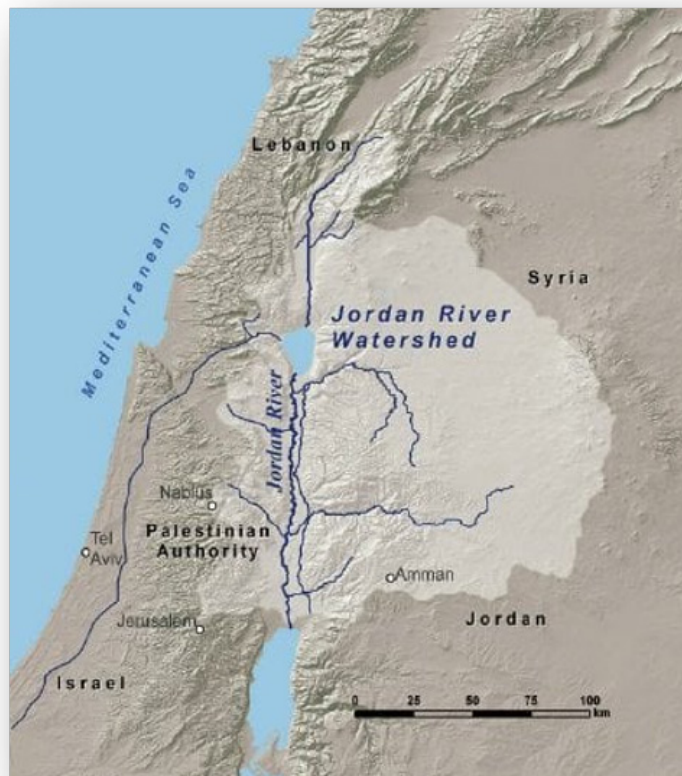
30 Deming David, „The aqueducts and water supply of ancient Jerusalem”, 633.

31 Feitelson Eran, „The four eras of Israeli water policies In: Water policies in Israel”, szerk. Becker Nir, *Springer* 2013, 2–31, DOI: 10.1007/978-94-007-5911-4_2

32 Gvirtzman Haim, „The Israeli-Palestinian Water Conflict: an Israeli perspective”, *Mideast Security and Policy Studies* 94 (2012), 3–35.

33 Nikolaos P. Nikolaidis, Katerina Troullaki, Maria A. Lilli, Suleiman Halasah, David Lehrer, Stelios Rozakis, Shlomo Wald, Ashraf Al Ajrami, Shaddad Al-Attili, Shiri Zemah-Shamir, Anan Jayyousi, Iddo Kan, Ami Reznik, „An integrated participatory framework for WEFE nexus strategic planning: The Jordan Valley case study”, *Journal of Environmental Management* 375 (2025), 1242–46.

a napjainkban zajló klímaváltozás következtében drasztikusan lecsökkent 20- 200 millió m³-re. A 4. ábra mutatja be a Jordán folyó vízgyűjtő területét.

4. ábra A Jordán folyó vízgyűjtő területe (forrás: Hoff et al³⁴. 2011)

Maga a folyó mind földrajzi értelemben, mind szimbolikáját tekintve központi jelentőségű a Bibliában. Hiszen Józsué vezetésével a választott nép a Jordánon átkelve lép be az Ígért földjére.³⁵ Az Újszövetségben pedig Jézus nyilvános működése a Jordánban történt megkeresztelemmel kezdődik, ahol Keresztelő János megtérésre és bűnbánatra hív.³⁶ Így a folyó vize a megtisz-

³⁴ Hoff Holger, Bonzi Christopher, Joyce Brian Anthony, Tielbörger Katja, „A water resources planning tool for the Jordan river Basin”, *Water* 3 (2011): 718-736, DOI: 10.3390/w3030718.

³⁵ Józsué 4,1.

³⁶ Mk 1,9; Mt 3,16.

tulás, a bűnöktől való megszabadulás, a lelki újjászületés egyetemes keresztény jelképe.³⁷

Vízkonfliktusok – Jó gyakorlatok

Izrael modern kori története egyáltalán nem indult békésen, számos háború nem egyszerűen csak a kis ország területi növelését szolgálta, hanem nem titkolt célja volt a vízrendszerek feletti kontroll megszerzése. Az már hamar kiderült, hogy tartós béke csak akkor valósulhat meg, ha tartós meg egyezés van mögötte. Ez idáig egyetlen országgal sikerült. Jordánia és Izrael 1994-ben írta alá azt a békeszerződést, amelyben a vízmegosztás szabályait rögzítették, és a regionális vízdiplomácia egyik alapköve. Az elmúlt 30 évben azonban fény derült a keretrendszer gyenge tényezőire is.

A paktum főbb elemei a következők:

A Jordán folyót már korábban is alsó és felső szakaszra osztották. A felső szakasz a Tibériás-tó feletti etapot jelenti, míg az alsó szakasz a Galileai-tó és a Holt-tenger közötti részt jelenti. Ez hidrográfiai okokból nem indokolt.

A szerződés kiköti, hogy Izrael jogosult a Szírián és Jordánián átfolyó Jarmuk folyó egy meghatározott mennyiségére, míg a fennmaradó vízhozam Jordániának jár.

Izrael 20 millió m³ tárolási szolgáltatást biztosít Jordániának a Jarmuk folyó vizéből északon, és cserébe a zsidó állam továbbra is használja a déli Arava-tározót a jordániai oldalon.

Mindkét fél megegyezett abban, hogy saját joghatóságukon belül megvédi a közös vizeket a szennyezéstől és a jogosulatlan kivételektől.

Az egyezmény mindenképp előrelépés volt a béke érdekében, de az aláíró országok figyelmen kívül hagytak néhány olyan tényezőt, amely miatt Jordánia a világ egyik legvízhiányosabb országává vált. Ennek egyik oka, hogy a keretegyezmény egyértelműen elismeri Izrael jogát a Jordán felső szakaszára, ami sokkal nagyobb vízhozamot jelent. Másrésről ez az ország sokkal több forrást biztosított a technológiai fejlesztésekbe, és a sótalánítási technikának köszönhetően víztöbblettel rendelkezik, és a felesleget eladja Jordániának.³⁸

37 Seoyoung Kim, „Towards a Christian Ecofeminist Theology of Water” (Manchester: The University of Manchester, 2023), 45.; Korzenszky Richárd, „A víz szakrális és spirituális jelentősége”, 3-9.

38 Robbin Zoe és Talozi Samer, „Parting the Waters: The Need to Reconceptualize the Jordan River”, 2023. <https://newlinesinstitute.org/middle-east-center/parting-the-waters-the-ne->

Látszólag a szerződés sokáig nem működött, mintegy fagyasztott helyzetben leledzett, de az elmúlt évtizedben valósággá vált és tényleges együttműködések jelentek meg, 2021-ben bejelentették a víz-csere programot, amely keretében mindkét fél vállalta, hogy a Jordán alsó szakaszát megtisztítják.³⁹ Valamint Izrael vállalta, hogy felkészíti a Jordán Királyságot a deszalinizációra és szaktudásával segíti a sótalánító üzemek működését.

Ugyanakkor az is látszik, hogy mindkét fél alábecsülte a régió demográfiai folyamatait, és nem számoltak a két ország népességrobbanásából származó megnövekedett vízigényekkel. Ráadásul a térség politikai instabilitásából adódóan Jordánia jelentős számú (760 000) szíriai menekültet fogadott be.

Szintén kevésbé vették figyelembe a klímaváltozásból fakadó változásokat, ezeket szinte teljes egészében Jordánia viseli, hiszen sokkal korlátozottabb a vízhez való hozzáférése.

Az utóbbi tíz évben több tanulmány is foglalkozott azzal, hogy ez a fokozott vízkivétel milyen ökológiai katasztrófához vezet, és hatással van a Holt-tenger fokozódó vízvesztéséhez és zsugorodásához.⁴⁰

Jó gyakorlatok

Csepegtető- és mikroöntözés:

Izraeli kibucokból indult világhódító útjára a csepegtető öntözés, és a mikro-öntözés. Ebben a folyamatban az a lényeg, hogy a vizet és a tápanyagokat pontos, meghatározott mennyiségben juttatják el közvetlenül a növények gyökérzetéhez, ennek köszönhetően növekedett a vízfelhasználási hatékonyság és a hektáronkénti vízmennyiség is a felére csökkent⁴¹. A módszert kifejezetten a félszáraz területek mezőgazdaságának támogatására fejlesztették ki.

ed-to-reconceptualize-the-jordan-river/

39 Robbin Zoe és Talozi Samer, „Parting the Waters: The Need to Reconceptualize the Jordan River”, 2023.

40 Messerschmid Clemens és Selby Jan, „Misrepresenting the Jordan River Basin”, *Water Alternatives* 8.2 (2015): 258-279; Taleb Odeh és Alsharifa H. Mohammad, „Wise Water Resources Management under the Increasing Number of Refugees in the Third Poorest Water Resources Country (Jordan) – A Suggested Future Spatial Plan for Water Resources Investments”, *International Journal of Sustainable Development and Planning* 15.2 (2020), 235-238.; Robbin Zoe-Talozi Samer, „Parting the Waters: The Need to Reconceptualize the Jordan River”.

41 Alon Tal, „To make a Desert Bloom: The Israeli agricultural adventure and the quest of sustainability”, *Agricultural History*, 8.2 (2007): 228-257.

Szennyvíz-újrahasznosítás:

Miután a térség vízhiányos, ezért annak minden cseppje érték. Az izraeli vízmérnökök már régóta dolgoznak olyan technológiákon, amelyek lehetővé teszik a szennyvíz minél alaposabb tisztítását. Sőt, a tisztított szennyvíz újrafelhasználását az ország vízstratégiájának központi elemévé tették. Emiatt is lehetséges, hogy globálisan itt a legmagasabb az újrahasznosítási arány, amely meghaladja a 60%-ot⁴². Ebben a tekintetben nekünk is volna mit tanulnunk tőlük.

Deszalinizáció és „Fordított Nemzeti Vívezeték”:

Mivel a kis ország csak korlátozott természetes eredetű édesvíz forrásokkal bír, ezért óriási jelentőségű, a tengervíz sóatlanításával értékes vízkészlethez tud előállítani. Ugyan a technológia energiaigényes és környezetvédelmi problémákat is okoz a tengerparti ökoszisztémák esetében, jelenleg nincs jobb alternatíva a fokozódó vízigény kielégítésére. Izrael annak érdekében, hogy megakadályozza a Kineret-tó vízszintjének süllyedését, egy nagyszabású projekt keretében országon átívelő infrastrukturális beruházásokat hajtott végre. Egy csőhálózaton keresztül sóatlanított vizet juttatnak a tóba és a Nahal Tzamon patak kiszáradt medrébe⁴³. Ez utóbbi esetében sikerült a folyó menti ökoszisztémát is helyreállítani, illetve a tó vízszintjének süllyedését és a sótartalom növekedését csökkenteni, megállítani. A csőrendszer teljesen behálózta a zsidó állam területét, és azért hívják fordítottnak, mert a tenger felől szállít édesvizet a szárazföld belseje felé.

WEFE Nexus:

Végezetül hadd említsem meg a legutóbbi kezdeményezést, amely összhangban van az ENSZ integrált vízgazdálkodási szemléletével is. A WEFE-nexus is ilyen holisztikus, integrált szemléletben jött létre, és a lényege az, hogy Izrael, Jordánia és Palesztína a vízügyi döntéseiket nem elszigetelten, hanem egymással együttműködve, párbeszédet folytatva, az energia-, élelmiszertermelés és az ökológia összefüggésében hozza meg úgy, hogy az érintett közösségeket is bevonják⁴⁴. A döntéshozatal decentralizált, de kont-

⁴² Uo.

⁴³ Nathaniel Bergman, Noam Greenbaum, Eyal Weinberg, Iyad Swaed, „The hydro-geomorphic response of the ephemeral lower Nahal Tzalmom stream to experimental flow releases towards replenishment of the Sea of Galilee, NE Israel”, *Journal of Hydrology: Regional Studies* 61 (2025), 102722.

⁴⁴ Nikolaos P. Nikolaidis és tsai., „An integrated participatory framework for WEFE nexus strategic planning: The Jordan Valley case study”, 1242-46.

rollált és a döntési folyamatokban a tudósok és szakpolitikai munkatársak mellett a gazdálkodókat, civil szervezetek, helyi döntéshozók vesznek részt.

A folyamat során ok-okozati hurokdiagramokat használnak a rendszer megértéséhez, és igyekeznek felmérni a közösségi kapacitásokat, hogy azonosítani tudják a helyi lehetőségeket és akadályokat. Hiány (GAP) elemzést végeznek a jelenlegi állapot és a kitűzött célok közötti szakadékok mérséklésére. Ez a folyamat jelentősen hozzájárult a helyi közösségek szemléletváltozásához és nagy mértékben növelte a tudásmegosztást, emiatt olyan eredmények születtek, amelyek tartósabbak és közelebb állnak a helyi igényekhez.⁴⁵

Összegzés

A tanulmány címe „Minden forrásom belőled fakad”. Ez a gondolat jól kifejezi azt a feloldhatatlannak látszó kettősséget, amely a Szentföld vízföldrajzát és a bibliai teológiát áthatja. A víz a közel-keleti száraz, félszáraz éghajlatán a fizikai túlélés legkiszolgáltatottabb feltétele és az isteni, a transzcendens jelenlét, a megtisztulás és az élet legfőbb szimbóluma. Ez csúcspontja ki Jézusban, aki az „élő víz forrása”, és aki belőle iszik nem szomjazik többé.

A kutatások rávilágítanak arra, hogy a fizikai víz (mint földrajzi, hidrológiai valóság) és a spirituális víz (mint teológiai metafora) valójában elválaszthatatlanok egymástól.⁴⁶

A történelmi és paleoklimatológiai adatok, a mérnöki megoldások (pl. Hiszkija király alagútrendszere) azt mutatják, hogy a vízhiány már az ókorban is alapvető hatással volt a társadalmi folyamatokra. A bibliai szövegek arra is rávilágítanak, hogy a víz jelenléte vagy hiánya sokszor tükrözi a választott nép és Isten közötti kapcsolatot, vagyis az aszály nem pusztán meteorológiai jelenség, hanem a szövetségi viszony indikátora, a gondviselés vagy a büntetés eszköze.

Ez a vízért való küzdelem valójában sosem szűnt meg, hanem napjainkban is igen kielezetten folytatódik. Ez tükröződik vissza Izrael feszültségekkel terhelt viszonyaiban, de különösen a Jordániával kötött sok tekintetben egyoldalú vízjogi keretegyezményében is. Sajnos egy nagyon súlyos ökológiai válság is formálódóban van a Jordán folyó alsó szakaszán és a Holt-tenger

45 Nikolaos P. Nikolaidis és tsai., „An integrated participatory framework for WEF nexus strategic planning: The Jordan Valley case study”, 1242-46.

46 Seoyoung Kim, „Towards a Christian Ecofeminist Theology of Water”, 45.

környékén. A klímaváltozás, a demográfiai robbanás, a menekültválság és a háborúk tovább fokozzák ezt az amúgy is nehéz helyzetet. Valószínűleg még további konfliktusokat generálva.

Ferenc pápa kiemelte, hogy a vizet nem szabad kiaknázható, pusztán piaci árucikként kezelni. A tiszta vízhez való hozzáférés alapvető emberi jog kell legyen. A teremtt világ egyensúlyának megbontása, a víz kisajátítása és szennyezése akár strukturális bűnnek tekinthető, és hatásai napjainkban a legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegeket sújtják.

A történelmi tanulságok és a Biblia tükrében bátran állathatjuk, hogy nem elegendők a pusztán technológiai (ld. sótalanítás), vagy adminisztratív válaszok, hanem szükség van a vízhez való egyenlő hozzáférés erkölcsi és etikai alapjainak megteremtésére (ld. *Laudato Si'* és Szentírás), illetve az integrált, emberi jogokat is tiszteletben tartó megközelítésére (WEFE Nexus). A víz tiszteletének helyreállítása – felismerve, hogy ez minden élet és áldás forrása – a közös jövő és teremtt világunk túlélésének egyetlen lehetséges útja nemcsak a Közel-Keleten, de az egész világon.

Bibliográfia

- Alon Tal. „To make a Desert Bloom: The Israeli agricultural adventure and the quest of sustainability”. *Agricultural History* 81.2 (2007): 228-257. <https://www.jstor.org/stable/4617826>
- Ben Yoseph Jacob. „The climate in Eretz Israel during Biblical times”. *Hebrew Studies* 26.2 (1985): 225-239.
- Beyer B. B. (n.d.). „Weather conditions in ancient Israel”. *Ezra Journey*. 2026.03.12. <https://ezrajourney.com/wp-content/uploads/Articles/Weather%20Conditions%20in%20Ancient%20Israel.pdf>.
- Deming David. „The aqueducts and water supply of ancient Jerusalem”. *Groundwater* 63.4. (2025): 649-660 <https://doi.org/10.1111/gwat.70000>
- Kovács Sándor. „Az Édenkert kora ókori földrajzi helye”. *Ősi Gyökér* 52.2 (2024): 31-42
- Feitelson Eran. „The Four Eras of Israeli Water Policies”. In *Water Policy in Israel: Context, Issues and Options*. Szerk. Nir Becker (Dordrecht: Springer, 2013). 15-32, DOI: 10.1007/978-94-007-5911-4_2
- Ferenc pápa. *Laudato Si' (Áldott légy) kezdetű enciklikája* (Budapest, Szent István Társulat, Budapest 2015)

- Frumkin Amos. „Caves and karst hydrogeology of Jerusalem, Israel”. In *ICS Proceedings 16th International Congress of Speleology*. Szerk. Filippi Michal és Pavel Bosák (Brno, 2013). 60-66.
- Gill Dan. „The Geology of the City of David and its Ancient Subterranean Waterworks”. *Qedem* 35, (Jerusalem.; Hebrew University of Jerusalem 1997): 1–28.
- Hoff Holger, Bonzi Christopher, Joyce Brian Anthony, Tielbörger Katja. „A water resources planning tool for the Jordan river Basin”. *Water* 3,3 (2011): 718-736, DOI: 10.3390/w3030718
- Kim, Seoyoung. *Towards a Christian Ecofeminist Theology of Water* (Manchester: The University of Manchester, 2023).
- Korzenszky Richárd. „A víz szakrálispiritualis jelentősége”. *Somogy* (2018/4): 3–9.
- Madani Kaveh. *Global Water Bankruptcy: Living Beyond Our Hydrological Means in the Post-Crisis Era*, (Richmond Hill: United Nations University Institute for Water, Environment and Health, 2026), DOI: 10.53328/INR26KAMoo1
- Messerschmid, Clemens - Selby, Jan. „Misrepresenting the Jordan River Basin”. *Water Alternatives* 8.2 (2015): 258-279.
- Nathaniel Bergman, Noam Greenbaum, Eyal Weinberg, Iyad Swaed. „The hydro-geomorphic response of the ephemeral lower Nahal Tzalmon stream to experimental flow releases towards replenishment of the Sea of Galilee, NE Israel”. *Journal of Hydrology: Regional Studies*. 61 (2025):102722. <https://doi.org/10.1016/j.ejrh.2025.102722>
- Nikolaos P. Nikolaidis, Katerina Troullaki, Maria A. Lilli, Suleiman Halasah, David Lehrer, Stelios Rozakis, Shlomo Wald, Ashraf Al Ajrami, Shaddad Al-Attili, Shiri Zemah-Shamir, Anan Jayyousi, Iddo Kan, Ami Reznik „An integrated participatory framework for WEF nexus strategic planning: The Jordan Valley case study”. *Journal of Environmental Management* 375 (2025):1242-46.
- Robbin Zoe, Taloz Samer, „Parting the Waters: The Need to Reconceptualize the Jordan River” *New Lines Institute* 2026.03.13. <https://newlinesinstitute.org/middle-east-center/parting-the-waters-the-need-to-reconceptualize-the-jordan-river/>
- Taleb Odeh, Alsharifa H. Mohammad. „Wise Water Resources Management under the Increasing Number of Refugees in the Third

- Poorest Water Resources Country (Jordan) – A Suggested Future Spatial Plan for Water Resources Investments” *International Journal of Sustainable Development and Planning* 15.2. (2020): 235-238, DOI: doi.org/10.18280/ijstdp.150214
- Shiloh Yigal, „Excavations at the City of David I, 1978-1982: Interim Report of the First Five Seasons”. *Qedem* 19 (1984): 21-24.
- Shimron E. Aryeh, Gutkin Vitaly, Uvanov Vladimir. „A sluice gate in Hezekiah’s (Iron age II) aqueduct in Jerusalem: Archeology, architecture and the petrochemical setting of its micro and macro structures”. *Archaeological Discovery* 10. (2022): 69-113, DOI: 10.4236/ad.2022.102004.
- Shirav-Schwarz Mosche. „High Natural Background Radiation Terrains, Geology And Public Health In Israel And Adjacent Countries”. *Israel Geological Survey*. 2026.03.15. https://www.gov.il/BlobFolder/reports/shirav-schwartz-poster/he/Posters_H_IRPA.pdf
- Taleb Odeh és Alsharifa H. Mohammad. „Wise Water Resources Management under the Increasing Number of Refugees in the Third Poorest Water Resources Country (Jordan)”. *International Journal of Sustainable Development and Planning* 15. 2 (2020): 235-238, DOI: 10.18280/ijstdp.150214.
- Török Csaba. „Lélekáradás és éltető víz” *Szív* 2021. szeptember 26-28.

SZEGVÁRI ZOLTÁN

SZAGKHF

Család vagy ellenség? Katolikus nyugati és ortodox bizánci családok rokoni kötelékeinek tendenciózus ábrázolásai a 13. század első felének bizánci episztolográfiájában

A középkori Nyugat és Bizánc kapcsolatainak egy sajátos eleme a nyugatiak és bizánciak közötti rokoni kapcsolatok bizánci társadalmi megítélése. A 11. század végéig viszonylag megengedő attitűdöt váltotta fel Konsztantinápoly negyedik keresztes hadjárat általi 1204-es elfoglalása után egy mereven elutasító hozzáállás, ami a jelenséget legtöbbször a kétes erkölcsök jeleként, gyakran egyéb vélt vagy valós vétkekkel párhuzamba állítva igyekezett bemutatni. A szemléletváltás az irodalmi műfajokban, köztük az episztolográfiában is tükröződik. Előadásomban azt vizsgálom, hogy miként nyilvánul meg az új, elutasító attitűd Démétrios Chomaténos két irodalmi levelében. Chomaténos 1216 és 1236 között volt Ochrida metropolitája, és így mind Bulgária, mind a bizánci utódállam Épeiros egyházának vezetője. Személyének jelentőségét a korabeli Épeirosban hűen tükrözi, hogy 1224-ben, amikor az állam uralkodója, I. Theodóros Komnénos Doukas (1215–1234) Thessaloniké keresztesektől történt visszafoglalását követően császárrá kiáltotta ki magát, a császárkoronázást Chomaténos metropolita végezte, jóllehet erre a kánonjog értelemben nem volt felhatalmazása.¹ A két forrás a szerző *Ponémata diaphora* című levélgyűjteményében maradt fenn, amiben a pályája során tanácskérés, illetve ítélethozatal végett elé terjesztett sajátos eseteket dolgozta fel, tanító és erkölcsjavító céllal.

Az első levél 1216-ra datálható. A feldolgozott eset főszereplője egy tehetős és fiatal özvegy, Kalé, akinek mind a négy férje is gyanús körülmények között halt meg. Az elbeszélés azzal kezdődik, hogy a gazdag és tekintélyes kerkyrai, tehát korfui lakos, Marinos Kalopoulos Chomaténos segítségével

¹ Karpozelos Apostolos, *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epiros (1217–1233)*, (Thessalonike: KENTPON BYZANTINON EPEYNON, 1973), 72–80.

folymodott. Mint Kalopoulos kifejtette, néhai apósának unokatestvére, Nikolakios Akronaras fiatalon hunyt el, végredelet és gyermekek nélkül, viszont hátramaradt utána özvegye, Kalé.

Mintegy hat hónappal később frigyre lépett egy idegen férfival, pontosan fogalmazva eggyel az angolok közül, és megtartotta magának Nikolakios javait. Amikor az angol férfi meghalt, egy másik férfival kötötte össze életét, aki idegen földről származott, abban az időben nagy befolyása volt a város vezetőire, és hivatalos hatalommal rendelkezett. És, amikor ő is elhalálozott mellőle, egy negyediket vezetett be,² aki helybéli volt és ő is befolyásos. (Ti. Kalé) a durván törvénytelen viselkedést választotta, avégett, hogy idegen javakból gazdagodjon, az említett házassági kapcsolatok védelme alatt.³

Kalé tehát első megözvegyülését követően megtartotta néhai férje javait, a szokás szerint elvárt gyászidőszakot ellenben nem, hanem még annak letelte előtt ismét férjhez ment egy férfihoz, akit Chomaténos angolként (Ἰγκλίνος) azonosít, és idegennek (ἐθνικός) nevez. Nemsokára az angol férj is elhalálozott, Kalé pedig, újfent megtartva a néhai férj javait, hamarosan ismét megházasodott. A harmadik férj pontos etnikai hátterét Chomaténos nem fejti ki, ugyanakkor őt is „idegen földről származóként” (ἀπὸ ξένης μὲν ὄντι) azonosítja, emellett megemlíti róla, hogy nagy befolyása volt a város vezetőire. Miután a harmadik férj is sírba szállt, Kalé az ő javait is megtartotta, majd negyedszer is frigyre lépett, ezúttal egy jelentős hatalommal rendelkező helyi férfival.

Chomaténos egyértelmű verdiktet fogalmaz meg az özvegy motívumait illetően: tettei fő mozgatórugójaként a mások tulajdonának elbitorlása révén történő öncélú nyerésszekerést láttatja, az éppen aktuális férj védelmét kihasználva.

² Ti. az eddig kezére került javakba, mint negyedik férjét.

³ μετὰ μῆνας ἕξ πλεον ἢ ἑλαττον συνεζεύχθη ἀνδρὶ ἐθνικῷ, ἐνὶ δηλονότι τῶν Ἰγκλίνων, <καὶ τῶν> τοῦ Νικολακίου πραγμάτων τὸ ἀπ’ ἐκείνου καθίστατο, τὸν βίον δὲ τελευτήσαντος τοῦ Ἰγκλίνου, ἀνδρὶ ἐτέρῳ συνάπτεται, ἀπὸ ξένης μὲν ὄντι, παραδυναστεύοντι δὲ τοῖς κατὰ καιροῦ δουξὶ τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐξουσίαν περικειμένῳ τὴν ἐκπροσωπικὴν, καί, τούτου δὲ παρ’ αὐτῇ ἀπαλλάξαντος, ἐπεισάγει καὶ τέταρτον, ἐντόπιον μὲν, ἰσχύοντα δὲ καὶ αὐτόν, ἐλομένη μάλιστα παρανομεῖν, ἵνα τῇ ἐκ τῶν εἰρημένων γάμων δυναστεία κερδήσῃ τὰ ἀλλότρια πράγματα. Prinzing Günter, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora* (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2002), 214-215.

Ebből a házasságból nemsokára gyermek is született, egy Theodóros nevű fiú. A kisfiú világra jöttét követően azonban Marinos Kalopoulos apósa, az első férj, Nikolakios Akronaras apai unokatestvére veszélyben érezte, hogy elhunyt rokonának javai végül a családban maradnak-e, ezért felszólította Kalét és férjét azok visszaszolgáltatására. A negyedik férj, sikeres meggyőzést követően, hajlandóságot is mutatott erre:

Akronaras, miután kibékült a negyedikkel (ti. férjjel), és tárgyalt vele néhai unokafivérének javait illetően, hogy az örökség a végrendelet nélkül elhunyt után maradt örökség őt illeti. Annyira meggyőzte a férfit, hogy az belátta: hiába küzdött mások érdekeiért. Tüstént keresni kezdte hát a megállapodás lehetőségét. Am mielőtt a vita lezárult volna, a két férfi, akik egykor egymással küzdöttek, mindketten halálukat lelték.⁴

Tehát különös módon kisvártatva a negyedik férj és az első férj unokatestvére, Akronaras is elhaláloztak, Kalé pedig azon kezdett igyekezni, hogy fiát, a még gyermek Theodórost hivatalosan is beiktassák nem csupán néhai apja, hanem a három korábbi férj után maradt javakba is. Marinos Kalopoulos ezen a ponton kérte Chomaténos metropolitának, a bolgár és az épeirosi egyház frissen beiktatott fejének beavatkozását.

A leírás vizsgálata során mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy az orthodox egyház ugyan megengedi az özvegyek újraházasodását, de sohasem bátorítja az újraházasodást. Példaértékű iránymutatásnak tekintik a Pál apostol által megfogalmazottakat: „Az asszony le van kötve, amíg férje él, de ha férje meghal, felszabadul. Férjhez mehet, akihez akar, de csak az Úrban. Boldogabb azonban, ha úgy marad, ahogy van. Ez a tanácsom, és hiszem, hogy Isten lelke szerint beszélek.”⁵

Mértékadónak tekintik azon intelmet is, amelyet Aranyszájú Szent János fogalmazott meg az *Egy fiatal özvegyhez* című traktátusában, miszerint erényesebb döntés özvegynek maradni, mintsem engedelmeskedni az emberi természetnek. Nagy Szent Basileios különösen szigorú megközelítése

4 Τούτω δὲ τῷ τετάρτῳ συμπλακεῖς ὁ Ἀκροναρᾶς καὶ περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ δικασάμενος, ὡς τῆς κληρονομίας ἐξ ἀδιαθέτου διαφερούσης αὐτῷ, τοσοῦτον ἐκείνον ἐκλινεν, ὅσον γινῶναι ἑαυτὸν ὑπὲρ ἄλλοτρίων μάτην μαχόμενον, αὐτίκα δὲ καὶ συμβάσεις ἐπικαλέσασθαι. Τῆς ἀμφισβητήσεως δὲ οὕτω πέρας δεξαμένης, τοὺς μαχομένους τότε ἀλλήλοισ ἐκείνους καὶ ἄμφω τὸ τοῦ βίου πέρας κατέλαβε. Prinzing, Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora, 215.

5 1Kor 7,39-40.

alapján egy második házasság egy vagy két év kiközösítést vonhatott maga után, míg egy harmadik házasság három vagy négy év kiközösítést, és utóbbi szerinte még a házasság nevet sem érdemelte meg, hanem csak poligámiának, vagy paráznaságnak kellett volna nevezni. A kilencedik század elején Theodóros Stoudités elfogadta ugyan, hogy a világi jog érvényesnek tekinti a másodszori és a harmadszori házasodást is, ám megtiltotta, hogy a pápáság megáldja az ilyen házasságokat. Intő példaként ítélte el, V. Kónstantínos Kopronymos (741–775) képromboló császárt, amiért az uralkodó másodszor, majd pedig harmadszor is megnősült. Egy másik kora kilencedik századi egyházjogi szaktekinély, első Niképhoros konstantinápolyi pátriárka (806–815) pedig kinyilvánította, hogy csak a hívek első házassága kaphat koronát a templomban. Jóllehet a második és negyedik házassággal járó szankciók alól nagyon is lehetséges volt mentességet kapni, ugyanakkor egy negyedik házasság kánonjogi értelemben elfogadhatatlannak számított.⁶ VI. (Bölcs) León (886–912) császár negyedik házassága emiatt is vezetett súlyos feszültségekhez az ortodox egyházzal, az úgynevezett *tetragámia*-vitához.

Mindezek tükrében különösnek tűnhet, hogy Kalé negyedszer is meg tudott házasodni. Angeliki Laiou, a bizánci társadalomtörténet talán legjelentősebb kutatója ugyanakkor egyértelműen kimutatta, hogy a 12. és 13. század fordulóján az észak-görög területek előkelő családjai gyakran kötöttek olyan frigyeket, amelyek ellentmondtak a törvényeknek. Mi több, jellemzően jogi következmények nélkül.⁷

A jelenséget Laiou a birodalom fokozatos szétesése miatt a térségben állandósult válság nyomán kialakult állapotokra vezette vissza. Kerkyra pontosan e térség része. Emellett Kalé első férje után jelentős földbirtokok maradtak, a harmadik férj jelentős befolyással volt a város vezetőire, és Kalo-poulos, az első férj unokatestvérének veje sikeresen vonta be az ügybe Chomaténost, Bulgária és Épeiros egyházának vezetőjét. E részletek mind azt erősítik meg, hogy a társadalmi eliten belül zajlottak az események.

További problematikus döntések voltak Kalé részéről, hogy mind a négy elhunyt férjének javait megtartotta saját kezelésében, jóllehet csupán a ne-

6 Meyendorff John, „Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition”, *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990): 99–107, 101–102.

7 Laiou Angeliki, *Marriage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles*, *Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Collège de France, Monographies* 7. (Paris, De Boccard, 1992), 54; Laiou Angeliki, „Contribution à l'étude de l'institution familiale en Épire au XIIIe siècle”, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 6 (1984): 275–323, 280.

gyediknek szült gyermeket. A korabeli bizánci jog szerint ugyanis egy özvegynek, ha a házasságból nem származott gyermek, csak abban az esetben lehetett bármiféle joga néhai férje bármilyen tulajdonához, ha házassági szerződés, illetve végrendelet garantálta ezt számára. Ellenkező esetben a javak a természetes örökösökre szálltak.⁸ Mindezek tükrében Kalé eljárása az első három férj vagyonát illetően egyértelműen jogellenes volt.⁹

A vizsgálat szempontjából különösen fontos ugyanakkor a második és a harmadik házassága, mivel lehetséges, hogy mindkettőt nyugat-európaival, bizánci szóhasználatnál élve latinnal kötötte. Chomaténos a második férjet angolként (Ἰγκλῖνος) és idegenként (ἔθνικός) azonosítja, egyértelműen nyugati származást sejtetve. Az angol nevet ugyanakkor használták a Bizáncban letelepült varáng közösség tagjaira is, akik a császári testőrség fontos részét képezték.¹⁰ Sőt, VIII. Mikhaél Palaiologos (1259–1282) egyenesen összevonva használja a két etnikai megjelölést (Ἑγκλινοβάρανγοι).¹¹

A viszonylag magas státusú, társadalmilag relatíve megbecsült varáng közösség emellett erőteljes asszimiláción ment keresztül, így korántsem lett volna evidens idegennek nevezni egy képviselőjüket a szerző részéről.

Kétségtelenül lehetséges viszont, hogy a férj a házasság előtt áttért a katolicizmusról az orthodoxiára. Az áttérés viszont 1204 előtt még nem volt előfeltétele az orthodoxokkal kötendő házasságnak, és az 1204 utáni években is csak formálódóban volt ez a megkötés.¹² Az, hogy Chomaténosnak a férjira használt megbélyegző jelzői származási, és nem vallási tartalmúak, sajnos nem szolgál érdemi támponttal ezzel kapcsolatban, mivel a szerző fennmaradt írásaiban ingadozó álláspontot képviselt a katolikusok és orthodoxok közötti házasságot illetően. Egyes esetekben elítélte, míg máskor elfogadhatónak minősítette azt.

8 Simon Dieter, „Das Ehegüterrecht der Pira. Ein systematischer Versuch”, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 7 (1986): 193–238, 227–228.

9 For a very short commentary on this astonishing case, see Prinzing Günter, „Sozialgeschichte der Frau im Spiegel der Chomatenos-Akten”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32.2 (1982): 453–462, 458.

10 Blondal Sigfus, *The Varangians of Byzantium* (Cambridge: University Press, 1978), 141.

11 Rhoby Andreas, Byzantine Greek Words in English Vocabulary? With an Appendix on Byzantine Terms for 'English', In *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West.* szerk. Juhász Erika (Budapest, Eötvös-József-Collegium, 2013), 53–69, 66.

12 Nicol Donald M., „Mixed Marriages in Byzantium in the Thirteenth Century”, in *Studies in Church History* I. szerk. Dugmore, C. W. – Duggan, C., (Oxford – Edinburgh, 1964), 160–172, 162.

A harmadik férjről mindössze annyit tudunk meg, hogy „idegen földről származóként” (ἀπὸ ξένης μὲν ὄντι) volt említve, viszont ez, társadalmi státusának megjelölésével és a sziget történelmével együtt vizsgálva, segít meghatározni etnikai hátterét. A férfiről ugyanis azt állítja Chomaténos, hogy Kalével kötött házassága idején nagy befolyása volt a város vezetőire. Kerkyra szigete 1200 körül egy velencei kalózvezér, Vetrano kezére került, akitől éppen a negyedik keresztes hadjárat résztvevői foglalták el a szigetet a Velencei Köztársaság számára, de a kalózt már 1204 végén ismét a sziget uraként említik a források. A Konstantinápoly új, katolikus pátriárkáját, Tommaso Morosinit székhelyére kísérő velencei flotta 1205-ben visszavette a szigetet, ám Vetrano úgy tűnik, hogy népszerű vezetőnek bizonyult, és a helyi lakosság felkelésétől támogatva még abban az évben ismét birtokba vette Kerkyrát. Mindazonáltal Velence nem kívánta feladni a stratégiai fontos támaszpontot, így 1206-ban egy még nagyobb flottát küldött annak visszavételére, ami sikerrel is járt, az elfogott Vetránót pedig sietve ki is végezték.

A Köztársaság uralma ellenben ismét nem bizonyult hosszúnak, mivel 1214-ben Épeiros uralkodója, I Michaél foglalta el Kerkyrát.¹³ Így nagyon is lehetséges, hogy a harmadik férj itáliai volt. Az egyértelmű etnikai megjelölés hiánya, a korabeli orthodox egyházi jogi szabályozás a katolikusokkal kötött házasságokat illetően, Chomaténos ingadozó attitűdje a vegyes házasságokat illetően, valamint az áttérés lehetősége a férfi részéről ugyanakkor ebben az esetben sem tesz egyértelműen eldönthetővé a kérdést.

Chomaténos ábrázolásában Kalé jellemrajzában egymással szorosan összefüggő elemei az idegennek és barbárnak minősített (sőt, egy esetben nagyon is lehetséges, hogy kalóz múlttal bíró) egzisztenciákkal kötött házasságok, a gyászidőszak kitöltésének elmulasztása, a házasságok megengedett számának túllépése, az elhunyt férjek javainak jogellenes megtartása saját kezelésében, valamint férjeinek és az első férj unokatestvérének gyanús halála. Maga az ügy egyébként a felperesnek, Kalopoulosnak kedvezően végződött. Kalét egy távoli kolostorba zárták, első férje javait pedig visszakapta annak családjára.

Chomaténos egy másik levele szintén tanulságos példája a latinokkal ápolt rokonság és a kétes erkölcsök együttállásának egy előkelő bizánci család esetében. A levél az 1222-1224 közötti időszakra keltezhető,¹⁴ a Latin

¹³ Nicol Donald M., *The Despotate of Epiros*, (Oxford: Blackwell, 1957), 17-19, 38.

¹⁴ Paul Magdalino dated the letter to 1222, while Günter Prinzing dated it to 1224. For their respective argumentations, see Magdalino Paul, „A Neglected Authority for the History of the

Császárság ellen küzdő Ióánnés Chamaretos, és a latinokkal összejátszó apósa, Geórgios Daimonoioánnés esetét tárgyalja. A forrás szerint Ióánnés Chamaretos I. Theodóros epirosi uralkodó, címzetes császár országába menekült, és válni szeretett volna a Peloponnésoson hátrahagyott feleségétől. Mindkét lépésére nyomós okai voltak.

Chamaretos, aki Spárta térségében volt nagybirtokos, felkelést szervezett a Peloponnésost uraló kereszties állam, az Akhaiai Fejedelemség uralkodója, I. Geoffrey de Villehardouin (1209-1228) ellen. A térség egy másik jelentős földesura, Geórgios Daimonoioánnés szövetséget ajánlott neki. Az ajánlat meglepő volt, mivel Daimonoioánnésnak meg nem nevezett rokonai voltak az achaiai kereszties elitben, és mindaddig alig burkoltan igyekezett hasznát venni e kötelékeknek. Miután ajánlatát Chamaretos elfogadta, Daimonoioánnés lánya kezét is felajánlotta előbb Chamaretos nagybátyjának, majd pedig magának Chamaretosnak. Utóbbi feleségül is vette a nőt, akinek nevét a forrás nem közli. Csakhogy a szövetség és a házasság is aljas cselszövéseknek bizonyultak:

(Ti. Daimonoioánnés) rábólint az ígéretre, megszegi esküit, és ismét a latinok felé hajlik, ő, aki voltaképpen sohasem szakított velük. Lánya, vagyis Chamaretos felesége pedig, apja által bűnsegédként maga mellé véve a férje elleni cselszövésekhez, méregpoharakat próbál keverni neki, jöllehet semmit sem ért el, mivel a Gondviselés megakadályozta ezt. Elhordta a férje ingó javait, ami csak értékes holminak számított, az atyai házba, alattomban tüntetve el azokat. És, mivel férjének egyes tervei megütötték a fülét, burkolt üzentek útján nap mint nap atyja fülébe juttatta azokat, a férje elleni cselszövésre ösztökélve őt. Hogy mi következik ezután? A farkas ismét magára ölti a képmutatás báránybőrét, merthogy ismét megkeresi az itáliaiakkal szembeni győzelmei közepette prosperáló Chamaretost, ismét rokoni szeretetét nyilvánítja felé, megígéri, hogy szakít a korábbi ellenségeskedéssel, újfent békét köt, megint esküket tesz. Chamaretos megint hisz a kelepccének, megszédítve az eskü alatt fogadott egyezségektől, és tüstént teljesen kiszolgáltatja magát az ördögi apósának.¹⁵

Peloponnese in the Early Thirteenth Century: Demetrios Chomatenos, Archbishop of Bulgaria”, *Byzantinische Zeitschrift* 70 (1977): 316-323, 318; Prinzing, *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, 88.

15 ἀνανεύει πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν, ἀθετεῖ τοὺς ὅρκους, ἐκκλίνει αὐθις πρὸς τοὺς Λατίνους ὁ ἐκείνων

A szorult helyzetbe került Chamaretos végül gyanút fogott, és találkozóra hívta apósát a közeli Szent György-templomba.

Daimonoiaonnes az alkalmat arra használta fel, hogy csapdát állítson vejenek, aki csak a helyi pap figyelmeztetésének köszönhetően menekült meg a kelepcéből. Mivel felkelését nemsokára leverték, a Peloponnésosról is elmenekült, az ekkortájt katonailag legerősebbnek számító bizánci utódállam, Épeiros területére.¹⁶

Épeiros uralkodója, I. Theodóros címzetes császár az udvarába érkező Chamaretosnak menedéket és birtokokat adott, valamint támogatásáról biztosította a cselszövő feleségétől történő válásához is. Követe, Stasés patrikios, egy titokban I. Theodóros párthívének számító peloponnésosi előkelő, Gabriél Larynx házában szállt meg, aki azt javasolta, hogy kerülje a személyes találkozást Geórgios Daimonoioannésszal, hanem a már említett Szent György-templom papja adja át neki azt, akinek valós szimpátiáit a latinbarát főúr nem ismerte.¹⁷

A pap templomában¹⁸ találkozott is Chamaretos apósával, aki a klerikus beszámolója szerint a levél elolvasását követően éktelen haragra gerjedt. Kijelentette, hogy Ióánnés Chamaretosnak soha nem volt felesége, csupán most akarna egyet, durva szavakkal átkozta I. Theodóros nevét, az idős papot pedig egyenesen kikergette a templomból, amiért oda merte hozni neki a levelet. A fejleményekről értesülve I. Theodóros és Démétrios Chomaténos további támogatásukról biztosították, Chamaretost, az egyházi bíróság pedig felbontotta a házasságot.¹⁹

μηδέποτε μηδαμῶς ἀποστάς, ἡ θυγάτηρ δὲ ἐκείνου, δηλαδὴ ἡ τοῦ Χαμαρέτου γυνή, τῶν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς σκεμμάτων τῷ πατρὶ συλλαμβανομένη, κινῶν μὲν τούτῳ θανάτου κυκῶνας ἐπιχειρεῖ, καὶ οὐδὲν ἤνυσεν, τοῦ θείου κωλύοντος, τὴν κινήτην δὲ τούτου περιουσίαν, ὅση ἐν τιμίαις ὕλαις ἐθεωρεῖτο, λαθραίαις ἐκφοραῖς πρὸς τὴν πατρίαν ἐστίαν μετήνεγκεν. Ὅσα δὲ καὶ τῶν τούτου διαβουλιῶν εἰς ἀκοὰς ἐκείνης ἤρχοντο, καθ' ἐκάστην διὰ μηνυμάτων λανθανόντων ταῖς πατρικαῖς ἀκοαῖς ἐνεφύτευε καὶ πρὸς τὰς κατὰ τούτου ἐπιβουλὰς ἐκείνον ἠρέθιζε. Τί τὸ ἐπὶ τούτοις; Περιτίθεται πάλιν ὁ λύκος τὴν ἀρνακίδα τῆς ὑποκρίσεως· ἑώρα γὰρ πάλιν τὸν Χαμαρέτον ἐν τοῖς κατὰ τῶν Ἰταλῶν τροπαίαις προκόπτοντα, ὁμολογεῖ πρὸς αὐτὸν πάλιν ἀγάπην, ἐπαγγέλλεται ἀθετῆσαι τὴν προτέραν δυσμένειαν, πάλιν συντίθεται, πάλιν ἴστησιν ὄρκια. Ὁ Χαμαρέτος δὲ αὐθις πιστεύει τῷ πλάσματι, ταῖς ἐνόρκοις συνθεσίαις δελεαζόμενος, καὶ αὐτίκα ὄλον ἑαυτὸν τῷ δαιμονίῳ πενθερῷ φέρων δίδωσιν. Prinzing, Demetrios Chomatēni Ponemata Diaphora, 86-87.

16 Paul Magdalino identifies it with the Saint George Church in the citadel of Geraki, Lakonia. see Magdalino, „A Neglected Authority for the History of the Peloponnese”, 322.

17 Prinzing, Demetrios Chomatēni Ponemata Diaphora, 87-89.

18 Paul Magdalino identifies it with the Saint George Church in the citadel of Geraki, Lakonia. See Magdalino Paul, „A Neglected Authority for the History of the Peloponnese”, 322.

19 Prinzing, Demetrios Chomatēni Ponemata Diaphora, 89-90.

Érdemes megjegyezni, hogy a Geórgios Daimonioannésnak tulajdonított, latin rokonságából hasznot húzó, a birodalom visszaállításért lázadó görög előkelőket aljasul csapdába csaló magatartás nem volt párhuzamok nélküli az 1204 utáni évtizedekben. A Skorta térségét birtokló Doxapatrés család még ennél is sokkalta rosszabb hírré tett szert.

Az epirosi udvarral levelezve hűséget színleltek annak, miközben igyekeztek minél több párhívét a keresztesek kezére juttatni, amíg le nem lepleződtek I. Theodóros előtt. Mindemellett sajátos körülmény, hogy Ioannés Chamaretos apja, León Chamaretos harc nélkül I. Geoffrey de Villehardouin oldalára állt és hűséget esküdött neki a Peloponnésos latin meghódítása-kor.²⁰ Az apa kétes érdemei érthető módon nem kerülnek említésre Chomaténosnak a fiút méltató soraiban. Ellenben, az ókori görög mitológia kreatív irodalmi felhasználásának példaként Chamaretost Odysseushoz, míg Daimonioioannést Polyphémoshoz kyklópshoz hasonlítja a szerző, utóbbit az aljas árulás, a Chomaténos szerint legitim császár gyalázása és az idős pappal szembeni erőszak mellett azért is elítélve, mert a Szent György-templomot a kyklóps barlangjának szintjére próbálta lefokozni: „Miután pedig az ügy egyebek tekintetében úgy állt, hogy a kyklóps a barlangjában tudhatta Odysseust, ő tüstént az elveszejtésére tört...”²¹ Mindez tovább erősíti Chamaretos alakjának heroizálását.

Daimonioioannés és lánya alantas erkölcsiségét ábrázolva Chomaténos szoros összefüggésben láttatja ezt latin rokonságukkal, és a velük ápolt jó kapcsolatukkal. Viselkedésük az ellenség lelkiismeretlen kiszolgálásaként kerül bemutatásra, amely lehet, hogy őszinte szimpátián alapult, ugyanakkor kifizetődőnek is bizonyult számukra (olykor szó szerint, gondolva itt Chamaretos eltűnedező ingóságaira), és kétségtelenül nem válogattak az eszközeikben.

Összességében elmondható tehát, hogy Chomaténos két vizsgált levele tanulságos példákkal szolgál a nyugatiakkal fenntartott rokoni kapcsolatok 1204 utáni bizánci megítélésében eluralkodó erősen negatív attitűdre, és az ilyen kötelékek egyértelmű erkölcsi fogyatkozásokkal összekapcsolódó bemutatására.

²⁰ Lock Peter, *The Franks in the Aegean: 1204–1500*, London – New York: Longman 2014, 71–72.

²¹ Ἐπεὶ δὲ τὸ λοιπὸν εἶχεν ὁ Κύκλωψ ἐνδοθεν τοῦ σπηλαίου τὸν Ὀδυσσεύα, εὐθὺς βουλευέται καὶ τὴν τούτου ἀπώλειαν... Prinzing, *Demetrii Chomatēni Ponemata Diaphora*, 87.

Bibliográfia

- Blondal Sigfus. *The Varangians of Byzantium* (Cambridge: University Press, 1978).
- Karpozelos Apostolos. *The Ecclesiastical Controversy between the Kingdom of Nicea and the Principality of Epiros (1217–1233)*. Thessalonike: KENTPON BYZANTINON EPEYNON. 1973.
- Laiou Angeliki. „Contribution à l'étude de l'institution familiale en Épire au XIIIème siècle”. *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 6 (1984): 275–323.
- Laiou Angeliki. *Mariage, amour et parenté à Byzance aux XIe–XIIIe siècles. Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Collège de France. Monographies 7*. (Paris: De Boccard, 1992).
- Lock Peter. *The Franks in the Aegean: 1204–1500* (London – New York: Longman). 2014.
- Magdalino Paul. „A Neglected Authority for the History of the Peloponnese in the Early Thirteenth Century: Demetrios Chomatenos, Archbishop of Bulgaria”. *Byzantinische Zeitschrift* 70 (1977): 316–323.
- Meyendorff John. „Christian Marriage in Byzantium: The Canonical and Liturgical Tradition”. *Dumbarton Oaks Papers*. 44 (1990): 99–107.
- Nicol Donald M. „Mixed Marriages in Byzantium in the Thirteenth Century”, In *Studies in Church History* I. Szerk. Dugmore, C. W. – Duggan, C., (Oxford – Edinburgh, 1964), 160–172, 162.
- Nicol Donald M. *The Despotate of Epiros* (Oxford: Blackwell, 1957).
- Prinzing Günter. *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora* (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2002).
- Prinzing Günter. „Sozialgeschichte der Frau im Spiegel der Chomatenos-Akten”. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32.2 (1982): 453–462.
- Rhoby Andreas. „Byzantine Greek Words in English Vocabulary? With an Appendix on Byzantine Terms for 'English'”. In *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West*. Szerk. Erika Juhász (Budapest: Eötvös-József-Collegium, 2013). 53–69.
- Simon Dieter. „Das Ehegüterrecht der Pira. Ein systematischer Versuch”. *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 7 (1986): 193–238.

SZILÁGYI BARNABÁS

SZAGKHF

A kognitív és szociális fejlődés digitális támogatású értékelése kisgyermekkorban

I. Bevezetés

A kora gyermekkor olyan fejlődési életszakasz, amelyben az idegrendszeri érési folyamatok, a környezeti ingerek és a társas tapasztalatok egymást kölcsönösen alakítva járulnak hozzá a későbbi kognitív, érzelmi és szociális működés szerveződéséhez. Ebben az időszakban a fejlődési változások különösen érzékenyen reagálnak a környezet minőségére és a pedagógiai hatásokra.

A hosszabb időtávon zajló nemzetközi vizsgálatok eredményei alapján megállapítható, hogy a végrehajtó funkciók, az önszabályozás és a szociális kompetencia korai működésmódjai szoros összefüggést mutatnak a későbbi iskolai alkalmazkodás alakulásával¹. Ezek az eredmények rámutatnak arra, hogy a kora gyermekkori fejlődés értelmezése és mérése nem szűkíthető le kizárólag kognitív teljesítménymutatókra, hanem integrált megközelítést igényel, amely figyelembe veszi a viselkedésszabályozás, az érzelemszabályozás és a társas működés összefonódását.

A hazai neveléstudományi gondolkodás szintén hangsúlyozza, hogy az óvodai nevelés nem pusztán intézményes gondozási funkciót lát el, hanem a személyiségfejlődés, az önszabályozás és a társas alkalmazkodás alakításának egyik legfontosabb színtere.

A fejlődés támogatása ebben az értelemben nem választható el az értékelés módjától és szemléletétől, mivel az értékelés implicit módon mindig

¹ Blair Clancy és Raver C. Cybele, „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”, *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

² Willoughby Michael T., Blair, Clancy B., Wirth, R. J., és Greenberg Mark T., „The measurement of executive function at age 3 years”, *Psychological Assessment* 22. 2 (2010): 306–317. DOI: 10.1037/a0018708.

normatív állításokat közvetít arról, mit tekintünk kívánatos fejlődési irány-
nak.³

Kisgyermekkorban az értékelés nem tekinthető pusztán adminisztratív eljárásnak, mivel annak módja közvetlen pedagógiai és etikai következményekkel jár, amely szoros összefüggésben áll a gyermekközpontú nevelési elvekkel és az egyéni fejlődési utak tiszteletben tartásával. A mérési gyakorlat minősége alapvetően meghatározza, hogy az értékelési eredmények valóban a fejlődés támogatását szolgálják-e, vagy csupán statikus kategóriákba sorolják a gyermekeket.

Jelen tanulmány értelmezésében a digitálisan támogatott értékelés nem öncélú technológiai innováció, hanem elméletvezérelt pedagógiai eszköz, amely képes összekapcsolni a fejlődépszichológiai modelleket a mindennapi óvodai pedagógiai döntési helyzetekkel⁴. A bemutatott keret különösen releváns a magyar óvodai nevelés jelenlegi szakmai környezetében, ahol egyszerre jelenik meg az inkluzív nevelés igénye, a differenciált fejlesztés elvárása és a pedagógusokra nehezedő dokumentációs terhek növekedése.

2. Elméleti keretek

2.1. A fejlődés dinamikus és tranzakcionális modellje

A kora gyermekkori fejlődés kortárs értelmezései egyre inkább a dinamikus és tranzakcionális fejlődésmodellekre épülnek, amelyek szerint a gyermek fejlődése a gyermek és környezete közötti folyamatos, kölcsönös hatások eredménye.

A tranzakcionális fejlődésmodell értelmezési keretében a fejlődés nem egyszerű ok-okozati láncolatként jelenik meg, hanem olyan dinamikus rendszerként, amelyben a gyermek és környezete folyamatos kölcsönhatásban alakítják egymást.

Ebben a megközelítésben a fejlődés nem lineáris és nem előre determinált folyamat, hanem érzékeny a kontextuális változókra, az időzítésre és az egyéni különbségekre. A fejlődési kimenetek ezért nem értelmezhetők elszigetelt mérési pontok alapján, hanem csak időben kiterjesztett, folyamatközpontú

3 Nagy József, *Kompetenciaalapú pedagógia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2000); Réthy Endréné, *Pedagógiai értékelés és fejlesztés* (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2013).

4 Blair Clancy és Raver C. Cybele, „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”. *Annual Review of Psychology*. 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

értékelés révén⁵.

A hazai neveléstudományban ez a szemlélet összhangban áll az integrált személyiségfejlesztés hagyományával, amely a kognitív, érzelmi és szociális fejlődést egymást kölcsönösen alakító folyamatokként értelmezi. Ez az elméleti keret megkérdőjelezi az egyszeri, statikus mérési eljárások kizárólagosságát, és előtérbe helyezi az időben ismételt, fejlődésorientált értékelést, amely képes megragadni a fejlődési változások irányát és ütemét.

2.2. A végrehajtó funkciók és az önszabályozás fejlődése

A végrehajtó funkciók olyan magasabb rendű kognitív kontrollfolyamatok összességét jelentik, amelyek a célirányos viselkedés szervezését, a problémamegoldást és az önszabályozott tanulást támogatják.

Számos empirikus és longitudinális vizsgálat arra utal, hogy a végrehajtó funkciók korai fejlődési mintázatai meghatározó szerepet játszanak az iskolai beválás alakulásában.

A tanulmány álláspontja szerint azonban e funkciók pedagógiai jelentősége nem elsősorban prediktív értékükben, hanem fejleszthetőségükben és kontextusérzékenységükben ragadható meg, ami különösen indokolttá teszi természetes pedagógiai helyzetekhez kapcsolódó értékelésüket.⁶

A hazai empirikus kutatások hangsúlyozzák, hogy az önszabályozás fejlődése szoros összefüggésben áll az óvodai nevelési környezet strukturalitásával, az érzelmi biztonság megteremtésével és a pedagógus–gyermek interakciók minőségével⁷. Módszertani szempontból ez azt jelenti, hogy a végrehajtó funkciók értékelése kisgyermekkorban csak akkor tekinthető érvényesnek, ha természetes pedagógiai helyzetekhez kapcsolódik, és nem kizárólag mesterséges teszthelyzetekre épül.

2.3. Szociális kompetencia és integratív megközelítések

A szociális kompetencia kortárs elméletei a társas működést nem elszigetelt készségek halmazaként, hanem egymással összefonódó, fejlődésben lévő funkciók komplex rendszereként írják le.

5 OECD. *Starting Strong 2017: Key OECD Indicators on Early Childhood Education and Care* (Paris: OECD Publishing, 2017). DOI: 10.1787/9789264276116-en.

6 Blair Clancy és Raver C. Cybele, „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”, *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

7 Józsa Krisztián és Fejes József Balázs, „A tanulási motiváció szerepe az iskolai sikerességben”, *Magyar Pedagógia*. 112. 1 (2012): 1–20.

A magyar szakirodalom rámutat arra, hogy a szociális kompetencia fejlődése szoros kapcsolatban áll az önszabályozás és a problémamegoldó gondolkodás alakulásával. Óvodáskorban a társas helyzetekben megnyilvánuló viselkedésmintázatok – például az együttműködés, a konfliktuskezelés és az érzelemszabályozás – megbízható indikátorai a fejlődési folyamatoknak⁸.

2.4. Integrált fejlődési megközelítés

A tanulmányban bemutatott elméleti keret azon a kortárs állásponton alapul, amely szerint a kognitív, szociális és érzelmi fejlődés egymást kölcsönösen alakító folyamatok. A végrehajtó funkciók fejlődése támogatja a társas normák követését és az érzelemszabályozást, miközben a társas tapasztalatok visszahatnak a kognitív kontrollmechanizmusok érése⁹.

Ez az integrált megközelítés elméleti alapot teremt olyan értékelési rendszerek számára, amelyek nem elszigetelt képességeket mérnek, hanem a fejlődési folyamatok összefüggéseit és változási mintázatait ragadják meg.

3. Módszertani és méréselméleti megfontolások

3.1. Klasszikus és kortárs mérési paradigmák

A viselkedéses és kognitív gátlás, az információk aktív fenntartását biztosító munkamemória, valamint a rugalmas gondolkodást lehetővé tevő kognitív alkalmazkodóképesség fejlődésének értékelése a klasszikus mérési paradigmákban jellemzően standardizált, keresztmetszeti vizsgálatokra épül, amelyek egy adott időpontban rögzítik a gyermek aktuális teljesítményét.

A fejlődési folyamatok ilyen módon történő megragadása szükségszerűen statikus képet ad, amely kevésbé alkalmas a fejlődési változások irányának és dinamikájának feltárására.

Ezzel szemben a kortárs mérési paradigmák egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek a folyamat-alapú, pedagógiai megfigyelésre épülő értékelési megközelítésekre, amelyek a fejlődést dinamikus rendszerként értelmezik.

Ezek az eljárások nem a gyermekek egymáshoz viszonyított teljesítményét állítják a középpontba, hanem az egyéni fejlődési utak feltérképezését

8 Kasik László, „A szociális kompetencia fejlődése gyermekkorban”, *Magyar Pedagógia* 107.1 (2007): 3–20.

9 Blair Clancy és Raver C. Cybele. „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”, *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

és a változási tendenciák azonosítását célozzák.

A fejlődés ilyen szemléletű értelmezése összhangban áll a tranzakcionális fejlődésmodellekkel, amelyek a gyermek és környezete közötti kölcsönhatásokat tekintik a fejlődés elsődleges motorjának¹⁰.

A pedagógiai megfigyelésen alapuló értékelés ugyanakkor nem tekinthető a standardizált mérőeszközök alternatívájának, sokkal inkább azok kiegészítőjeként értelmezhető.

A két megközelítés integrációja lehetőséget teremt arra, hogy az értékelési gyakorlat egyszerre biztosítsa a mérési megbízhatóságot és az ökológiai validitást, különösen kisgyermekkorban, ahol a fejlődés kontextusfüggő jellege kiemelten hangsúlyos.

3.2. Digitális környezetben értelmezett validitás és megbízhatóság

A digitális technológiák megjelenése alapvetően új kereteket teremtett a kora gyermekkori fejlődés értékelésében. A digitálisan támogatott értékelési rendszerek nem pusztán a hagyományos mérőeszközök elektronikus adaptációját jelentik, hanem lehetőséget kínálnak az értékelési folyamatok újrastrukturálására és a pedagógiai döntéshozatal támogatására.

A validitás ebben az összefüggésben nem kizárólag méréselméleti kategóriaként értelmezhető, hanem szorosan kapcsolódik az értékelési adatok pedagógiai értelmezhetőségéhez és felhasználhatóságához.

A hazai digitális pedagógiai kutatások rámutatnak arra, hogy a technológia pedagógiai hozzáadott értéke nem önmagában a digitalizációban rejlik, hanem abban, hogy miként támogatja az értékelési folyamatok reflektív és adatvezérelt újragondolását¹¹.

A digitálisan támogatott megfigyelések lehetővé teszik a fejlődési folyamatok longitudinális nyomon követését, ami növeli az értékelés ökológiai validitását, és pontosabb képet ad a fejlődési változások irányáról és üteméről.

A megbízhatóság kérdése digitális környezetben szorosan összefügg az adatgyűjtés standardizáltságával és az értelmezési keretek egyértelműségé-

¹⁰ Sameroff Arnold J., „The transactional model of development”, in *The transactional model of development: How children and contexts shape each other*, szerk. Arnold J. Sameroff (Washington: American Psychological Association, 2009), 3–21. DOI: 10.1037/11877-000.

¹¹ Molnár Gyöngyvér és Csapó Benő, „A diagnosztikus mérési rendszer technológiai keretei: az eDia online platform”, *Iskolakultúra* 29. 4–5 (2019): 16–30. DOI: 10.14232/ISK-KULT.2019.4-5.16.

vel. A strukturált megfigyelési szempontok, az egységes indikátorrendszer és a pedagógusok módszertani felkészítése egyaránt hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az értékelési adatok következetesek és összehasonlíthatók legyenek, miközben megőrzik a pedagógiai gyakorlat természetes kontextusát.

4. Digitális értékelés és pedagógiai döntéstámogatás

A digitálisan támogatott értékelési rendszerek egyik legfontosabb sajátossága, hogy az értékelési adatokat közvetlenül a fejlesztési tervezéshez kapcsolják. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a pedagógusok ne kizárólag globális kategóriákban gondolkodjanak, hanem konkrét részképességek és fejlődési indikátorok mentén alakítsák ki pedagógiai döntéseiket¹².

A részképesség-alapú értelmezés különösen jól illeszkedik az inkluzív pedagógiai szemlélethez, mivel lehetőséget teremt az egyéni fejlődési utak azonosítására és a differenciált fejlesztés megvalósítására.

A digitális rendszerek által biztosított vizualizált, időben követhető adatok elősegítik, hogy a pedagógusok ne elszigetelt megfigyelésekre, hanem mintázatokra és változási tendenciákra alapozzák döntéseiket.

A digitálisan támogatott értékelés pedagógiai hozzáadott értéke abban is megmutatkozik, hogy támogatja a pedagógusok reflektív szakmai gondolkodását.

Az értékelési adatok rendszerezett és átlátható megjelenítése hozzájárul ahhoz, hogy a pedagógusok tudatosabban kapcsolják össze a megfigyeléseiket a fejlesztési célokkal, és folyamatos visszacsatolást kapjanak pedagógiai beavatkozásaik hatásairól¹³.

Ebben az értelemben a digitális értékelési rendszer nem helyettesíti a pedagógusi szakértelmet, hanem strukturálja és támogatja azt.

A technológia pedagógiai funkciója így nem a döntéshozatal automatizálása, hanem a pedagógiai autonómia erősítése és a szakmai reflexió elmélyítése.

12 Blair Clancy és Raver C. Cybele, „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”, *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

13 Molnár Gyöngyvér és Csapó Benő, „A diagnosztikus mérési rendszer technológiai kezei: az eDia online platform”, *Iskolakultúra* 29. 4–5 (2019): 16–30. DOI: 10.14232/ISK-KULT.2019.4-5.16.

5. Etikai és szakmai keretek

A kisgyermekkorú értékelési gyakorlatok elkerülhetetlenül normatív elemeket tartalmaznak, mivel implicit módon kijelölik azokat a fejlődési irányokat, amelyeket kívánatosnak vagy problémásnak tekintünk.

Az etikai felelősség kiterjed arra is, hogy az értékelési rendszer miként jelenik meg a mindennapi pedagógiai gyakorlatban. Amennyiben az értékelés túlzott adminisztratív terhet ró a pedagógusokra, vagy kontrolleszközként értelmeződik, könnyen elveszítheti fejlesztő funkcióját. A digitálisan támogatott értékelés csak akkor járulhat hozzá a pedagógiai minőségfejlesztéshez, ha a pedagógus–gyermek–szülő közötti bizalmi viszonyt erősíti, és nem kelt megfigyelés- vagy ellenőrzésérzetet.

Szakmai szempontból alapvető elv, hogy az értékelési rendszer illeszkedjen az intézmény pedagógiai programjához és a pedagógusok szakmai autonómiájához. A digitális eszköz ebben az értelemben nem külső elvárásokat közvetítő kontrollmechanizmus, hanem a pedagógiai reflexiót támogató infrastruktúra, amely segíti a tudatos tervezést és az egyéni fejlődési utak követését.

6. A digitálisan támogatott fejlődésértékelés empirikus és alkalmazott implikációi

6.1. Longitudinális fejlődési profilok és prediktív érvényesség

A digitálisan támogatott értékelési rendszerek egyik legjelentősebb tudományos és pedagógiai hozzáadott értéke a longitudinális adatgyűjtés lehetősége. Az időben ismételt, részképesség-alapú megfigyelések révén olyan fejlődési profilok rajzolódnak ki, amelyek pontosabban tükrözik a gyermekek egyéni fejlődési pályáit, mint az egyszeri mérési pontokra épülő értékelések.

A longitudinális adatok lehetővé teszik a fejlődési változások irányának és ütemének azonosítását, ami különösen fontos a kora gyermekkorú intervenciók tervezése szempontjából.

Empirikus kutatások igazolják, hogy az önszabályozás és a végrehajtó funkciók fejlődési trajektóriái megbízhatóbb előrejelzői az iskolai bevélnak, mint az adott időpontban mért abszolút teljesítményszintek¹⁴. A digi-

14 Blair Clancy és Raver C. Cybele, „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”, *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.

tálisan támogatott értékelés ebben az összefüggésben nemcsak a predikció pontosságát növeli, hanem lehetőséget teremt a korai eltérések időben történő felismerésére is, összhangban a preventív pedagógia alapelveivel.

A longitudinális fejlődési profilok pedagógiai jelentősége túlmutat az előrejelzésen. Az időben követhető adatok segítik a pedagógusokat abban, hogy reális elvárásokat fogalmazzanak meg, és a fejlesztési célokat a gyermek aktuális fejlődési állapotához igazítsák, elkerülve a túl korai vagy túlzottan normatív értékelési gyakorlatokat.

6.2. Pedagógiai implementáció és szakmai tanulóközösségek

A digitálisan támogatott értékelési rendszerek nemcsak egyéni, hanem intézményi szinten is hozzájárulhatnak a pedagógiai minőségfejlesztéshez. Az aggregált, anonim módon értelmezett fejlődési adatok lehetőséget teremtenek arra, hogy az intézmények reflektáljanak saját pedagógiai gyakorlatukra, és azonosítsák azokat a területeket, ahol további szakmai fejlesztésre van szükség.

Az ilyen típusú adatok különösen értékesek a szakmai tanulóközösségek működése szempontjából. A közösen értelmezett fejlődési mintázatok elősegítik a pedagógusok közötti szakmai párbeszédet, és támogatják a tudásmegosztást, valamint a közös szakmai normák kialakítását. A digitális infrastruktúra ebben az értelemben nem pusztán adatgyűjtő eszköz, hanem a kollektív szakmai tanulás támogatója.

Az implementáció sikeressége ugyanakkor nagymértékben függ az intézményi támogatástól és a pedagógusok módszertani felkészítésétől. Amennyiben a digitális értékelési rendszer bevezetése nem jár együtt megfelelő időkerettel, szakmai támogatással és szervezeti elköteleződéssel, fennáll a veszélye annak, hogy a rendszer adminisztratív teherré válik, és nem tölti be fejlesztő funkcióját.

7. Nemzetközi kontextus és rendszerszintű összefüggések

7.1. Illeszkedés nemzetközi óvodai értékelési trendekhez

A kora gyermekkori nevelés nemzetközi szakpolitikai és kutatási diskurzusa az elmúlt évtizedben egyre hangsúlyosabban fordult a holisztikus fejlődés értelmezése felé. E megközelítés szerint az óvodai értékelés elsődleges funkciója nem a teljesítmény szerinti rangsorolás vagy szelekció, hanem a

fejlődési folyamatok támogatása és a pedagógiai gyakorlat reflektív alakítása¹⁵. A kognitív, szociális és érzelmi fejlődési területek mesterséges elkülönítése nem felel meg a kisgyermekkorai fejlődés természetének, amelyet az egymást kölcsönösen alakító funkciók integrált működése jellemez.

A bemutatott digitálisan támogatott értékelési keret összhangban áll ezekkel a nemzetközi tendenciákkal, mivel az értékelést nem statikus mérési aktusként, hanem folyamatközpontú, fejlődésorientált tevékenységként értelmezi. Az integrált megközelítés lehetővé teszi, hogy a végrehajtó funkciók, az önszabályozás és a szociális kompetencia egységes fejlődési rendszerként jelenjen meg az óvodai pedagógiai gyakorlatban, összhangban a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazott ajánlásokkal.

A nemzetközi szakpolitikai és kutatási irányelvek következetesen hangsúlyozzák, hogy a digitális eszközök alkalmazása önmagában nem jelent pedagógiai innovációt. A bemutatott értelmezési keret ezzel összhangban, de attól eltérő hangsúllyal amellet érvel, hogy a digitalizáció pedagógiai értéke kizárólag az értékelési folyamatok értelmezési logikájának átalakításán keresztül érvényesülhet.

7.2. Oktatáspolitikai és intézményirányítási implikációk

Rendszerszinten a digitálisan támogatott értékelési rendszerek lehetőséget teremtenek arra, hogy az óvodai nevelés fejlesztése empirikusan megalapozott döntésekre épüljön. Az anonim módon aggregált fejlődési adatok hozzájárulhatnak az intézményi önértékeléshez, a minőségbiztosítási folyamatokhoz és az oktatáspolitikai tervezéshez, amennyiben felhasználásukat szigorú etikai és adatvédelmi garanciák kísérik.

A fejlődési mutatók rendszerszintű elemzése lehetőséget ad arra, hogy a szakpolitikai beavatkozások ne kizárólag strukturális indikátorokra, hanem a gyermekek tényleges fejlődési szükségleteire is reflektáljanak.

Ez különösen releváns a magyar köznevelési rendszerben, ahol az inkluzív nevelés és az esélyteremtés céljai egyre hangsúlyosabbak. A digitálisan támogatott értékelés ebben az összefüggésben hozzájárulhat ahhoz, hogy a fejlesztési programok tervezése és értékelése a gyermekek valós fejlődési folyamataira épüljön.

15 OECD, *Starting Strong 2017: Key OECD Indicators on Early Childhood Education and Care* (Paris: OECD Publishing, 2017), DOI: 10.1787/9789264276116-en.

8. Módszertani korlátok és kritikai reflexió

A digitálisan támogatott értékelési rendszerek alkalmazása – a bemutatott előnyök ellenére – nem mentes a módszertani és értelmezési korlátoktól. Ezek tudatosítása alapvető feltétele annak, hogy az értékelés valóban a pedagógiai minőségfejlesztést szolgálja, és ne váljon mechanikus adatgyűjtési gyakorlatrá.

A pedagógiai megfigyelésen alapuló értékelés – még strukturált, digitális környezetben is – magában hordoz szubjektív torzításokat, amelyek a pedagógus előzetes tapasztalataiból, elvárásaiból és implicit pedagógiai nézeteiből fakadhatnak.

A digitális eszköz önmagában nem garantálja az objektivitást; annak pedagógiai értéke kizárólag a használat módján és az értelmezési keretek tisztázottságán keresztül értelmezhető.

E torzítások mérséklése érdekében kiemelt jelentőségű a pedagógusok módszertani felkészítése, a közös indikátorrendszer kialakítása és az értelmezési keretek folyamatos szakmai egyeztetése. A digitálisan támogatott értékelés akkor tölti be valódi fejlesztő funkcióját, ha reflektív pedagógiai kultúrába ágyazódik, és támogatja – nem pedig helyettesíti – a pedagógusi szakértelmet.

További korlátot jelenthet a technológiai infrastruktúra és az intézményi támogatás hiánya. Amennyiben a digitális értékelési rendszer bevezetése nem jár együtt megfelelő időkerettel, szakmai támogatással és szervezeti elköteleződéssel, fennáll a veszélye annak, hogy a rendszer adminisztratív teherre válik, ami hosszú távon gyengítheti a pedagógusok szakmai autonómiáját és motivációját.

9. Etikai és normatív dimenziók

A kora gyermekkori fejlődés értékelése minden esetben normatív döntéseket hordoz, mivel implicit módon meghatározza, mit tekintünk elvárt, kívánatos vagy problémás fejlődési kimenetnek. Ez a normatív jelleg különösen hangsúlyos digitális környezetben, ahol az adatok rögzítése, tárolása és hosszabb távú felhasználása fokozott felelősséget ró az intézményekre és a pedagógusokra. Az értékelés legitimitása kizárólag akkor biztosítható, ha annak elsődleges célja a fejlődés támogatása, és nem irányul címkézésre,

rangsorolásra vagy szelekcióra¹⁶.

A digitálisan támogatott értékelési rendszerek alkalmazása során alapvető etikai követelmény az adatkezelés átláthatósága és a szereplők közötti bizalom fenntartása. A szülőknek világos és érthető tájékoztatást kell kapniuk arról, hogy milyen adatokat gyűjt az intézmény, milyen célból történik az adatfelhasználás, és milyen garanciák biztosítják az adatok védelmét. Az értékelési adatok pedagógiai jelentése nem választható el attól a kontextustól, amelyben azokat értelmezik és kommunikálják.

Normatív szempontból különösen problematikus lehet, ha a digitális értékelési rendszerek implicit elvárásokat közvetítenek a „tipikus” fejlődési pályákról, és ezzel beszűkítik a pedagógiai értelmezés terét. A tanulmányban képviselt álláspont szerint a digitális értékelés csak akkor tekinthető szakmailag és etikailag megalapozottnak, ha rugalmas értelmezési keretet biztosít, és lehetőséget ad az egyéni fejlődési utak elismerésére.

Ebben az értelemben az etikai keretek nem külső szabályozásként, hanem a felelős pedagógiai gyakorlat integráns részeként értelmezhetők. A digitálisan támogatott értékelés akkor járul hozzá a pedagógiai minőségfejlesztéshez, ha nem gyengíti, hanem erősíti a pedagógusok szakmai autonómiáját és reflektív gondolkodását.

10. Záró összegzés és jövőbeli irányok

Jelen tanulmány egy elméletvezérelt, digitálisan támogatott értékelési keretet mutatott be, amely integrált módon értelmezi a végrehajtó funkciók, az önszabályozás és a szociális kompetencia fejlődését a kora gyermekkori nevelés hazai és nemzetközi kontextusában. A bemutatott megközelítés abból a felismerésből indul ki, hogy a kisgyermekkori fejlődés komplex, dinamikus és kontextusfüggő folyamat, amelynek értékelése nem redukálható elszigetelt mérési pontokra vagy statikus kategóriákra.

A digitálisan támogatott értékelés ebben az értelmezésben nem önálló pedagógiai cél, hanem olyan támogató infrastruktúra, amely összekapcsolja a fejlődépszichológiai elméleteket a mindennapi pedagógiai döntéshozatallal. Az értékelési adatok időben követhető, strukturált megjelenítése lehetőséget teremt arra, hogy a pedagógusok ne elszigetelt megfigyelésekre,

¹⁶ OECD, *Starting Strong 2017: Key OECD Indicators on Early Childhood Education and Care* (Paris: OECD Publishing, 2017), DOI: 10.1787/9789264276116-en.

hanem fejlődési mintázatokra és változási tendenciákra alapozzák szakmai döntéseiket.

A jövőbeli kutatások számára kiemelt feladat a bemutatott keret empirikus validálása különböző intézményi és szociokulturális kontextusokban, valamint annak vizsgálata, hogy a digitálisan támogatott értékelés miként járulhat hozzá a pedagógiai minőségfejlesztés hosszú távú fenntarthatóságához. További kutatási irányt jelenthet annak feltárása is, hogy a digitális értékelési rendszerek milyen feltételek mellett képesek valóban csökkenteni a pedagógusokra nehezedő adminisztratív terheket, és miként támogathatják a szakmai tanulóközösségek működését.

Összegzésként megállapítható, hogy a digitálisan támogatott fejlődésértékelés akkor tölti be valódi pedagógiai funkcióját, ha elméletileg megalapozott, etikailag reflektált és szervesen illeszkedik az óvodai nevelés mindennapi gyakorlatához. Ebben az esetben az értékelés nem korlátozza, hanem erősíti a pedagógiai autonómiát, és érdemi módon járul hozzá a gyermekek fejlődésének támogatásához.

Bibliográfia

- Black Paul és Wiliam Dylan. „Developing the theory of formative assessment”. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability* 21. 1 (2009): 5–31. DOI: 10.1007/s11092-008-9068-5.
- Blair Clancy és Raver C. Cybele. „School readiness and self-regulation: A developmental psychobiological approach”. *Annual Review of Psychology* 66 (2015): 711–731. DOI: 10.1146/annurev-psych-010814-015221.
- Józsa Krisztián és Fejes József Balázs. „A tanulási motiváció szerepe az iskolai sikerességben”. *Magyar Pedagógia* 112. 1 (2012): 1–20.
- Kasik László. „A szociális kompetencia fejlődése gyermekkorban”. *Magyar Pedagógia* 107.1 (2007): 3–20.
- Molnár Gyöngyvér és Csapó Benő. „A diagnosztikus mérési rendszer technológiai keretei: az eDia online platform”. *Iskolakultúra* 29.4–5 (2019): 16–30. DOI: 10.14232/ISKKULT.2019.4-5.16.
- Nagy József. *Kompetenciaalapú pedagógia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2000).
- OECD. *Starting Strong 2017: Key OECD Indicators on Early Childhood Education and Care* (Paris: OECD Publishing, 2017). DOI: 10.1787/9789264276116-en.

- Réthy Endréné. *Pedagógiai értékelés és fejlesztés* (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2013).
- Rose-Krasnor Linda. „The nature of social competence: A theoretical review”. *Social Development* 6. 1 (1997): 111–135. DOI: 10.1111/j.1467-9507.1997.tb00097.x.
- Sameroff Arnold J. „The transactional model of development”. In. *The transactional model of development: How children and contexts shape each other*. Szerk. Arnold J. Sameroff (Washington: American Psychological Association, 2009). 3–21. DOI: 10.1037/11877-000.
- Williams Kate E., Whitebread David, és Anderson Hannah. „The role of self-regulation in early reading development”. *Educational Psychology* 34.5 (2014): 521–543. DOI: 10.1080/01443410.2013.785062.
- Willoughby Michael T., Blair Clancy B., Wirth R. J., és Greenberg Mark T. „The measurement of executive function at age 3 years”. *Psychological Assessment* 22.2 (2010): 306–317. DOI: 10.1037/a0018708.

